

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Wyniki ekonomiczne
polskiego rolnictwa
w ujęciu europejskim
i regionalnym***

nr 43

Warszawa 2006

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Wyniki ekonomiczne
polskiego rolnictwa
w ujęciu europejskim
i regionalnym***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym

*Praca zbiorowa pod redakcją naukową
dr. Zbigniewa Floriańczyka*

Autorzy:

prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

dr Zbigniew Floriańczyk

dr Anna Henisz-Matuszczak

mgr Justyna Kalińska

prof. dr hab. Roman Kulikowski

mgr Tomasz Wrzaszcz

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2006

Pracę zrealizowano w ramach tematu
Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa
w zadaniu *Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa*

Celem pracy była analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa
z uwzględnieniem jego wewnętrznego zróżnicowanie na tle rolnictwa europejskiego.

Opracowanie komputerowe
mgr inż. Bożena Brzostek-Kasprzak

Korekta
Krystyna Mirkowska
Krzysztof Rogowski

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 83-89666-71-5

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0·prefiks·22) 50 54 444
faks: (0·prefiks·22) 827 19 60
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB

Oprawa: UWIPAL

Spis treści

Przedmowa	7
Metodologia sporządzania rachunków ekonomicznych dla rolnictwa w Polsce	9
<i>mgr Justyna Kalińska, mgr Tomasz Wrzaszcz</i>	
Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej w świetle rachunków ekonomicznych dla rolnictwa	21
<i>dr Zbigniew Floriańczyk</i>	
Zróżnicowanie ekonomiczne gospodarstw rolniczych w wybranych państwach i regionach Unii Europejskiej; rachunek nakładów i efektów	40
<i>prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, dr Anna Hennisz-Matuszczak</i>	
Doświadczenia Austrii w sporządzaniu rachunków ekonomicznych dla rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem szacunku wartości drugorzędnych działalności nierolniczych i dopłat bezpośrednich	81
<i>mgr Justyna Kalińska</i>	
Kierunki działalności i główne źródła dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce	92
<i>prof. dr hab. Roman Kulikowski</i>	

PRZEDMOWA

Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (RER) należą do grupy rachunków makroekonomicznych i opisują wyniki ekonomiczne sekcji rolnictwo. Publikacja obejmuje artykuły poświęcone zagadnieniom metodologicznym RER jak też analizie wyników polskiego rolnictwa. Obok analizy porównawczej, z wykorzystaniem RER, rolnictwa polskiego i wybranych krajów członkowskich UE, zaprezentowano artykuły poświęcone zróżnicowaniu rolnictwa na poziomie krajowym i regionalnym. Takie podejście złagodziło podstawową wadę RER przejawiającą się uśrednianiem wyników dla zróżnicowanej zbiorowości gospodarstw rolnych.

W opracowaniach poświęconych metodzie RER główna uwaga skierowana została na elementy odróżniająca te rachunki od rachunków narodowych. Wyjaśnione zostały też podstawowe kategorie ekonomiczne jakimi operują RER. Wykorzystując doświadczenia austriackie wskazano na potencjalne obszary rozwoju tych rachunków w Polsce.

Analiza porównawcza wyników ekonomicznych rolnictwa polskiego i wybranych krajów członkowskich pozwoliła na określenia jego pozycji w Europie. Porównując udział poszczególnych kategorii ekonomicznych w wielkości produkcji wskazano na różnice w intensywności oraz dochodowości produkcji rolniczej. W podsumowaniu podjęto próbę określenia kierunków oraz kluczowych czynników determinujących rozwój polskiego rolnictwa.

Do analizy zróżnicowania rolnictwa w wybranych regionach UE wykorzystano dane rachunkowe gospodarstw rolnych objętych europejską Siecią Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych (FADN). Badaniu poddano zmiany podstawowych kategorii ekonomicznych w poszczególnych typach i grupach wielkości gospodarstw rolnych. W szczególności podkreślono rolę transferów bezpośrednich w kształtowaniu dochodów rolniczych i dokonano oceny ich zrównoważenia.

Zróżnicowanie wewnętrzne rolnictwa polskiego przedstawiono z perspektywy przestrzennych różnic w strukturze dochodów ludności związanej z gospodarstwami rolniczymi. Pozwoliło to na wydzielenie obszarów charakteryzujących się z jednej strony intensywnym rolnictwem a z drugiej strony rolnictwem spełniającym bardziej funkcje socjalne aniżeli ekonomiczne.

Przedstawione opracowania należy traktować jako zarys analizy rolnictwa polskiego, uwzględniającej zarówno jego miejsce w rolnictwie europejskim jak też jego wewnętrzne zróżnicowanie.

Mgr Justyna Kalińska
Mgr Tomasz Wrzaszcz
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa

METODOLOGIA SPORZĄDZANIA RACHUNKÓW EKONOMICZNYCH DLA ROLNICTWA W POLSCE

1. Wprowadzenie

Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (w skrócie RER) to instrument wykorzystywany w statystyce rolniczej przez Eurostat na potrzeby Unii Europejskiej. Służą one do obliczenia wielkości i wartości produkcji rolniczej w krajach Wspólnoty Europejskiej.

W Polsce większość opracowań wykorzystujących dane z zakresu wielkości produkcji i dochodów gospodarstw rolnych, sporządzanych jest głównie na bazie Rachunków Narodowych dla działu rolnictwo. Pomimo, iż wyniki uzyskane w rachunkach mogą dostarczać bardziej szczegółowych informacji na temat statystyki rolnictwa, nie są one wykorzystywane równie często jak RN. Ten stan rzeczy wynika głównie z nieznamomości zagadnienia rachunków.

Metoda sporządzania RER została opracowana i ujednolicona przez Eurostat. Identyczny system wyliczania RER we wszystkich państwach członkowskich¹ umożliwia porównywanie wyników produkcyjno-ekonomicznych, jak również monitorowanie dochodów rolnictwa w UE. Jednocześnie rachunki dostarczają informacji niezbędnych podczas ustalania głównych priorytetów, czy też podejmowania decyzji w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Podstawą prawną dla sporządzanych Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa jest Rozporządzenie WE 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 roku dotyczące Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa we Wspólnocie, będące zasadniczym dokumentem obligującym kraje UE do opracowania RER i jednocześnie określającym zakres i metodę rachunków. W Polsce RER są sporządzane od 1998 roku przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB przy ścisłej współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym².

¹ Na mocy Rozporządzenia WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 roku każde państwo członkowskie ma obowiązek sporządzania RER zgodnie ze ściśle określonymi zasadami zawartymi w instrukcji „Manual On The Economic Accounts For Agriculture And Forestry Eaa/Eaf 97 (Rev. 1.1)”.

² W GUS jednostką odpowiedzialną za RER jest Departament Statystyki Rolnictwa i Środowiska.

RER jest rachunkiem o charakterze makroekonomicznym, uwzględniającym wielkość i wartość produkcji wytworzonej w gospodarstwach rolnych w danym roku³. Rachunki sporządzane dla całego sektora rolnictwa są zbliżone do Rachunków Narodowych (RN), a główne różnice między nimi wynikają z różnych metodologii i innego zakresu produkcji w obu rachunkach⁴.

Niniejsze opracowanie ma charakter informacyjny i ma za zadanie zapoznać czytelnika z zagadnieniem RER, a przede wszystkim ukazać metodologię oraz algorytm obliczania rachunków. Artykuł powstawał w oparciu o instrukcję „Manual On The Economic Accounts For Agriculture And Forestry Eaa/Eaf 97 (Rev. 1.1)”, Rozporządzenie WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiego z dnia 5 grudnia 2003 roku dotyczące rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie, oraz materiały wewnętrzne IERiGŻ-PIB i GUS.

2. Ogólne zasady rejestracji

W Rachunkach okresem czasu, dla którego są rejestrowane zdarzenia gospodarcze jest rok kalendarzowy. Wielkość produkcji rolniczej jest rejestrowana w oparciu o zasadę memoriałową w związku, z czym wszystkie transakcje są wyceniane i rejestrowane w czasie nabycia praw a nie w chwili sprzedaży. Z kolei zużycie pośrednie, zapisywane jest jako zakup wyrobów powiększone o stan materiałów na początek i pomniejszone o stan materiałów na koniec okresu, dla usług natomiast moment nabycia jest również momentem zużycia. Jednocześnie środki trwałe brutto są rejestrowane wraz z chwilą przekazywania własności, a zmiany zasobów jako różnica pomiędzy wyrobami wchodzącymi a wychodzącymi z zasobów w ciągu okresu odniesienia.

Dane występujące w RER oraz wartości wyliczane są wyrażane w następujących jednostkach⁵:

³ Często wartość dochodów wytworzona w wyniku produkcji rolniczej (wyliczonej w RER) jest mylona z dochodami rolniczych gospodarstw domowych, co jest dużym nieporozumieniem, gdyż druga wartość jest pojęciem szerszym, uwzględniającym również dochody z innych źródeł (transfery socjalne, z tytułu własności, prowadzonej działalności gospodarczej i inne źródła nierolnicze).

⁴ W RER oprócz wartości wytworzonych dóbr i usług w rolnictwie uwzględniana jest także wartość drugorzędnych działalności nierolniczych, których kosztów nie można wyłączyć z procesu produkcji. Przykładem tej działalności jest świadczenie usług turystycznych przez rolników. RER są sporządzane według zasady memoriałowej – w momencie zaistnienia zdarzenia gospodarczego, kiedy wartość ekonomiczna produktu jest tworzona, a nie w chwili kiedy płatność jest rzeczywiście dokonywana (zasada kasowa).

⁵ Rozporządzenie WE nr 138/2004..., op. cit.

- Ilość – w 1000 t., z dokładnością do 1 miejsca po przecinku;
- Cena – w walucie danego kraju, za 1 tonę, w liczbie całkowitej bądź zaokrąglone do jednego lub dwóch miejsc po przecinku;
- Wartości – w mln waluty danego kraju.

3. Produkcja

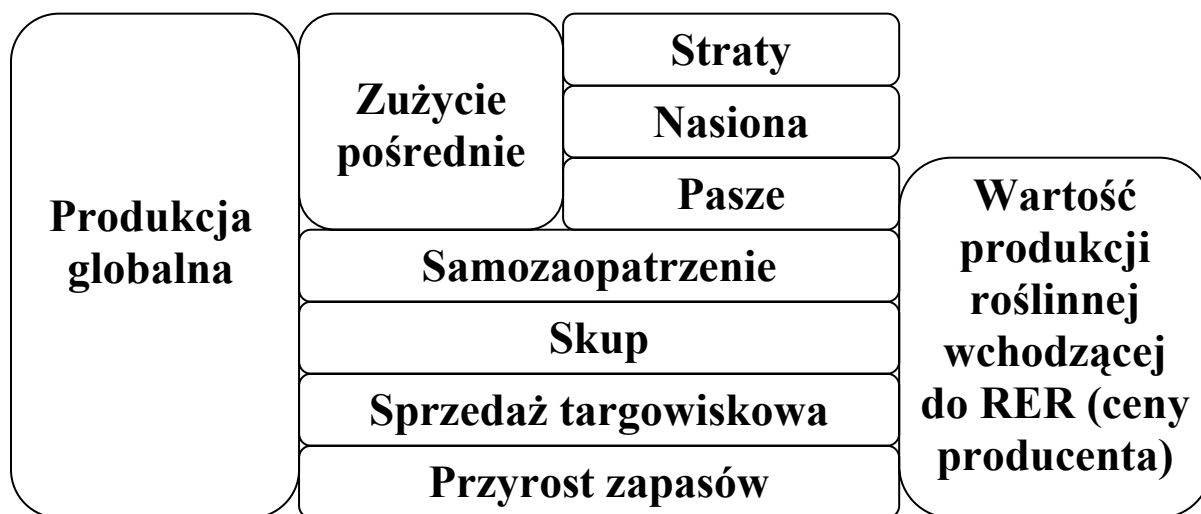
Zgodnie z metodologią rachunków na wielkość produkcji wytworzonej przez rolnictwo składa się produkcja dóbr roślinnych i zwierzęcych, wykonane usługi rolnicze oraz wartość dóbr uzyskanych w wyniku drugorzędnych działalności nierolniczych. Pierwszym etapem jest wyliczenie wielkości poszczególnych produktów po cenie producenta (sprzedaży), które stanowią wartość produkcji sektora rolniczego w rachunku. Zgodnie z metodą w postaci globalnych wielkości fizycznych produktów (tony, m³) oraz ich całkowitych wartości wyrażonych w jednostce pieniężnej (w walucie krajowej PLN) dane dotyczące wielkości produkcji roślinnej i zwierzęcej są odpowiednio przygotowywane i agregowane. Kolejnym krokiem jest ustalenie wielkość dopłat bezpośrednich przyznawanych do produkcji poszczególnych roślin. Znajac wartość dopłat do produktów oraz podatków możliwe jest wyliczenie wartości produkcji w cenach bazowych.

3.1. Produkcja roślinna

Punktem wyjścia do obliczeń są dane statystyczne zbierane przez GUS na potrzeby Rachunków Narodowych, w podziale na zużycie pośrednie, samozaopatrzenie, skup, sprzedaż targowiskową i przyrost zapasów – kategorie składające się na wielkość produkcji globalnej. Pierwsza pozycja – zużycie pośrednie – zostaje rozdysponowana na trzy kategorie: straty, nasiona i pasze, w oparciu o niepublikowane dane GUS, bądź w przypadku ich braku, o proporcje ustalone, w latach wcześniejszych.

Zgodnie z powyższym schematem, na wartość produkcji roślinnej wchodzącej do RER składa się wielkość produkcji globalnej danego produktu pomniejszona o straty i nasiona. Dwa składniki zużycia pośredniego straty i nasiona są pomijane w RER gdyż są trudne do wyceny i jednocześnie nie mają wpływu na wielkość dochodu rolniczego. Nasiona są zużywane w tym samym cyklu produkcyjnym, natomiast straty zwyczajne są ponoszone zawsze i wynikają z przyczyn naturalnych oraz ryzyka prowadzenia działalności rolniczej. Schemat wyliczania produkcji roślinnej jest identyczny dla wszystkich grup roślin.

Rysunek 1. Schemat obliczania wartości produktów roślinnych wchodzących do Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa

Źródło: Opracowanie własne.

Wartość obliczonych w ten sposób produktów roślinnych jest wyrażona w cenach producenta (sprzedaży). Aby obliczyć wartość produkcji w cenach bazowych, należy uwzględnić wielkość płatności bezpośrednich i podatków do produktów.

3.2. Subwencje do produktów

Metodologia rachunków wymaga rejestrowania wsparcia finansowego bezpośrednio powiększającego wartość produkcji rolniczej. Do momentu wejścia Polski do UE, w RER, jako płatności do produktów były traktowane dopłaty do skupu interwencyjnego dwóch roślin – pszenicy i żyta. Po akcesji dopłatami do produktów została objęta większość produktów roślinnych⁶. Subwencje do produktów roślinnych mają postać płatności do powierzchni 1 ha określonych rodzajów roślin: zbóż, roślin oleistych, wysokobiałkowych, strączkowych, paszowych, a także orzechów, chmielu, tytoniu i ziemniaków przeznaczanych na skrobię⁷.

Istnieją pewnego rodzaju przeszkody związane z rejestrowaniem dopłat do produktów w RER. O ile uzyskanie informacji o całkowitych kwotach płatności nie jest rzeczą trudną, problemem jest pozyskanie kwot przyznanych do poszczególnych grup roślin. ARiMR zajmująca się obsługą płatności bezpośrednich, ze względów technicznych nie jest w stanie wygenerować dokładnych danych na ten temat. Z uwagi na powyższe, w RER ogólna suma płatności uzu-

⁶ J. Szpojankowska, *Analiza wpływu dopłat bezpośrednich na wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa na bazie RER*, Roczniki Naukowe SERiA, T. VII, z. 4, Warszawa 2006.

⁷ Dz. U. 2006 r. nr 42 poz. 280.

pełniających jest rozdzielana między uprawiane rośliny w oparciu o strukturę zasiewów. W efekcie to teoretyczne rozdysponowanie może nieznacznie odbiegać od rzeczywistego podziału płatności przyznawanych do poszczególnych roślin.

Wyliczona wartość dopłat przeznaczonych do określonych grup roślin w danym roku umożliwia ustalenie wielkości produkcji w cenach bazowych. Istotnym jest, że w Polsce nie występują podatki od produktów rolniczych, co ma miejsce w niektórych krajach UE jak Dania, Holandia, gdzie rolnicy są zobligowani do płacenia podatków od produktów w zależności od wielkości produkcji.

3.3. Produkcja zwierzęca

Produkcję zwierzęcą w RER dzieli się na dwie grupy: produkcję zwierząt oraz produkty pochodzenia zwierzęcego. Pierwsza grupa obejmuje: bydło, trzodę chlewną, koniowate, owce i kozy, drób oraz pozostałe zwierzęta hodowlane, druga natomiast mleko, jaja, wełnę i pozostałe (miód, воск, pierze, włosie, skórki zwierząt futerkowych, padlina i inne).

Rysunek nr 2. Schemat obliczania ilości* zwierząt hodowlanych wliczanych do Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa

* w przypadku obliczania wartości zwierząt hodowlanych wliczanych do RER, oprócz powyższych kategorii, dodatkowo należy uwzględnić wartość odnowienia stada podstawowego.
Źródło: Opracowanie własne.

Dane wyjściowe pochodzące z GUS mają postać zagregowanych tabel i w przypadku zwierząt hodowlanych przedstawiają się następująco: stan zwierząt gospodarskich na koniec roku poprzedniego i koniec roku obecnego (tys. sztuk i waga sztuki w kg); przyrost stada (tys. sztuk, cena w zł za sztukę

i wartość w tys. zł.), import i eksport – częściowo niepublikowane dane GUS oraz publikacja według danych o skupie i cenach produktów rolnych GUS (wyszczególnienie: skup zwierząt hodowlanych na eksport, import zwierząt hodowlanych i zwierzęta na rzeź w skupie); produkcja globalna żywca, oraz produkcja globalna zwierząt hodowlanych (tys. ton i tys. PLN).

Schemat nr 2 przedstawia składniki rachunku zwierząt hodowlanych, jakie są wliczane do RER. Kolejne działania są następujące (na przykładzie bydła):

- Skup i sprzedaż targowiskowa – suma wołowiny i cielęciny, identycznie w przypadku obliczania ilości w tys. ton i wartości w mln zł.
- Skup na eksport – ilość zwierząt hodowlanych (tys. ton) \times skup bydła na eksport w ton /1 sztukę, wartościowo natomiast według danych o skupie i cenach produktów rolnych GUS (mln zł).
- Przyrost stada podstawowego obliczamy jako różnicę pomiędzy stanem zwierząt na koniec obecnego roku a stanem na początek roku obecnego.
- Stan początkowy – tys. sztuk \times waga jednego zwierzęcia.
- Przyrost stada obrotowego wyznaczony jako różnica między stanem stada obrotowego na koniec roku a stanem tych zwierząt na początek roku.
- Stan początkowy i końcowy stada obrotowego w tys. sztuk wyznaczamy jako suma cieląt w wieku poniżej jednego roku, młode bydło w wieku 1-2 lat, buhajów, wolców, opasów i jałówek.
- Przyrost stada pozostałego – różnica stanu początkowego i końcowego stada podstawowego.
- W tys. ton stan początkowy i końcowy jest sumą iloczynów ilości sztuk i wag poszczególnych kategorii zwierząt. Aby wyznaczyć wartość pozostałego przyrostu bydła musimy ustalić jego cenę za 1 tonę, która jest równa sumie wartości cieląt w wieku poniżej 1 roku, pozostałego bydła jednorocznego i starszego z tabeli przyrost stada, podzielonej przez przyrost pozostałego bydła w tys. ton.
- Samozaopatrzenie – ilościowo (podstawowa tabela GUS) samozaopatrzenie w wołowinę i cielęcinę w tys. ton.
- Import – według danych GUS o imporcie bydła zwierząt hodowlanych, suma trzech pozycji: jałówki, krowy i pozostałe.
- Wybrakowanie stada – oznacza ilość sztuk zwierząt, o które zmniejsza się stado podstawowe w danym procesie produkcyjnym. Ilościowo: stan początkowy/(okres użytkowania \times masa 1 zwierzęcia na rzeź w skupie wg danych o skupie produktów rolnych GUS). Przy obliczaniu wielkości produkcji zwierzęcej w przypadku zwierząt hodowlanych istotny jest okres użytkowania jednego zwierzęcia stada podstawowego (przyjęto dla bydła, owiec i kóz – 6 lat, trzody chlewnej – 3 lata).

W przypadku wartości produkcji zwierzęcej wchodzącej do RER doliczane jest także odnowienie stada. Odnowienie stada ilościowo równe jest wybrakowaniu, różne są natomiast ceny. Cena za nowe zwierzę w stadzie podstawowym wyznaczana jest jako różnica ceny za jedną tonę zwierząt ze stanu początkowego stada podstawowego i ceny za 1 tonę zwierzęcia na rzeź w skupie.

Dla pozostałych zwierząt hodowlanych schemat obliczania jest ten sam z wyjątkiem koni, drobiu i pozostałych zwierząt gdzie nie wyznaczamy wybrakowania i odnowienia stada.

W przypadku obliczania wielkości fizycznych i wartości produktów pochodzenia zwierzęcego każdy z nich jest obliczany według tego samego schematu, różny jest natomiast zakres danych wynikający z cech charakterystycznych danego produktu (np. w przypadku pszczoł brak odnowienia stada).

W przypadku mleka rachunek obejmuje samozaopatrzenie, skup i sprzedaż targowiskową. Produkcja globalna mleka jest pomniejszana o zużycie produkcyjne (mleko chude, które jest spasane) i wielkość produkcji mleka przeznaczonego na przerób.

Dla produkcji jaj – w rachunku RER uwzględnia się samozaopatrzenie w jaja kurze, skup jaj konsumpcyjnych (dane dostępne w publikacji GUS o cenach i skupie produktów rolnych) oraz sprzedaż targowiskowa jaj.

W przypadku produkcji wełny wartość RER jest tożsama z produkcją globalną, na którą składają się samozaopatrzenie, skup i sprzedaż targowiskowa oraz przyrost zapasów.

Wartość EAA pozostałych produktów zwierzęcych (miód, воск, pierze, włosie, skórki zwierząt futerkowych, padlina i inne) ustala się w sposób identyczny jak dla wełny.

Zgodnie z systemem płatności uproszczonych w Polsce nie przysługują dopłaty do produkcji zwierząt i produktów zwierzęcych. W zamian natomiast naliczane są płatności do powierzchni roślin paszowych. Jednocześnie w rachunku nie uwzględnia się podatków od produktów zwierzęcych, w związku z czym wartość produkcji zwierzęcej jest naliczana.

4. Usługi rolnicze i drugorzędne działalności nierolnicze

W rachunku RER usługi rolnicze są rejestrowane jedynie jako prace rolne wykonywane na umowę zlecenia. Są one tego rodzaju usługami, które mogłyby być wykonane przez rolnika, ale są wykonywane przez podmioty je świadczące. Dane statystyczne dostarczone przez GUS pochodzą od przedsiębiorstw wykonujących tego rodzaju prace dla rolnictwa. Nie uwzględniają natomiast wartości wykonywanych usług w ramach prac, które rolnicy świadczą sobie nawzajem. Do rachunków RER nie uwzględnia się również tzw. „innych” usług rolniczych,

do których zalicza się: obsługę systemów nawadniających, projektowanie, sadzenie i pielęgnacja ogrodów, strzyżenie krzewów i temu podobnych.

Kolejną kategorią produkcji w rachunku RER są drugorzędne działalności nierolnicze, które stanowią niewielką część wielkości produkcji rolniczej, około 1,5%. Generalnie jako działalności drugorzędne jest rejestrowana jedynie wielkość mleka przetwarzanego w gospodarstwie. Jak dotąd nie ustalono jeszcze wielkości prowadzonych usług turystycznych przez rolników.

5. Zużycie pośrednie

Zużycie pośrednie mierzy wartość zakupionych i zużytych w procesie produkcji materiałów, produktów i usług. Wykorzystywane dobra i usługi mogą pochodzić od innych jednostek produkcyjnych (gospodarstw rolnych bądź zakładów przemysłowych) lub być produkowane i zużywane wewnątrz gospodarstwa. Rachunek Ekonomiczny dla Rolnictwa uwzględnia następujące kategorie zużycia pośredniego: nasiona i materiał siewny (pochodzący z zakupów z innych działów), energia i smary, nawozy mineralne, środki ochrony roślin, koszty weterynaryjne, pasze, koszty utrzymania maszyn, urządzeń, środków transportu i budynków niemieszkalnych, usługi rolnicze oraz pozostałe dobra i usługi. Wartość wymienionych elementów zużycia pośredniego jest wyceniana przez GUS, na podstawie średniorocznych cen i szacunków ilości tych nakładów.

Pierwszy ze składników zużycia produkcyjnego nie obejmuje nasion wyprodukowanych i zużytych wewnątrz gospodarstwa, a jedynie pochodzące od innych jednostek. Nasiona pochodzące z tego samego gospodarstwa nie są brane pod uwagę na etapie obliczania wielkości produkcji poszczególnych roślin wchodzących do RER i jako kategoria kosztowa jest pomijana. Drugim składnikiem wytwarzanym i jednocześnie wykorzystywanym w gospodarstwie są pasze. Źródła pochodzenia danych dotyczących pasz są identyczne jak w przypadku nasion. Rozdysponowanie pasz odbywa się na podstawie bilansów rozdysponowania produkcji roślinnej i jest sumą wielkości roślin, które są przeznaczane na spasanie.

Rachunek uwzględnia jedynie wartość zużytych nakładów w procesie produkcyjnym, a nie uwzględnia ich wielkości fizycznych. Wyjątkiem są pasze produkowane i skarmiane w sektorze rolnictwa, dla których sporządzany jest rachunek ilościowy i wartościowy.

6. Amortyzacja

Amortyzacja jest obliczana na podstawie szacunków zużycia środków trwałych w danym roku, w oparciu o wartości początkowe i szacunek zużycia w procesie produkcyjnym. RER podobnie jak w Rachunkach Narodowych jest uwzględniana przy obliczaniu wartości dodanej. W rachunku RER uwzględnia się następujące rodzaje amortyzacji i stawki:

- Budynki – 2,5%
- Maszyny – 10%
- Środki transportu – 12,5%
- Pozostałe (melioracje i plantacje) – 3%.

Podsumowując rachunek wielkości produkcji rolniczej RER (przedstawiony na rysunku 3) jest sumą wielkości wyprodukowanych dóbr roślinnych i zwierzęcych, usług rolniczych oraz produktów uzyskanych w toku działalności drugorzędnych. Następnie produkcja rolnicza jest pomniejszana o zużycie pośrednie i wielkość amortyzacji środków trwałych. W efekcie otrzymujemy wartość dodaną netto wytworzoną przez rolnictwo w danym roku kalendarzowym.

Rysunek nr 3. Rachunek produkcji

Źródło: Rozporządzenie WE nr 138/2004..., op. cit.

7. Pozostałe subwencje i podatki

Pozycja rachunku *pozostałe subwencje* obejmuje dopłaty do produkcji, nie związane z konkretnym produktem rolniczym. W RER omawiane subwencje można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwsze z nich mają charakter programów krajowych. W ich skład wchodzi dopłaty do kredytów preferencyjnych, do postępu biologicznego (do produkcji roślinnej i zwierzęcej) i do ochrony roślin. Druga grupa, czyli programy będące elementem Wspólnej Polityki Rolnej,

której głównym źródłem finansowania są środki pochodzące z UE obejmuje: jednolitą płatność obszarową, dopłaty przysługujące do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), do rolnictwa ekologicznego oraz produkcji niskotowarowej. Niezbędnych informacji statystycznych dotyczących *pozostałych subwencji* udziela MRiRW, ARiMR, GUS, ARR oraz pozostałe instytucje odpowiedzialne za dystrybucje wsparcia rolniczego.

Z kolej kategorią *pozostałe podatki* obejmuje wszystkie świadczenia ponoszone przez rolników w wyniku zaangażowania w produkcję i niezwiązane z ilością lub wartością wytwarzanych dóbr i usług w rolnictwie. Należą do nich podatki od gruntów, środków trwałych i środków transportu (niezależnie od tego czy znajdują się w posiadaniu, czy też są wynajmowane przez jednostki rolnicze).

8. Dochody z tytułu własności

W polskim RER jako dochody z tytułu własności są rejestrowane: odsetki i dzierżawy. Pierwsza kategoria obejmuje saldo odsetek zapłaconych i uzyskanych. Odsetki zapłacone to opłaty dokonywane z tytułu zaciągniętej przez rolnika pożyczki kapitałowej, natomiast odsetki uzyskane jest to pewien procent wartości uzyskiwany w stałych odstępach czasu z tytułu posiadanej lokaty kapitałowej. Czynniki dzierżawne są płatnościami dokonywanymi przez rolników na rzecz właścicieli ziemskich w zamian za udostępnienie gruntów do użytkowania. W RER, niezależnie od długości trwania dzierżawy, powinny być uwzględniane wszystkie umowy o użytkowanie gruntów.

9. Nakłady pracy w rolnictwie

Jedną z kategorii kosztowych tworzenia rachunku dochodów są koszty pracy najemnej. Każdy pracownik spoza rodziny jest traktowany jako nakłady pracy płatnej.

10. Inwestycje brutto

W ramach RER inwestycje brutto dzielimy na rolnicze i nierolnicze. Do inwestycji brutto rolniczych zaliczamy: inwestycje w plantacje trwałe i zwierzęta stada podstawowego. Wartość inwestycji brutto w plantacje trwałe jest to wartość nowo założonych plantacji, bądź powiększenia dotychczasowych. Natomiast wartość inwestycji brutto w zwierzęta jest obliczana jako suma przyrostu stada podstawowego wszystkich zwierząt i odnowień stada dla bydła, trzody chlewnej, owiec i kóz. Do inwestycji brutto nierolniczych zaliczamy wykorzystywane w czasie procesu produkcyjnego maszyny i urządzenia, środki transportu, oraz budynki niemieszkalne. Dane dotyczące tych wielkości pochodzą z GUS.

11. Kategorie dochodowe

Jednym z nadrzędnych celów Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa jest pomiar wielkości dochodu i zmian w nim zachodzących. Sekwencje obliczania dochodów pozwalają wyznaczyć cztery pozycje bilansowe, które mogą być użyte jako zagregowany dochód rolnictwa: wartość dodana netto, dochód z czynników produkcji, dochód mieszany, dochód przedsiębiorcy rolnego. Związki pomiędzy poszczególnymi kategoriami dochodów przedstawia rysunek 4.

Pierwszą kategorią wynikową jest wartość dodana netto mierząca wartość produkcji rolniczej pomniejszoną o wielkość zużycia pośredniego i zużycia środków trwałych. Dochód z czynników produkcji, jak sama nazwa wskazuje, mierzy wynagrodzenie wszystkich czynników produkcji zaangażowanych w danym procesie produkcji: ziemi, kapitału i pracy. Jest to wartość dodana netto pomniejszona o wielkość podatków płaconych przez rolników i powiększona o dotacje otrzymywane z tytułu prowadzonej działalności rolniczej. Z kolei zysk otrzymywany z wymienionych czynników produkcji i pomniejszony o koszty pracy najemnej to dochód mieszany (nadwyżka operacyjna netto). Dochód przedsiębiorcy rolnego, jako ostatnia kategoria rachunku tworzenia dochodów, mierzy wynagrodzenie nieodpłatnej pracy, wynagrodzenie z tytułu gruntów należących do rolnika oraz zysk powstały w wyniku wykorzystania kapitału.

Rysunek nr 4. Rachunek tworzenia dochodów

Źródło: Rozporządzenie WE nr 138/2004... op. cit.

12. Zakończenie

Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa posiadają istotne znaczenie dla statystyki sektora rolniczego w Unii Europejskiej. Z uwagi na jednolitą koncepcję sporządzania rachunków dostarczają nie tylko istotnych, informacji, ale również znacznie ułatwiają podejmowanie decyzji w ramach WPR.

Jak wynika z powyższego, RER dostarczają znaczenie bardziej szczegółowych danych dotyczących rolnictwa niż Rachunki Narodowe, jednak w polskiej literaturze są wykorzystywane w znacznie mniejszym zakresie. Nieznajomość tego instrumentu wynika z pewnością z ograniczonego dostępu do tych informacji, które są dostępne jedynie na stronach internetowych Eurostat oraz w publikacjach IERiGŻ PIB. Przeszkodą dla analiz wykorzystujących wyniki RER może być także krótki okresu czasu, dla którego istnieją obliczenia – 9 lat (od roku 1998).

Główną cechą Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa jest możliwość wyrażania wartości produkcji rolniczej w cenach producenta, oraz cenach bazowych, czyli z uwzględnieniem wielkości dopłat i podatków do produktów. Dwie ceny umożliwiają analizę wpływu oddziaływania płatności bezpośrednich na wielkość produkcji i dochód rolniczy.

Literatura

1. *Dz. U. 2006 r. nr 42, poz. 280.*
2. J. Szpojankowska, *Analiza wpływu dopłat bezpośrednich na wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa na bazie RER*, Roczniki Naukowe SERiA, zeszyt 4, Warszawa 2006.
3. *Manual On The Economic Accounts For Agriculture And Forestry Eaa/Eaf 97 (Rev. 1.1).*
4. *Rozporządzenia WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiego z dnia 5 grudnia 2003.*

Dr Zbigniew Floriańczyk
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa

POLSKIE ROLNICTWO W UNII EUROPEJSKIEJ W ŚWIETLE RACHUNKÓW EKONOMICZNYCH DLA ROLNICTWA

1. Wstęp

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej (UE) rolnictwo polskie stało się podmiotem rolnictwa unijnego. Podmiotowość ta przejawia się przede wszystkim równoprawnym dostępem do rynku artykułów rolnych wszystkich krajów członkowskich oraz objęciem polskich rolników instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Zważywszy na poziom i strukturę wsparcia rolnictwa polskiego w czasie transformacji systemowej, w okresie przedakcesyjnym, można mówić o nowych warunkach dla rozwoju polskiego rolnictwa po przystąpieniu Polski do UE¹.

Jednym z zadań stawianych przed WPR jest dążenie do zapewnienia „satisfakcjonujących” dochodów w rolnictwie². Pracujący w rolnictwie polskim podobnie jak w przypadku większości krajów europejskich uzyskują niższe od przeciętnych dochody³. Dlatego też działania podejmowane w ramach unijnej polityki rolnej a w szczególności ich faktyczny wpływ na dochody rolnicze mają kluczowy wpływ na postrzeganie członkostwa w UE przez polskich rolników. Ocena ta najczęściej sprowadza się do osądu bieżącej sytuacji dochodowej i rzadko kiedy odnosi się do oceny rozwoju dochodów w długim okresie czasu. Takie podejście jest w dużej mierze uzasadnione zmiennością WPR. Zmienność ta przejawia się coraz krótszymi okresami „trwania” zasad WPR lub też interwałami między kolejnymi reformami wspólnotowej polityki rolnej. W tym świetle długookresowe programowanie produkcji gospodarstwa rolnego musi dodatkowo uwzględniać ryzyko zmiany wielkości i formy wsparcia z budżetu unijnego.

Wprowadzane od lat 90. zmiany w zasadach WPR wydają się być podporządkowane idei oddzielenia wsparcia od tradycyjnej funkcji rolnictwa, tj. pro-

¹ J. S. Zegar, Z. Floriańczyk, *Main problems of agriculture and rural areas in Poland in the period of transformation and integration with European Union in Alternatives for European Rural Areas*, ERDN vol 1, 2003, s. 17.

² *Traktaty Ustanawiające Unię Europejską*, Wspólnota Europejska, 1997, wcześniej *Traktaty Rzymskie*, Artykuł 39, 1957.

³ Z. Floriańczyk, *Charakterystyka instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej oraz ich wpływ na dochody rodzin rolniczych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2003, s. 43-49.

dukcji żywności. Proces ten przejawia się przede wszystkim odchodzeniem od wsparcia cen i dalszego rozluźniania związku między wielkością wsparcia bezpośredniego a wielkością produkcji artykułów rolnych. Równoległe nabierają znaczenia instrumenty, które mniej lub bardziej bezpośrednio, wspierają produkcję dóbr towarzyszących działalności rolniczej, a które w niewielkim stopniu (lub wcale) są wyceniane przez rynek. Chodzi tutaj przede wszystkim o wynagradzanie podejmowania działań na rzecz ochrony lub przynajmniej niwelacji negatywnych skutków działalności rolniczej na środowisko naturalne, prowadzenia produkcji na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz o wsparcie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi. W istocie taki kierunek zmian w systemie wspierania gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich prowadzi, jeśli nie do ekstensyfikacji, to przynajmniej do wyhamowania procesu intensyfikowania produkcji rolniczej. Dążenie do ograniczenia ekspansji produkcji rolnictwa europejskiego jest uzasadnione przynajmniej z dwóch powodów: powstrzymania przyrostu (i docelowo likwidacja) nieuzasadnionych i kosztownych w utrzymaniu nadwyżek produkcyjnych oraz postrzegania rolnictwa typu industrialnego jako szkodliwego dla środowiska naturalnego.

Kierunek zmian wsparcia rolnictwa z budżetu unijnego oraz argumenty, które za nim przemawiają, wydają się mieć inny wymiar w przypadku rolnictwa polskiego. Ogólnie rzecz ujmując, jest to związane z różnicami w poziomie rozwoju rolnictwa krajów Europy Zachodniej i rolnictwa polskiego⁴. O ile w przypadku tego pierwszego mamy do czynienia z rolnictwem typu farmer-skiego to w przypadku Polski dominującym podmiotem jest gospodarstwo rolne typu chłopskiego. Chłopski charakter rolnictwa polskiego przejawia się między innymi niskim stopniem specjalizacji jak też poziomem intensywności produkcji gospodarstw rolnych. Tym samym obecnie preferowane przez WPR instrumenty wydają się wspierać procesy nieadekwatne do poziomu rozwoju rolnictwa polskiego. Z jednej strony ograniczanie wsparcia bezpośredniego powiązanego z produkcją spowalnia rozwój nowoczesnych i dużych gospodarstw towarowych a z drugiej – wsparcie ekstensywnego rolnictwa hamuje przemiany strukturalne.

Celem opracowania jest zaprezentowanie i analiza wyników produkcyjno-ekonomicznych rolnictwa polskiego w latach 1998-2005 na tle wyników rolnictwa unijnego i wybranych krajów członkowskich. Lata te obejmują okres poprzedzający programowanie, jak też pierwsze efekty polityki rolnej przełomu wieków. Pozwoli to na określenie pozycji rolnictwa polskiego w rolnictwie europejskim w okresie programowania i wdrożenia bieżącej WPR. W tym celu dokonane zostanie porównanie struktury produkcji oraz wyników ekonomicz-

⁴ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 56-65, 78.

nych rolnictwa polskiego i krajów charakteryzujących się rolnictwem intensywnym (Holandia, Dania) jak też efektywnie wykorzystującym nowe instrumenty WPR (Austria). Ze względu na wielkość i bliskość rynku w porównaniach uwzględnione zostanie też rolnictwo niemieckie.

2. Wsparcie rolnictwa polskiego i rozwoju obszarów wiejskich w pierwszych latach po akcesji do Unii Europejskiej

Istotą wsparcia rolnictwa polskiego za pośrednictwem instrumentów unijnych jest jego podział na instrumenty bezpośrednio wspierające dochodowość produkcji rolniczej oraz instrumenty ukierunkowane na restrukturyzację rolnictwa i obszarów wiejskich. W przypadku tych pierwszych instrumentów określanych mianem I filaru chodzi przede wszystkim o mechanizm ustalania cen na rynku wspólnotowym i dopłaty bezpośrednio do produktów. Z kolei instrumenty wspierające rozwój obszarów wiejskich to działania podejmowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich⁵. Ponadto przemiany strukturalne obszarów wiejskich wspierane są za pośrednictwem Sektorowego Programu Operacyjnego⁶.

Specyfiką wsparcia rolnictwa polskiego w pierwszych latach członkostwa za pośrednictwem dopłat bezpośrednich, jest jego niższy aniżeli w krajach EU-15 poziom⁷. Stopniowe dochodzenie rolnictwa nowych krajów członkowskich do poziomu dopłat określonego prawodawstwem unijnym (tzw. okres przejściowy) miało na celu wyhamowanie wzrostu dochodowości produkcji rolniczej w tych krajach⁸. Konsekwencją wzrostu dochodów, zwłaszcza w rolnictwie polskim, miałyby być wzrost zainteresowania intensyfikacją produkcji rolnictwa. Prowadziłoby to wprost do wzrostu kosztownych w zagospodarowaniu nadwyżek produkcyjnych i w konsekwencji destabilizacji europejskiego rynku rolnego.

Instrumenty II filaru wspierające proces restrukturyzacji rolnictwa i obszarów wiejskich z założenia nie stymulują wzrostu produkcji rolnictwa. Jednak poprzez wsparcie procesów restrukturyzacji rolnictwa również prowadzą do poprawy dochodów ludności rolniczej i wiejskiej. Wśród tej grupy instrumentów między innymi wsparcie gospodarstw niskotowarowych, działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt, oraz zalesianie

⁵ *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich*, MRiRW, www.minrol.gov.pl.

⁶ *Sektorowy Program Operacyjny, Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich*, MRiRW, www.minrol.gov.pl.

⁷ Z. Floriańczyk, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na poziom i zróżnicowanie dochodów rodzin rolniczych w Polsce*, Studia i Monografie, z. 137, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 70-73.

⁸ Alain Pouliquen, *Competitiveness and farm incomes in the CEEC agri-food sectors. Implications before and after accession for EU maets and policies*, INRA, 2001, s. 22-26.

gruntów rolnych (podobnie jak dopłaty bezpośrednie) mają formę transferów do gospodarstw rolnych. W efekcie bezpośrednio wpływają na dochód rolniczy, przy czym ich uzyskanie jest najczęściej związane z podejmowaniem pewnych działań a więc ponoszeniem dodatkowych kosztów. Z kolei instrumenty takie jak dostosowanie gospodarstw do standardów unijnych, ułatwianie startu młodym rolnikom oraz różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa, wspierają inwestycje w gospodarstwie rolnym i w jego otoczeniu. Zważywszy, że dopiero w wyniku wdrożenia tych inwestycji należy oczekiwać poprawy dochodów rolników, mają one pośredni wpływ na dochody rolnicze i ich efekt dochodowy jest przesunięty w czasie.

Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa obejmują instrumenty bezpośrednio wpływające na dochody rolnicze. W konsekwencji przedstawiona analiza uwypukla rolę instrumentów mających charakter transferów w kształtowaniu dochodów rolniczych. Wpływ instrumentów drugiego filaru o charakterze inwestycyjnym ma odzwierciedlenie w kategoriach produkcji i kosztów.

3. Miejsce polskiego rolnictwa w Europie w świetle Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa

W celu wskazania miejsca rolnictwa polskiego na tle rolnictwa unijnego wykorzystane zostaną Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa. Rachunki te obliczone dla wszystkich 25 krajów członkowskich UE, potraktowane zostaną jako wzorcowe. Na tej podstawie wyznaczona zostanie struktura RER dla całego rolnictwa unijnego i dla rolnictwa polskiego oraz wybranych krajów UE. Prezentacja odchylenia udziału poszczególnych kategorii ekonomicznych w wartości produkcji w Polsce i wybranych krajach UE od udziału wzorcowego pozwoli na scharakteryzowanie ich rolnictwa względem unijnego. Podejście to uzasadnione jest globalnym charakterem Wspólnej Polityki Rolnej, przejawiającym się z zasady zastosowaniem homogenicznych instrumentów wobec wszystkich krajów członkowskich. Instrumenty te programowane są na poziomie całej UE i siłą rzeczy odpowiadają celom formułowanym wobec całego rolnictwa unijnego.

4. Charakterystyka rolnictwa europejskiego

W strukturze produkcji sektora rolniczego Unii Europejskiej w latach 1998-2005 dominowała produkcja roślinna stanowiąca ponad 47% wartości całej produkcji (tabela 1). Z kolei produkcja zwierzęca stanowiła 39% wartości produkcji rolnictwa, usługi rolnicze 3,5%, a niewydzielone drugorzędowe działalności nierolnicze nieco ponad 2%. Taka struktura wskazuje na niewielkie znaczenie pozarolniczych działalności europejskich gospodarstw rolnych mimo programów zmierzających do dywersyfikacji ich działalności. W tym sensie po-

twierdza się zasada małej mobilności zasobów gospodarstw rolnych pod względem wykorzystania ich poza rolnictwem. Wsparcie produkcji do rolnictwa za pośrednictwem dopłat bezpośrednich decydowało w 8,5% o wartości produkcji rolnictwa europejskiego. Znaczenie tego instrumentu ze względu na stymulację (niepożądaną) produkcji rolniczej należy ocenić jako wysokie.

Tabela 1. Struktura produkcji i rachunku dochodów rolnictwa UE-25 w latach 1998-2005

Wyszczególnienie	Produkcja rolnictwa UE =100
Produkcja roślinna	47,3
Produkcja zwierzęca	38,7
Usługi rolnicze	3,5
Produkty nierozdzielne	2,1
Dopłaty do produktów	8,5
Zużycie pośrednie	51,1
Wartość dodana brutto	48,9
Amortyzacja	13,1
Wartość dodana netto	35,8
Pozostałe podatki	1,3
Pozostałe dopłaty	4,8
Dochód z czynników produkcji	39,3
Opłata pracy	9,6
Nadwyżka operacyjna	29,6
Opłaty dzierżawne	2,3
Odsetki zapłacone	3,1
Odsetki uzyskane	0,2
Dochód przedsiębiorcy	24,5
Udział w wartości produkcji UE rolnictwa:	
Duńskiego	1,7
Niemieckiego	12,6
Holenderskiego	6,6
Austriackiego	1,5
Polskiego	2,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie RER dostępnych na stronach EUROSTAT-u.⁹

Obecną tendencję do zaniechania tego rodzaju wsparcia uzasadnia też dążenie do wzrostu elastyczności gospodarstw rolnych w podejmowaniu decyzji o kierunkach produkcji. Likwidacja powiązania wsparcia z wybranymi produk-

⁹http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136206,0_45570464&_dad=portal&_schema=PORTAL

tami powinna spowodować większą wrażliwość gospodarstw przy podejmowaniu decyzji produkcyjnych na zapotrzebowanie rynku.

Wśród wybranych krajów rolnictwo niemieckie w największym stopniu decydowało o wielkości produkcji rolnictwa unijnego. Produkcja rolnictwa polskiego stanowiła około 2,5% wartości produkcji rolnictwa unijnego. W tym samym czasie rolnictwo znacznie mniejszej Holandii dostarczało prawie 7% wartości produkcji unijnej. Generalnie rolnictwo duńskie i austriackie z 1,5% udziałem można uznać za mało znaczące z punktu widzenia kształtowania wartości produkcji rolnictwa unijnego. Z pewnością z punktu widzenia kształtowania WPR pod kontem produkcji żywności zarówno rolnictwo duńskie jak też austriackie jest mało znaczącym partnerem. W tym sensie znaczenie rolnictwa polskiego też należy oceniać co najwyżej w kategorii umiarkowanego.

Zużycie pośrednie rolnictwa europejskiego w badanym okresie stanowiło ponad połowę wartości produkcji rolnictwa. Równocześnie koszty związane ze zużyciem w procesie produkcji środków trwałych na poziomie 13% wartości produkcji zadecydowały, że nowo wytworzona wartość rolnictwa netto kształtowała się na poziomie 36% wartości produkcji. Wyższy dochód z czynników produkcji był wynikiem dodatniego salda pozostałych dopłat i podatków do produkcji. Warto zauważyć, że pozostałe dopłaty – preferowany model wsparcia – były niemalże o połowę niższe od dopłat do produktów.

Istotną pozycję kosztów w rolnictwie europejskim stanowiła opłata pracy najemnej – około 10% wartości produkcji. Świadczy to o farmerskim charakterze rolnictwa europejskiego, w dużej mierze korzystającego z najemnej siły roboczej. W efekcie kosztów związanych z zatrudnieniem, nadwyżka operacyjna rolnictwa europejskiego kształtowała się na poziomie 30% wartości produkcji rolnictwa.

Przeciętne koszty związane z zaangażowaniem obcego kapitału w rolnictwie, koszty odsetek oraz dzierżawy stanowiły 5% wartości produkcji rolnictwa. Były więc większe od pozostałych dopłat do produkcji, co jest przejawem procesu kapitalizacji dopłat. Wartość odsetek uzyskanych przez unijnych producentów rolnych – 0,2% wartości produkcji – miała znikomy wpływ na ich dochody. Ostatecznie w okresie 1998-2005 rolnictwo europejskie wypracowało dochód przedsiębiorcy przeciętnie na poziomie 25% wartości produkcji. Dochód stanowiący wynagrodzenie za nieopłaconą pracę w rolnictwie oraz użyty kapitał własny byłby o ponad połowę niższy, gdyby nie dopłaty do produktów i pozostałe dopłaty do produkcji.

5. Produkcja rolnictwa polskiego i wybranych krajów UE

Wśród składników produkcji rolnictwa polskiego, który w latach 1998-2005 miał podobne znaczenie w tworzeniu jego wartości jak w rolnictwie unijnym była wartość produkcji roślinnej (tabela 2). Znacząco wyższe znaczenie w porównaniu z rolnictwem unijnym miała natomiast produkcja zwierzęca. W tym sensie można mówić, że rolnictwo polskie posiada przewagi komparatywne wobec rolnictwa unijnego w zakresie produkcji zwierzęcej.

Wśród analizowanych krajów zwraca uwagę relatywnie duże znaczenie sektora usług rolniczych w Holandii oraz niewydzielonych nierolniczych działalności w Austrii w tworzeniu wartości produkcji rolniczej. W pierwszym przypadku należy to tłumaczyć wysokim poziomem industrializacji rolnictwa, charakteryzującego się wysokim poziomem wykorzystania specjalistycznych usług rolniczych. Z kolei Austria jest przykładem rolnictwa, w którym znaczącym źródłem przychodów gospodarstw rolnych są usługi agroturystyczne. W efekcie rolnictwo austriackie charakteryzuje się trzykrotnie wyższym od przeciętnego poziomem produkcji dóbr nierolniczych co wskazuje na relatywnie wysoki poziom dywersyfikacji działalności gospodarstw rolnych.

**Tabela 2. Struktura produkcji rolnictwa w cenach bazowych*
w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005.
Udział poszczególnych produktów dla EU-25 = 100**

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Produkcja roślinna	65,4	93,5	103,1	84,4	99,3
Produkcja zwierzęca	146,2	115,5	103,9	112,2	121,5
Usługi rolnicze	120,3	93,7	252,3	75,4	70,0
Produkty nierozdzielne	37,7	14,3	25,7	317,8	73,5
Dopłaty do produktów	88,8	88,6	20,2	88,6	24,9

*cena bazowa uwzględnia dopłaty bezpośrednio do produktów
Źródło: Jak w tabeli 1.

We wszystkich badanych krajach dopłaty do produktów miały niższe znaczenie w tworzeniu wartości produkcji, aniżeli przeciętnie dla wszystkich krajów UE. W Danii, Niemczech i Austrii poziom dopłat do produkcji był niższy od przeciętnego o 11%. Z kolei w Holandii i Polsce dopłaty te kształtowały się na poziomie 20-25% unijnego. Niższy poziom dopłat do produktów w tych krajach wynika z relatywnie wysokiej wartości produkcji nie objętej dopłatami w Holandii, a w przypadku Polski jest efektem niewielkiego znaczenia tego instrumentu w okresie przedakcesyjnym.

W latach 1998-2005 wartość udziału produkcji zbóż w strukturze produkcji roślinnej dla rolnictwa polskiego, bez uwzględnienia dopłat do produktów,

była niemalże dwukrotnie wyższa, aniżeli w całej UE-25 (tabela 3). Pod tym względem najbliższe polskiemu było rolnictwo duńskie, a udział zbóż w produkcji roślinnej rolnictwa austriackiego i niemieckiego był bliski przeciętnemu dla UE. Na tle krajów UE udział zbóż w wartości produkcji roślinnej w Holandii można określić jako relatywnie niski. W efekcie rolnictwo tego kraju charakteryzuje się niską wrażliwością spadku dochodów jako rezultat spadku wsparcia produkcji zbóż.

Spośród badanych krajów produkcja ziemniaków miała największe znaczenie w tworzeniu produkcji roślinnej w Polsce – 2,5 razy wyższe aniżeli dla UE-25. O wyraźnie wyższym od przeciętnego znaczenia tego kierunku produkcji możemy mówić również w przypadku rolnictwa holenderskiego, a wyraźnie niższym austriackiego. Rolnictwo polskie podobnie jak niemieckie charakteryzowało się też większym o 30-40% od przeciętnego udziałem produkcji roślin przemysłowych. Podczas gdy rolnictwo duńskie i austriackie bliskie było przeciętnej dla UE-25, to dla rolnictwa holenderskiego udział ten był ponad dwukrotnie niższy. Zbliżona do unijnego udziału wartość produkcji roślin paszowych jest z kolei wyraźnie niższa aniżeli w Danii, Niemczech i Austrii. Dla porównania, dla rolnictwa holenderskiego wskaźnik ten osiągnął poziom 45%. Tym samym rolnictwo polskie można zaliczyć do grupy krajów w których produkcja roślinna zdominowana była przez kierunki charakterystyczne dla rolnictwa ekstensywnie organizowanego.

Tabela 3. Struktura produkcji roślinnej w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005. Udział poszczególnych produktów dla UE-25 = 100

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Zboża	204,7	134,3	9,1	107,2	188,0
Przemysłowe	103,2	142,8	42,8	104,6	134,5
Paszowe	173,2	210,2	44,6	184,7	102,6
Warzywa	75,8	74,3	257,5	61,9	58,0
Ziemniaki	104,9	110,8	167,2	45,2	256,8
Owoce	8,2	33,8	30,1	94,0	94,2
Pozostałe rośliny	31,0	48,9	34,7	117,2	1,6

Źródło: Jak w tabeli 1.

Udział produkcji warzyw w produkcji roślinnej w badanych krajach, za wyjątkiem Holandii, był niższy o około 20-40% w porównaniu z unijnym. W przypadku Holandii produkcja warzyw ma wyraźny większy udział – 2,5-krotny przeciętnego dla EU-25 – w tworzeniu wartości produkcji roślinnej. Jest to wynik intensyfikacji produkcji przede wszystkim pomidorów i pozostałych warzyw.

W strukturze produkcji roślinnej, zarówno w Polsce jak i Austrii owoce zajmowały pozycje zbliżoną do przeciętnej w UE, podczas gdy w Niemczech i Holandii udział ten był trzykrotnie, a w Danii ponad dziesięciokrotnie niższy. Produkcja owoców wymaga relatywnie wysokich nakładów pracy co wpływa na niską konkurencyjność tego kierunku produkcji w krajach charakteryzujących się przeciętnie wysokimi dochodami.

Wyższe w porównaniu z pozostałymi badanymi krajami i zbliżone do przeciętnej dla UE-25 znaczenie produkcji pozostałych produktów roślinnych w Austrii jest związane z relatywnie dużą skalą produkcji wina.

Struktura wartości produkcji roślinnej w Polsce nosi znamiona relatywnie ekstensywnego ze względu na duży udział zbóż i roślin przemysłowych z jednej strony, a z drugiej niskiego udziału produkcji warzyw. Odstępstwem od tej reguły jest podobny do przeciętnej udział wartości owoców, co wynika z relatywnie niższych kosztów a więc wyższej konkurencyjności produkcji jabłek w Polsce. Wyższy od przeciętnej udział wartości produkcji ziemniaków jest związany z wysokim poziomem ich produkcji rekompensującym ich relatywnie niską cenę. Podsumowując, struktura produkcji roślinnej rolnictwa polskiego najbliższa jest strukturze produkcji rolnictwa duńskiego i niemieckiego charakteryzującego się ekstensywną organizacją, ale w przypadku tych ostatnich wyższą intensywnością produkcji.

Struktura wartości produkcji zwierzęcej rolnictwa polskiego i austriackiego z podziałem na produkcję zwierząt i produktów zwierzęcych niemal odpowiadała przeciętnej strukturze produkcji dla wszystkich 25 członków UE (tabela 4). Wśród pozostałych badanych krajów istotnie wyższy od przeciętnej udział produktów zwierzęcych obserwowany był w Holandii i Niemczech. Z kolei rolnictwo duńskie w relatywnie większym stopniu specjalizowało się w produkcji zwierząt.

Wszystkie badane kraje miały wyższy od przeciętnej udział produkcji trzody, przy czym w przypadku rolnictwa duńskiego ponad dwukrotnie, a polskiego o około 70%. Rolnictwo polskie i podobnie duńskie charakteryzował istotnie niższy udział produkcji bydła w relacji do przeciętnej poziomu dla UE. Warto zauważyć że w tym samym okresie w Austrii można było zaobserwować przeciwną relację.

Ponad przeciętną wagę w tworzeniu wartości produkcji zwierzęcej w przypadku Polski miała produkcja drobiu, mniej istotna w pozostałych badanych krajach. We wszystkich badanych krajach wartość produkcji owiec i kóz miała daleko mniejsze znaczenie w tworzeniu wartości produkcji zwierzęcej aniżeli średnio w UE.

Tabela 4. Struktura produkcji zwierzęcej w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005. Udział poszczególnych produktów dla UE-25 = 100

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
ZWIERZĘTA	111,7	85,4	85,1	96,9	101,2
Bydło	32,9	81,3	77,3	124,0	42,6
Trzoda	213,1	117,1	114,0	117,9	168,7
Koniowate	29,7	36,1	53,4	19,1	71,7
Owce i kozy	2,3	22,7	38,6	24,4	3,0
Drób	37,4	50,5	72,5	45,5	122,4
Pozostałe	339,0	88,4	7,4	40,7	4,8
PRODUKTY ZWIERZĘCE	82,8	121,5	122,0	104,5	98,2
Mleko	90,5	128,2	126,8	100,7	89,1
Jaja	36,9	91,8	87,1	116,2	173,5
Pozostałe	15,1	12,8	112,7	194,9	71,1

Źródło: Jak w tabeli 1.

W Polsce i Holandii relatywnie niski poziom produkcji pozostałych zwierząt kontrastował z ponad 3 razy większym od przeciętnego w rolnictwie duńskim. Pomijając poziom produkcji koni co ma podłoże bardziej kulturowe aniżeli ekonomiczne, struktura wartości produkcji zwierząt w rolnictwie polskim, w odniesieniu do unijnej wskazuje preferencje produkcji trzody i drobiu. Rozwój tych kierunków produkcji jest ściśle związany z intensyfikacją produkcji. Podobnie relatywnie wysoki poziom produkcji jaj w strukturze wartości produktów zwierzęcych odpowiada rolnictwu intensywnemu. Niższy niż w badanych krajach i UE udział produkcji mleka należy tłumaczyć barierą popytową w okresie przed akcesyjnym a obecnie również ograniczeniami produkcji za pośrednictwem kwot. Warto podkreślić relatywnie duże znaczenie pozostałych produktów zwierzęcych (między innymi miodu) w Austrii, co jest wyznacznikiem specjalizacji w produktach niszowych.

Reasumując, struktura wartości produkcji rolnictwa polskiego wskazuje, że dysponuje ono przewagami komparatywnymi w zakresie produkcji trzody i jaj, kierunków zdominowanych przez produkcję intensywną. W przypadku produkcji roślinnej odpowiada ona bardziej rolnictwu ekstensywnie zorganizowanemu, opartemu na produkcji zbóż, roślin przemysłowych i paszowych, które to w analizowanych krajach charakteryzują się wyższym poziomem intensywności produkcji.

6. Zużycie pośrednie

Porównanie udziału zużycia pośredniego w wartości produkcji rolniczej wskazuje na wyższą nakładochłonność rolnictwa polskiego, w porównaniu z rolnictwem całej Unii Europejskiej (tabela 5). Podobnie wyższą wartością tego wskaźnika charakteryzowało się rolnictwo duńskie i niemieckie. O nieznacznie wyższej od przeciętnej nakładochłonności, można mówić w przypadku rolnictwa holenderskiego i austriackiego.

Wśród rodzajów nakładów materiałowych zwraca uwagę relatywnie wysoki, ponad 2,5-krotnie wyższy, poziom zużycia energii i kosztów remontów budynków w rolnictwie polskim w porównaniu z unijnym. W pozostałych analizowanych krajach relatywne, wyższe zużycie energii nie przekraczało 40% poziomu unijnego. W tym świetle rolnictwo duńskie z niższym o 25% poziomem zużycia energii należy uznać za najwydajniejsze. Wysoki poziom kosztów bieżących napraw budynków w rolnictwie polskim jest związany z rozdrobnioną strukturą gospodarstw rolnych. Dla porównania w rolnictwie niemieckim koszty te były o 50% wyższe od unijnych, w relacji do wartości produkcji, a w holenderskim o połowę niższe. Rozkład ten potwierdza zależność tych kosztów od struktury gospodarstw rolnych w danym kraju.

Tabela 5. Struktura zużycia pośredniego w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005 w cenach bazowych.

Udział poszczególnych kategorii w wartości produkcji dla UE-25 = 100

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Zużycie pośrednie	122,4	119,3	110,9	105,0	119,5
Nasiona	104,8	78,0	203,2	100,5	44,8
Energia	74,4	116,7	137,2	106,1	264,2
Nawozy	68,4	106,0	38,4	61,3	130,1
Środki ochrony roślin	75,1	119,3	58,3	58,5	91,2
Usługi weterynaryjne	113,2	106,4	92,8	107,4	48,4
Pasze	158,5	127,0	86,6	98,5	135,9
Naprawy maszyn i narzędzia	130,0	134,8	93,7	119,2	132,6
Remonty budynków	127,8	148,5	54,1	92,2	279,4
Usługi rolnicze	97,3	91,1	220,6	105,0	68,9
Pozostałe	105,1	118,1	146,6	145,3	25,6

Źródło: Jak w tabeli 1.

W badanym okresie koszty nawozów, pasz oraz bieżących napraw maszyn i zakupu narzędzi w rolnictwie polskim były przeciętnie o około 30% wyższe aniżeli dla całego rolnictwa unijnego. Również na tle badanych krajów rolnictwo polskie charakteryzowało się relatywnie najwyższym poziomem nawo-

zenia. Warto zauważyć, że ze względu na daleko niższy od przeciętnego udział kosztów nawozów w wartości produkcji, należy uznać rolnictwo holenderskie jako najefektywniejsze wśród badanych krajów pod względem ekonomiki stosowania nawozów mineralnych. W tym też kraju, jako jedynym z analizowanych, koszty związane z bieżącą naprawą maszyn i zakupem drobnych narzędzi w relacji do wartości produkcji były niższe niż przeciętna dla całej unii europejskiej.

Zbliżonym do rolnictwa polskiego poziomem kosztów pasz charakteryzowało się rolnictwo duńskie i niemieckie co, podobnie jak w Polsce, koresponduje z wyższym od przeciętnego poziomem produkcji zwierzęcej w tych krajach. W przypadku Danii na wyższy koszt pasz wpływa wysoki poziom intensyfikacji produkcji trzody chlewnej i stosowanie pasz pochodzących z zakupu.

Pomimo że udział kosztów środków ochrony roślin w wartości produkcji był niższy od unijnego, to w porównaniu z Danią, Holandią i Austrią rolnictwo polskie okazuje się intensywniej korzystać z tego czynnika produkcji. Pod tym względem rolnictwo niemieckie wyprzedza polskie z wyższym od unijnego o 20% udziałem środków ochrony roślin w wartości produkcji.

Niższy od przeciętnego i najniższy wśród badanych krajów poziom wykorzystania usług rolniczych w rolnictwie polskim wskazuje na relatywnie niską specjalizację produkcji. Dla odmiany, w Holandii relatywny poziom usług rolniczych oraz kosztów nasion użytych w procesie produkcji był dwukrotnie wyższy aniżeli przeciętny dla całej UE. Znacząco niższy od unijnego poziom wartości nasion użytych w procesie produkcji wskazuje, że rolnictwo polskie w niewielkim stopniu korzysta z postępu biologicznego w celu zwiększenia efektywności produkcji.

Relatywnie niskie koszty usług weterynaryjnych w rolnictwie polskim są wynikiem niższych stawek za tego typu usługi, ale też w dużej mierze niższej intensywności produkcji zwierzęcej i dążeniem do minimalizacji kosztów zabiegów weterynaryjnych.

Badanie struktury nakładów rzeczowych wskazuje, że rolnictwo polskie w minimalnym zakresie korzystało z pozostałych usług między innymi odpłatnego doradztwa – znacząco poniżej średniego poziomu unijnego. W pozostałych badanych krajach usługi te były wyższe od średniej unijnej, a w przypadku Holandii i Austrii o ponad 45%. Można powiedzieć, że w tych krajach rolnicy w większym stopniu korzystają z usług wspierających zarządzanie gospodarstwem rolnym.

Rolnictwo polskie na tle unijnego okazuje się być mniej efektywne w wykorzystaniu rzeczowych środków produkcji. Analiza na poziomie rodzajów nakładów wskazuje na relatywnie wysoką energochłonność polskiej produkcji rolniczej i wysoki poziom kosztów związanych z bieżącą naprawą i utrzymaniem budynków. Jest to wynik rozdrobnienia produkcji rolniczej i może być postrze-

gane jako potencjalna droga do wzrostu dochodów w przyszłości, w efekcie przemian strukturalnych. Podobnie wysoki poziom nawożenia w powiązaniu z niskimi kosztami nasion wskazuje na niewielki poziom wykorzystania osiągnięć nauki do zwiększania efektywności produkcji. Dobrym przykładem może tu być rolnictwo holenderskie, w którym relacje poziomu nawożenia i kosztów nasion były odwrotne. Niski poziom usług rolniczych i doradczych wskazuje na generalnie niższy poziom kultury agrotechnicznej i zarządczej w mniejszych gospodarstwach w rolnictwie polskim.

7. Wartość dodana i dochody

Poziom wartości dodanej brutto w relacji do wartości produkcji w rolnictwie polskim w latach 1998-2005 kształtował się na poziomie 80% (tabela 6). Podobna relacja obserwowana była w rolnictwie duńskim i niemieckim. W Holandii i Austrii udział ten był nieco wyższy (ale poniżej poziomu unijnego), co potwierdza wyższą wydajność nakładów rzeczowych w rolnictwie tych krajów w porównaniu z rolnictwem polskim.

Tabela 6. Struktura wartości dodanej w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005 w cenach bazowych.
Udział poszczególnych kategorii w wartości produkcji dla UE-25 = 100

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Wartość dodana brutto	76,6	79,8	88,6	94,8	79,6
Amortyzacja	99,3	127,4	95,4	185,4	71,9
Maszyn	103,4	146,8	80,8	173,0	75,3
Budynków	119,1	123,5	105,0	222,8	74,3
Pozostałe (plantacji)	2,5	14,5	358,8	307,6	88,1
Wartość dodana netto	68,2	62,4	86,1	61,6	82,4

Źródło: Jak w tabeli 1.

Relatywnie niskie koszty zaangażowania w procesie produkcji majątku trwałego w rolnictwie polskim powodują, że udział wartości dodanej netto w wartości produkcji był nieznacznie wyższy w porównaniu z kategorią brutto. Podobnie o niższych (nieznacznie) od przeciętnych dla rolnictwa unijnego kosztach amortyzacji można mówić w przypadku Danii i Holandii. Z kolei koszty zużycia majątku trwałego w rolnictwie niemieckim, a w szczególności austriackim, znacząco przekraczały poziom unijny. W tym ostatnim kraju, podobnie jak w Holandii, amortyzacja plantacji trwałych była trzykrotnie wyższa od średniej unijnej. Świadczy to o wysokim poziomie intensywności produkcji owoców w tych krajach przejawiających się krótkimi okresami użytkowania nasadzeń wieloletnich.

Warto zauważyć, że wśród badanych krajów jedynie w Polsce poziom amortyzacji budynków i budowli rolniczych był niższy od przeciętnej. Jest to przede wszystkim związane z różnicami jakościowymi i wartością – znacząco niższą w przypadku niewyspecjalizowanego rolnictwa polskiego – tego składnika majątku.

Analiza poziomu pozostałych podatków do produkcji wskazuje na znacząco niższy poziom wsparcia z tego tytułu rolnictwa holenderskiego, polskiego i duńskiego w porównaniu ze średnią unijną (tabela 7). Rolnictwo w tych krajach w relatywnie mniejszej skali korzystało, między innymi, z dopłat z tytułu programów rolnośrodowiskowych i niekorzystnych warunków gospodarowania. W odróżnieniu, w rolnictwie austriackim udział tych dopłat w wartości produkcji był czterokrotnie wyższy, aniżeli przeciętny w unii europejskiej.

W relacji do średniej unijnej poziom pozostałych podatków związanych z gospodarstwami rolnymi był wyższy o niemalże 90% w odniesieniu do wartości produkcji. Wśród badanych krajów jedynie w rolnictwie niemieckim poziom tych podatków był relatywnie niższy od poziomu unijnego. W konsekwencji produkcja rolnictwa niemieckiego jest najmniej obciążona z tego tytułu.

Tabela 7. Struktura dochodu w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005 w cenach bazowych. Udział poszczególnych kategorii w produkcji dla UE-25 = 100

Kategorie dochodów	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Wartość dodana netto	68,2	62,4	86,1	61,6	82,4
Pozostałe podatki	120,4	90,3	146,1	152,2	189,7
Pozostałe subsydia	59,2	106,6	27,5	412,0	57,1
Dochód z czynników produkcji	65,4	66,9	76,9	101,4	75,7
Opłata pracy	81,7	82,0	106,1	69,1	57,5
Nadwyżka operacyjna	60,2	62,0	67,5	112,0	81,7
Opłaty dzierżawne	117,8	188,1	10,7	111,9	27,0
Odsetki zapłacone	465,7	88,8	165,2	54,0	57,1
Odsetki uzyskane	358,8	95,3	239,0	717,4	90,8
Dochód przedsiębiorcy	7,1	47,3	62,3	125,4	90,0

Źródło: Jak w tabeli 1.

Wyższy udział dochodu z czynników produkcji, aniżeli wartości dodanej netto w rolnictwie austriackim wskazuje, że tylko tam spośród badanych krajów relacja pozostałych dopłat do pozostałych podatków była korzystniejsza od przeciętnej unijnej. W rolnictwie polskim udział dochodu z czynników produkcji w wartości produkcji, podobnie jak w holenderskim, kształtował się na poziomie 3/4 unijnego.

Niższy od przeciętnej unijnej i najniższy wśród badanych krajów poziom kosztów związanych z opłatą pracy w rolnictwie polskim odzwierciedla jego chłopski charakter. Jednym z jego przejawów jest korzystanie głównie z zasobów pracy rodziny rolnika. Wyższy od przeciętnego udział kosztów pracy w wartości produkcji w rolnictwie holenderskim wskazuje, że ma ono relatywnie bardziej farmerski charakter. W konsekwencji jedynie w tym spośród badanych krajów nadwyżka operacyjna była niższa od dochodu z czynników produkcji.

Porównanie wysokości opłat związanych z dzierżawą gruntów rolnych do wartości produkcji wskazuje, że w rolnictwie polskim i holenderskim stanowiły one jedynie 27 i 11% tak wyznaczonego poziomu unijnego. O ile niski poziom tych opłat w rolnictwie polskim jest związany z relatywnie niewielkim udziałem dzierżawy, to w przypadku rolnictwa holenderskiego wynika z intensyfikacji produkcji. Wysokie koszty dzierżawy gruntów są rekompensowane wysoką wartością produkcji na powierzchnię użytków rolnych. W pozostałych krajach koszty te były wyższe od przeciętnych w całej UE i w Niemczech sięgały 188% poziomu unijnego.

W porównaniu z unijnym rolnictwo polskie w badanym okresie ponosiło relatywnie niższe koszty zaangażowania w proces produkcji kapitału obcego. Podobnie o połowę niższe koszty z tego tytułu mierzone udziałem w wartości produkcji obciążały wyniki ekonomiczne rolnictwa austriackiego. Z kolei w rolnictwie duńskim i holenderskim koszty te były znacząco wyższe od przeciętnych dla całego rolnictwa unijnego, co świadczy o wysokim udziale kapitału obcego w finansowaniu działalności rolniczej.

W tym samym czasie w tychże krajach, jak też w Austrii, rolnicy otrzymywali znacząco wyższe, w relacji do wartości produkcji, odsetki z tytułu posiadanego kapitału w porównaniu ze średnim poziomem w UE. Jest to przejaw dużej aktywności rolników również w zakresie gospodarki finansowej – cecha rolnictwa wysokorozwiniętego. W Polsce i Niemczech relatywne przychody z tego tytułu były niższe o około 10% od unijnych.

Dochód przedsiębiorcy, końcowy efekt działalności rolniczej w Polsce, w relacji do wartości produkcji, był niższy o około 10% w porównaniu z unijnym. Wśród badanych krajów, wyższym o około 25% poziomem dochodu przedsiębiorcy, charakteryzowało się rolnictwo austriackie, o czym zdecydował wysoki poziom pozostałych dopłat do produkcji oraz niskie koszty związane z zaangażowaniem kapitału obcego. Mniej więcej o połowę niższe od przeciętnych dla UE dochody w relacji do wartości produkcji wygenerowało rolnictwo niemieckie i holenderskie. W pierwszym przypadku wynikało to z relatywnie wysokich kosztów amortyzacji oraz wysokich opłat dzierżawnych. Z kolei w Holandii, z powodu, z jednej strony niskich pozostałych dopłat do produkcji,

a z drugiej wysokich podatków do produkcji, opłaty pracy oraz odsetek od kredytów. Skrajnie niższy od unijnego poziom dochodów w relacji do wartości produkcji w rolnictwie duńskim to efekt znacznie wyższego, w porównaniu z innymi analizowanymi krajami, obciążenia produkcji rolniczej podatkami, opłatami dzierżawnymi oraz odsetkami od zaciągniętych kredytów. Tak wysokie koszty wykorzystania kapitału obcego to przejaw kapitalizacji wsparcia bezpośredniego¹⁰. Pomoc przeznaczona dla użytkowników gospodarstw rolnych jest w tym przypadku transferowana do właścicieli ziemskich za pośrednictwem nieracjonalnie wysokich opłat dzierżawnych i wysokiej ceny ziemi rolniczej. W efekcie tylko niewielka jej część ma praktyczny wpływ na dochód rolnika. Dodatkowo relatywnie niskie dopłaty do produkcji w Danii zdecydowały o niskim udziale dochodu przedsiębiorcy w relacji do wartości produkcji.

8. Wskaźniki dochodowości produkcji rolniczej

Wskaźniki dochodowości rolnictwa obliczane na bazie RER przyrównują kategorie wynikowe do wielkości zatrudnienia w rolnictwie. Wartość wskaźnika A wskazująca na wielkość dochodów z czynników produkcji na jednostkę pełnozatrudnionego w rolnictwie, w badanym okresie, była najwyższa w rolnictwie duńskim i holenderskim (tabela 8). W tych krajach dochód na wynagrodzenie pracy oraz kapitału własnego i obcego na wszystkich zatrudnionych w rolnictwie był ponad dwukrotnie wyższy aniżeli przeciętny w UE.

Tabela 8. Wskaźniki dochodowości rolnictwa w wybranych krajach członkowskich w latach 1998-2005 w cenach stałych. Wartość dla EU-25 = 100

Wyszczególnienie	Dania	Niemcy	Holandia	Austria	Polska
Wskaźnik A	238,7	140,2	236,5	107,0	13,5
Wskaźnik B	29,0	113,6	224,4	113,7	12,8
Zatrudnienie (w AWU)	0,7	6,4	2,1	1,7	23,6

Źródło: Jak w tabeli 1.

Na drugim biegunie spośród rozpatrywanych krajów znalazła się Polska z dochodem na poziomie 14% unijnego. Tak niski dochód jest wynikiem skrajnie różnego poziomu zatrudnienia w tych krajach. O ile zatrudnienie w rolnictwie duńskim i holenderskim stanowiło odpowiednio niecały 1 i 2% całego zatrudnienia w rolnictwie unijnym, to rolnictwa polskiego 24%. Wysokie zatrudnienie w rolnictwie polskim jest przede wszystkim wynikiem rozdrobnionej struktury gospodarstw rolnych oraz ukrytego bezrobocia. Zakładając, że ukryte

¹⁰ J. Kulawik, *Instrumenty finansowego wspierania rolnictwa. Ich pomiar, wpływ i efektywność*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2005, nr 1.

bezrobocie stanowi połowę zatrudnienia w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną, wskaźnik A w rolnictwie polskim kształtowałby się na poziomie 1/4 unijnego. Odzwierciedla to wyzwania a jednocześnie potencjalne korzyści dochodowe jakie mogą przynieść przemiany strukturalne w rolnictwie polskim w wyniku tylko racjonalizacji zatrudnienia w rolnictwie. Przykład rolnictwa niemieckiego pokazuje, że rolnictwo z dużym udziałem gospodarstw rodzinnych może generować dochody wyższe od przeciętnych, przy niższym poziomie dochodu z czynników produkcji, ale zatrudnieniu (udział w UE-25 = 6,4%) w relacji do poziomu produkcji (udział w UE-25 = 12,6%) jak 1 do 2. Gorsza proporcja zatrudnienia do wielkości produkcji w rolnictwie austriackim (1,7 do 1,5) nie oznaczała niższych od przeciętnych dochodów ze względu na wysoki poziom pozostałych dopłat do produkcji.

Wartość wskaźnika B przyrównującego dochód przedsiębiorcy do liczby nieopłaconej siły roboczej wskazuje na porównywalny do polskich, niski poziom dochodów rolników duńskich. Jest to wynik wspomnianej wcześniej kapitalizacji wsparcia w tym kraju. W pozostałych badanych krajach różnice między wskaźnikami A i B były znacznie mniejsze, gdyż za wyjątkiem Holandii, koszty odsetek kształtowały się na niższym niż unijnym poziomie nawet przy wyższych kosztach dzierżawy. W Holandii niewielkie różnice we wskaźnikach to wynik rozłożenia kosztów kapitału obcego na dużą wartość produkcji.

9. Podsumowanie

Niewielki udział polskiego rolnictwa w tworzeniu wartości produkcji rolnictwa unijnego, stawia je wśród krajów o umiarkowanym wpływie na unijny rynek rolny. W efekcie problemy rolnictwa polskiego w zakresie kształtowania produkcji żywności są w niewielkim stopniu uwzględniane w procesie kształtowania Wspólnej Polityki Rolnej. Rolnictwo polskie jest więc bardziej biorcą obowiązujących reguł WPR, ukierunkowanej na potrzeby takich krajów jak Francja czy Niemcy.

Polska produkcja rolnictwa, w porównaniu z całym rolnictwem unijnym, charakteryzuje się zdecydowanie większym udziałem produkcji zwierzęcej, kosztem produkcji roślinnej oraz relatywnie niższym udziałem dopłat do produktów. W kształtowaniu produkcji zwierzęcej relatywnie wysoki udział ma trzoda, drób i produkcja jaj – kierunków charakteryzujących się wysokim poziomem intensywności produkcji zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej. Dla odmiany produkcja roślinna rolnictwa polskiego z przewagą zbóż i roślin paszowych, wydaje się nie wykorzystywać w pełni możliwości intensyfikacji tych kierunków, co przejawia się relatywnie niską wartością tej produkcji. Taki obraz produkcji rolnictwa polskiego wynika z jego wewnętrznego zróżnicowania,

gdzie gospodarstwom o charakterze chłopskim towarzyszy niewielka liczba wyspecjalizowanych, nowoczesnych gospodarstw.

Wśród analizowanych krajów znacząco niższym udziałem dopłat bezpośrednich, jak w Polsce, w tworzeniu wartości produkcji rolnictwa charakteryzowało się rolnictwo holenderskie. Tam jednak jest to efekt znacznie wyższej od przeciętnej wartości produkcji (w szczególności warzyw) nie objętej tą formą wsparcia. Zważywszy, że ewolucja WPR zmierza do likwidacji dopłat do produkcji, rolnictwo tych krajów wydaje się być lepiej przygotowane do nowych warunków gospodarowania.

We wszystkich badanych krajach poziom zużycia pośredniego, a więc nakładów rzeczowych i usług rolniczych był wyższy aniżeli przeciętny dla UE. Istotne różnice dotyczyły jednak wagi poszczególnych składników zużycia pośredniego. O ile rolnictwo polskie charakteryzowało się wyższym w relacji do wartości produkcji zużyciem nawozów, to z drugiej strony najniższymi kosztami zakupu nasion. Dla porównania zupełnie odwrotne relacje wystąpiły w rolnictwie duńskim, austriackim i holenderskim. W tym ostatnim kraju wydatki na nasiona były dwukrotnie wyższe aniżeli przeciętna dla EU-25. Wskazuje to na generalnie niższy poziom wykorzystania w rolnictwie polskim możliwości zwiększania efektywności produkcji z wykorzystaniem postępu biologicznego. Rolnictwo polskie okazuje się też być znacznie bardziej energochłonne od unijnego i badanych krajów. Wydatki związane z remontami budynków w relacji do wartości produkcji, okazują się być prawie trzykrotnie wyższe aniżeli średnie dla rolnictwa unijnego. Te niekorzystne relacje to wynik rozdrobnionej struktury gospodarstw w rolnictwie polskim i stanu technicznego infrastruktury gospodarstw rolnych.

W efekcie udział wartości brutto, w relacji do wartości produkcji w rolnictwie polskim był, podobne jak w Danii i Austrii, niższy od przeciętnego o około 20%. Istotnie niższe od przeciętnych koszty amortyzacji – wyznacznik w tym wypadku niższego poziomu technicznego – tylko nieznacznie wpłynęły na poprawę relacji wartości dodanej netto rolnictwa polskiego w odniesieniu do wartości produkcji.

Pomimo stosunkowo niewielkich różnic w wartości dodanej między badanymi krajami, poziom dochodów zatrudnionych w rolnictwie polskim mierzony wskaźnikami A i B sięgał zaledwie 13% poziomu unijnego, co odzwierciedla strukturalne problemy rolnictwa polskiego a w szczególności poziom ukrytego bezrobocia. Podobnie niski poziom dochodów rodziny rolnika w rolnictwie duńskim jest odzwierciedleniem niewspółmiernie wysokich, w porównaniu do wartości produkcji, kosztów wykorzystania kapitału obcego (dzierżawy i odsetek). Jest to przykład negatywnych skutków kapitalizacji wsparcia rol-

nictwa szczególnie wyraźnych w przypadku rolnictwa typu farmerskiego. Tam też mamy do czynienia z transferem pomocy bardziej do właściciela środków produkcji (szczególnie użytków rolnych) aniżeli rolnika. Rolnictwo holenderskie z ponad dwukrotnie wyższymi od przeciętnych dochodami zaradziło kapitalizacji wsparcia poprzez skrajnie intensywne użytkowanie ziemi i rozłożenie kosztów stałych na relatywnie większą wartość produkcji.

Problem kapitalizacji wsparcia tylko pozornie nie dotyczy rolnictwa polskiego. Struktura produkcji wskazuje, że gospodarstwa polskie będą musiały dążyć do zwiększania, zarówno skali jak też intensywności produkcji, w celu zwiększenia wydajności technicznych środków produkcji. Efektywność tego procesu w coraz większym stopniu będzie związana z transferem ziemi. Zważywszy, że wzrost wsparcia rolnictwa będzie sprzyjał wzrostowi jej cen rozwój rolnictwa typu industrialnego może zostać skutecznie powstrzymany. Trudno oczekiwać aby w krótkim okresie czasu, w rolnictwie polskim powstała znacząca liczba gospodarstw dorównująca gospodarstwom holenderskim. Procesy globalizacji, a w szczególności transfer technologii, przebiegają znacznie wolniej w rolnictwie chociażby na ograniczenia kulturowe¹¹. Alternatywną ścieżką rozwoju dochodów dla pewnej grupy gospodarstw polskich może okazać się model austriacki. Dywersyfikacja działalności rolniczej w przypadku mniejszych gospodarstw, może przynieść poprawę efektywności wykorzystanie zasobów gospodarstwa rolnego, poprzez zaangażowanie ich w działalności pozarolniczej. Skuteczność tego rozwiązania jest jednak, jak pokazują doświadczenia austriackie, uwarunkowane wysokim wsparciem. W efekcie może dotyczyć tylko niewielkiej grupy gospodarstw rolnych i w warunkach ograniczania roli budżetu unijnego musi mieć trwałe poparcie społeczne.

¹¹ W. Coleman, W. Grant, T. Josling, *Agriculture in the New Global Economy*, Edward Elgar Publishing, 2004, s. 53-87.

Prof. dr hab. Andrzej Czyżewski
Dr Anna Henisz-Matuszczak
Katedra Makroekonomii
i Gospodarki Żywnościowej
Akademia Ekonomiczna
Poznań

ZRÓŻNICOWANIE EKONOMICZNE GOSPODARSTW ROLNICZYCH W WYBRANYCH PAŃSTWACH I REGIONACH UNII EUROPEJSKIEJ; RACHUNEK NAKŁADÓW I EFEKTÓW

1. Cel, zakres badań oraz materiały i metody

Celem badań jest analiza wyników ekonomicznych gospodarstw rolniczych w wybranych trzech krajach-regionach UE – Danii, Holandii i Austrii oraz Polski w podziale regionalnym¹. Badane będą zmiany podstawowych kategorii ekonomicznych, tj.: produkcji ogółem, kosztów (czynników zewnętrznych, amortyzacji, zużycia pośredniego), salda bieżących dopłat i podatków oraz dochodów. Kraje nie zostały wybrane przypadkowo – Danię i Holandię charakteryzuje rolnictwo intensywne; Austria to kraj, który jest jednym z liderów w wykorzystywaniu funduszy z programów rolno-środowiskowych; zaś miejsce Polski, jako nowego członka UE jest w tym przypadku naturalne. Kategorie ekonomiczne gospodarstw rolnych zostaną przedstawione jako uśrednione wyniki z „sąsiadujących” ze sobą lat². Jeśli idzie o materiały źródłowe, to głównym zasobem będą statystyki FADN³. Analiza zostanie przeprowadzona według kryterium wielkości i typu gospodarstw, zgodnie z tytułem opracowania. Zakres czasowy obejmuje swym zasięgiem lata 1989-2004. Ze względu na dostępność danych dla Austrii możliwe są one od roku 1996, zaś dla regionów w Polsce w ramach metodologii FADN – jedynie dla 2004 r. Jednak porównania zmian po-

¹ Badaniami zostały objęte cztery kraje – Dania, Holandia, Austria i Polska. Przyjęto kryterium kraju, który byłby równocześnie regionem w UE oraz po drugie – zróżnicowania warunków produkcji ze względu na czynnik pracy, zaangażowanego majątku, a także uwarunkowań rolno-środowiskowych. Sytuacja Austrii jest w tym zakresie zgoła odmienna aniżeli Danii czy Holandii.

² Dla lat: 1989-1991 („1990”); dla lat: 1992-1994 („1993”); dla lat: 1995-1997 („1996”), dla lat: 1998-2000 („1999”) oraz dla lat: 2001-2004 („2003”). Zabieg ten stosuje się po to, aby ograniczyć wpływ czynników specyficznych na wyniki produkcyjne (np. warunków pogodowych).

³ Autorzy są świadomi, iż metoda ta wyklucza gospodarstwa najmniejsze, ale jednocześnie nie ma podstaw by uogólniać otrzymane wyniki na ogół gospodarstw. Wnioski dotyczą gospodarstw pozostających w polu obserwacji FADN.

szczególnych kategorii ekonomicznych będą dokonywane w relacji „2003” do „1993” w przypadku Danii i Holandii oraz „2003” do „1996” w przypadku Austrii, które to lata traktowane są jako średnie z okresów trzyletnich. Konieczne jest w tym miejscu wyjaśnienie dlaczego nie stosujemy porównań do okresu sprzed reformy Mac Sharry’ego, tj. do „1990”, mimo że takie dane dla orientacji zawarte są w tabelach. Idzie głównie o ograniczoną porównywalność danych z lat 1989-1992. I tak cechą charakterystyczną duńskiego rolnictwa lat 80. było forsowanie industrialnego modelu rolnictwa, co doprowadziło do tego, że sytuacja dochodowa gospodarstw była tam względnie ustabilizowana. Jednocześnie saldo dopłat i podatków w „1990” było w Danii relatywnie niskie, co wynikało z faktu, iż obowiązywały tam wówczas bardzo wysokie podatki dotyczące m.in. przekazywania gospodarstw następcom. Zważyć trzeba, że przed reformą Mac Sharry’ego wsparcie bezpośrednie w krajach ówczesnej EWG było minimalne, gdyż retransfer nadwyżki następował głównie przez rynek (za pośrednictwem względnie wysokich cen zbytu). Stąd przyjęliśmy, iż rzeczywiste skutki reformy należy oceniać począwszy od 1992, traktując lata 1989-1991 jako okres dostosowawczy do warunków reformy. Tyle bowiem czasu potrzebowały gospodarstwa duńskie na konwersję swojej produkcji i dostosowanie się do nowych wymagań (np. odłogowania gruntów). Konwersja ta była wyraźnie widoczna w dochodach gospodarstw rolnych. Zmiany z powyższych tytułów w mniejszym stopniu dotknęły gospodarstwa holenderskie, ze względu na ich głęboką specjalizację, w dużej mierze w produkcji żywnościowej (np. produkcja cebul kwiatowych). Z kolei dla porównań dotyczących wybranych aspektów produkcyjnych, dochodowych oraz relacji nakładochłonności i efektywności w badanych krajach niezbędne były porównania uwzględniające cezurę „1996”, co pozwoliło włączyć do analizy Austrię, która wstąpiła do UE kilka lat po reformie Mac Sharry’ego.

Dokonana analiza jest znacząca także dla Polski, jako nowego kraju członkowskiego, który wkracza w realia Wspólnej Polityki Rolnej. Oczekuje się, że już pierwsze wyniki rachunkowości FADN ukażą zmianę w podejściu do krajowej polityki rolnej, a co za tym idzie do sytuacji dochodowej rolnictwa. Rodzą się jednocześnie pytania dotyczące: podobieństw i odmienności, które można zaobserwować już po pierwszym (niepełnym) roku członkostwa; specyfiki regionalnej w badanych regionach Polski. Ciekawą kwestią jest np. pytanie, czy gospodarstwom polskim bliżej do modelu rolnictwa duńskiego, postrzeganego jako intensywne, czy austriackiego, o niższej nakładochłonności. Istnieje przekonanie, że niemal przez cały okres transformacji gospodarki polskiej prowadzona była niekorzystna polityka rolna, deprecjonująca sektor rolny, która nie wspomagała retransferu nadwyżki ekonomicznej do gospodarstw rolnych

w stopniu pozwalającym na zbliżenie ich dochodów do sytuacji gospodarstw domowych spoza rolnictwa⁴. Spowodowało to, prócz ujemnych skutków w postaci dysproporcji strukturalnych, zachowanie dobrostanu środowiska i podtrzymywanie ekstensywnych sposobów produkcji, co wpisuje się w obecny nurt zmian WPR. Z drugiej strony wiemy, że istnieją w Polsce gospodarstwa wyspecjalizowane, produkujące na wysoką skalę, w dużym stopniu intensywnie gospodarujące. Zapewne odpowiedzi nie będą jednoznaczne ze względu na zaledwie roczny okres analizy (2004 r.), niemniej zarysowane zostaną pozycje wyjściowe dla porównań, bądź wskazane trudności, uniemożliwiające dokonanie pełnej interpretacji wyników.

2. Makroekonomiczne determinanty unijnej polityki rolnej (CAP)

Warunki funkcjonowania otoczenia makroekonomicznego wpływają na rozwój całej gospodarki (zmiany w PKB, popycie wewnętrznym, stopie bezrobocia, poziomie realnych stóp procentowych, itd.) jak i rolnictwa, między innymi na zamianę dynamiki (i poziomu) parytetu dochodów rolniczych⁵. Unia Europejska ma pełną tego świadomość. Przedstawione w tabeli 1 determinanty polityki gospodarczej UE wywierały określony wpływ na politykę rolną.

Kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje, w jakim stopniu każdy z tych czynników wpływał na pozostałe. W celu określenia współzależności pomocna będzie analiza korelacji⁶ pomiędzy wybranymi ośmioma wskaźnikami w okresie 11 lat po reformie Mac Sharry'ego. Macierz korelacji została przedstawiona w tabeli 2. Biorąc pod uwagę związki najsilniejsze, zauważyć można, że w ścisłej zależności pozostają ze sobą PKB i nożyce cen rolniczych (rys. 1). Związek pomiędzy tymi dwoma wskaźnikami w porównaniach dotyczących danego roku (bez jego przesunięcia o rok) okazał się jednak nikły, co oznacza, iż brak jest podstaw by sądzić o bieżącej współzależności pomiędzy nożycami cen rolniczych i zmieniającą się koniunkturą gospodarczą, wyrażaną wzrostem dochodu narodowego PKB. Rolnictwo bowiem dzięki swoim charakterystycznym cechom takim jak: długi okres produkcyjny, wolniejszy zwrot zainwestowanego kapitału, czy niska mobilność czynników wytwórczych, nie jest w stanie dostosować m.in. wielkości i struktury produkcji do zmieniającego się znacz-

⁴ Istnieją również opracowania, chociaż nieliczne, wyrażające opinie, że okres transformacji gospodarki Polski przed przystąpieniem do UE był dla rolnictwa korzystny. Nie jest jednak celem tej pracy podnoszenie wątku zróżnicowanych opinii w tym zakresie.

⁵ Por. A. Czyżewski, A. Poczta, Ł. Wawrzyniak, *Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej*, „*Ekonomista*” 2006/2, s. 353.

⁶ Badane szeregi czasowe zostały zbadane przy pomocy testu Dickeya-Fullera. W wyniku tego testu można przyjąć, iż autokorelacja danych z kolejnych okresów nie miała wpływu na poziom istotności badanego związku.

ciej rynkowego otoczenia. Na podstawie sytuacji zaobserwowanej w UE w latach 90. (po reformie Mac Sharry'ego) można dojść do wniosku, iż sektor rolno-żywnościowy nie doświadczał tam na bieżąco (tj. w danym roku) korzyści z tytułu wzrostu gospodarczego (PKB).

Tabela 1. Dynamika wskaźników makroekonomicznych warunkujących politykę rolną UE (15) w latach 1992-2002 (średniorocznie w %)

1.	PKB	3,77	1,69	4,42	5,02	5,69	1,37
2.	Bezrobocie	-2,31	2,43	0,07	-2,51	-8,99	-2,44
3.	Realna długookresowa stopa procentowa	-5,16	-11,21	15,16	-17,57	14,14	-20,15
4.	Inflacja	-3,12	-1,94	-8,87	-22,33	25,32	5,62
5.	Warunki terms of trade	0,07	0,31	0,20	0,33	-1,15	0,50
6.	Kurs walutowy ECU, euro/USD (wartość euro w USD)	-2,20	-2,53	5,73	-4,94	-9,09	1,21
7.	Dynamika parytetu dochodów rolniczych	1,96	-0,79	7,96	0,30	2,03	1,13
8.	Nożyce cen rolniczych	-1,93	-3,98	-2,39	-0,64	-3,40	0,11

Źródło: A. Czyżewski, Ł. Wawrzyniak, Polityka rolna UE po reformie Mac Sharry'ego w warunkach różnych opcji polityki gospodarczej, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 4, <http://europa.eu.int>

Po uwzględnieniu tego odroczenia, korelacja wskaźnika nożyc cen rolniczych ze wzrostem PKB staje się najsilniejszą (0,69) i dodatnią, co oznacza szybciej rosnącą dynamikę cen sprzedawanych produktów rolniczych, niż nabywanych środków do produkcji rolnej (zwieranie się nożyc cen), w sytuacji dynamicznego wzrostu PKB i pogorszenie tej relacji w warunkach jego spadku (rys.1). Pozytywna i silna zależność wystąpiła także pomiędzy kształtowaniem się nożyc cen rolniczych, a zmianami realnej długookresowej stopy procentowej. W praktyce oznacza to, że wzrost (spadek) stóp procentowych (drożenie lub tanienie kredytów), także z rocznym opóźnieniem, wpływało w krajach UE (15) na kształtowanie relacji cen produkcji rolniczej sprzedawanej, do cen nabywanych środków do jej produkcji. W sytuacji gdy po 1991 roku stopy te rosły, w warunkach restrykcyjnej polityki monetarnej (mniejsza podaż pieniądza na rynku towarowym), poprawiał się nominalnie wspomniany wskaźnik nożyc cen rolniczych. Ceny produktów sprzedawanych rosły szybciej niż nabywanych środków produkcji, co wiązało się z jednej strony z relatywnie większym spadkiem bardziej elastycznego popytu (i cen) na artykuły nabywane przez rolników niż na sprzedawane przez nich produkty żywnościowe (surowce) o bardziej sztywnym popycie. W sytuacji odwrotnej, tj. obniżki stóp procentowych (ekspansywna polityka monetarna), występowało zjawisko przeciwne. Relacja nożyc cen rolniczych ulegała pogorszeniu, gdyż rosnący popyt, m.in. ze względu

na tańsze kredyty (wzrost dochodów), w większym stopniu stymulował bardziej elastyczny popyt (wzrost cen) na artykuły nabywane dla celów produkcji rolnej niż popyt na artykuły sprzedawane przez rolników o względnie sztywnym popycie. Zauważa się przy tym, że zmienność dynamiki nożyc cen rolniczych była wyjaśniona zmiennością dynamiki PKB i stóp procentowych w 99%.

Tabela 2. Macierz korelacji pomiędzy podstawowymi wskaźnikami makroekonomicznymi UE(15) po 1991 roku

Wyszczególnienie	PKB	Bezrobocie	Realna długookresowa stopa procentowa	Inflacja	Warunki terms of trade	Kurs walutowy ECU, Euro/USD (wartość Euro w USD)	Parytet dochodów rolniczych	Nożyce cen rolniczych (z rocznym przesunięciem)
PKB	1							
Bezrobocie	-0,312	1						
Realna długookresowa stopa procentowa	0,289	0,170	1					
Inflacja	0,092	-0,469	0,244	1				
Warunki terms of trade	-0,307	0,309	-0,520	-0,639	1			
Kurs walutowy ECU, Euro/USD (wartość Euro w USD)	-0,094	0,352	0,087	-0,181	0,659	1		
Dynamika parytetu dochodów rolniczych	0,116	-0,211	0,363	0,237	-0,315	0,004	1	
Nożyce cen rolniczych (z rocznym przesunięciem)	0,688	-0,012	0,663	0,419	-0,376	0,241	0,578	1

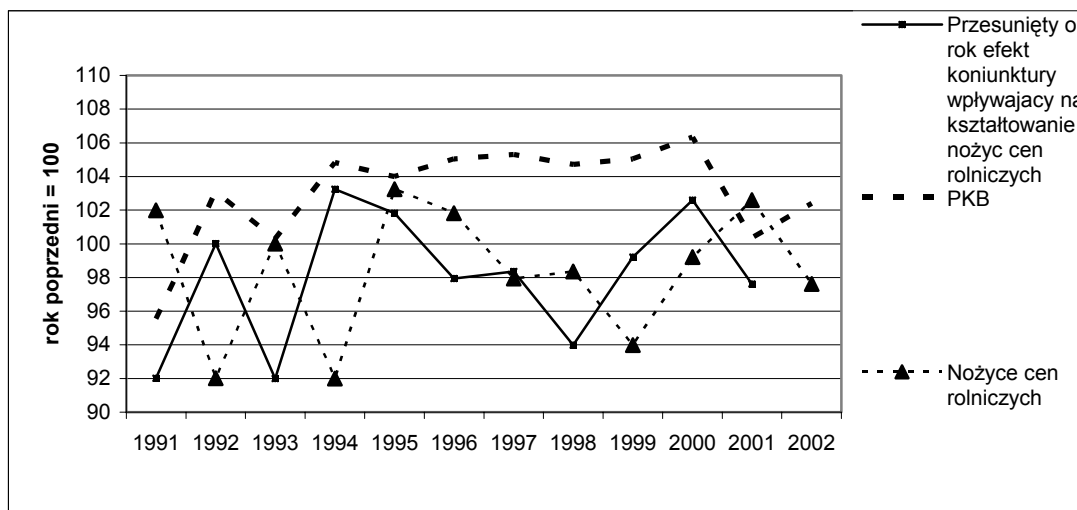
Badania dotyczą pełnej populacji. Siła związków ma charakter rzeczywisty. Sytuację gospodarczą z 1991 r. przyjęto za punkt odniesienia.

Źródło: A. Czyżewski, A. Poczta, Ł. Wawrzyniak, *Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej*, „*Ekonomista*” 2006/3 oraz wcześniej „*Roczniki Naukowe SERiA*”, Warszawa–Poznań 2005, zeszyt 4.

Potwierdza to tezę, że nożyce cen rolniczych są podatne na wahania koniunktury i odpowiadające im zmiany w polityce gospodarczej zgodnie z zasadą wahadła. Z kolei brak wyraźnej zależności pomiędzy dynamiką parytetu dochodów rolniczych i badanymi wskaźnikami makroekonomicznymi, z wyjątkiem pozytywnej korelacji z nożycami cen rolniczych, wskazuje na skuteczność działań WPR na rzecz ochrony interesów rolników i ich dochodów wyrażających się w stabilizacji dochodów rolniczych. Wypada podkreślić, iż średnioroczna dynamika parytetu dochodów rolniczych w okresie po 1992 r. wynosiła ok. 2%, przy ponad trzyprocentowym spadku średniorocznej dynamiki inflacji. Pomiedzy wskaźnikami kształtującymi otoczenie gospodarcze dla polityki rolnej zachodzą także inne korelacje. Silnie ujemnie skorelowane są wskaźnik inflacji i *terms of trade*. Oznacza to, że w sytuacji wzrostu inflacji pogarszały się

względnie warunki wymiany zagranicznej w UE. Taka zależność jest w pełni zrozumiała. Pojawienie się nadmiernego popytu na rynku, który nie znajdował pokrycia w produkcji towarowej, powodowało wzrost wskaźnika inflacji.

Rysunek 1. Dynamika PKB i nożyc cen rolniczych z rocznym przesunięciem w UE (15) w latach 1992-2002

Źródło: Jak w tabeli 2 oraz A. Czyżewski, A. Poczta, Ł. Wawrzyniak, *Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej*, „*Ekonomista*” 2006/3.

Przekładało się to na zmniejszoną stabilność sytuacji dochodowej. Eksporterzy w takiej sytuacji zmuszeni są do podwyższenia cen swoich produktów, co wpływa na zmniejszenie ich konkurencyjności na rynku międzynarodowym. Wyraźna korelacja zachodzi natomiast pomiędzy kursem walutowym a warunkami *terms of trade*. Wraz ze wzrostem wartości waluty europejskiej poprawiały się warunki międzynarodowej wymiany handlowej. Przyczyn tej sytuacji można upatrywać w zwiększonych inwestycjach kapitałowych oraz transferze pieniędzy do krajów UE. W warunkach aprecjacji waluty europejskiej względem dolara amerykańskiego, euro stawało się źródłem inwestycji kapitałowych, co powoduje poprawę wskaźników ogólnej wymiany produktów i usług.

3. Kierunki ewolucji WPR

Ewolucja Wspólnej Polityki rolnej ma swoją bogatą historię. II wojna światowa to czas uzależnienia Starego Kontynentu od eksportowanej żywności amerykańskiej, zaś czas bezpośrednio po niej – to konieczność odbudowania samowystarczalności żywnościowej Europy. Najlepszym instrumentem do realizacji tego celu (a jednocześnie spełnienia innych priorytetów WPR) była cenowa stymulacja podaży wsparta ochroną rynku wewnętrznego poprzez zabez-

pieczenie granic. Efekty tej polityki, wprowadzonej w życie Traktatem Rzymskim w 1957 r., były widoczne stosunkowo szybko (niespełna po 15 latach), kiedy to nastąpił niekontrolowany wzrost produkcji żywności, przy jednoczesnym wzroście dochodów rolniczych. Ceny rolne ukształtowały się na stosunkowo wysokim poziomie, co zachęcało rolników do intensyfikacji produkcji i wdrażania postępu technicznego, i w efekcie wzrostu wydajności; zmniejszono koszty produkcji żywności poprzez wzrost jej wydajności. Prowadziło to do spektakularnego wzrostu produktywności i stałej tendencji wzrostu produkcji rolnej, nierzadko z negatywnymi konsekwencjami dla środowiska naturalnego⁷.

Mimo różnych prób niwelowania negatywnych skutków polityki rolnej, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, w których widoczna była jej reorientacja w kierunku zwiększenia roli pierwiastków strukturalnych i dochodowych, poprzez korektę mechanizmu rynkowego w kierunku równowagi na początku lat dziewięćdziesiątych, okazało się, że niezbędna jest bardziej radykalna reforma. Wynikało to także z faktu, iż już w latach 80. Wspólnota Europejska dostrzegła znaczenie wpływu rolnictwa i polityki rolnej na stan środowiska naturalnego. Wspólna Polityka Rolna tamtych lat przyczyniła się do ekspansji przemysłowych metod produkcji rolnej, które doprowadziły do degradacji środowiska i kosztownej w zagospodarowaniu nadprodukcji żywności. Nastąpił też zanik wielu tradycyjnych form gospodarowania, które warunkowały utrzymanie cennych siedlisk i krajobrazów obszarów wiejskich. Począwszy od lat 80. minionego wieku podjęto próbę dywersyfikacji działalności gospodarczej, prowadzonej przez gospodarstwa zajmujące się działalnością rolniczą, w celu zapewnienia pozarolniczych źródeł dochodów, a przy okazji spełnienia rosnących wymogów jakościowych konsumentów żywności przy jednoczesnym przestrzeganiu narzuconych kwot produkcyjnych. Okazało się jednak, że presja czynników wewnętrznych i zewnętrznych doprowadziła do podjęcia w 1992 r. bardziej radykalnych kroków – reformy Wspólnej Polityki Rolnej pod nazwą Planu Mac Sharry'ego. Głównym celem tej reformy WPR było m.in.:

⁷ Por. Memorandum Mansholta, które przedstawiła Komisja Europejska w 1968 r. Polityka ta powodowała, że: ceny produktów rolnych wzrastały, towarzyszył temu zarazem wzrost cen ziemi i środków produkcji, podatnicy w coraz większym stopniu musieli finansować subsydiowanie eksportu nadwyżek rolnych, 20% ogólnej liczby rolników (posiadaczy najsilniejszych gospodarstw) otrzymywało 80% pomocy kierowanej do rolnictwa. Pomimo wsparcia, olbrzymia część rolniczych gospodarstw domowych nie miała perspektyw uzyskania z rolnictwa odpowiednich dochodów, a mechanizmy kontroli podaży w Unii nie były w stanie zapobiec narastaniu nadwyżek produktów rolnych.

- obniżenie poziomu cen gwarantowanych (interwencyjnych);
- wypłacanie bezpośrednich rekompensat, które usunęły współzależność pomiędzy poziomem cen rynkowych, a wielkością produkcji⁸;
- objęcie ważniejszych rynków branżowych tzw. stabilizatorami rolniczymi, tj. określenie pułapów produkcji (tzw. kwoty), po przekroczeniu których gwarancje cenowe ulegały ograniczeniu lub zawieszeniu, a koszty zbytu nadwyżek obciążały rolników (tzw. opłaty współodpowiedzialności)⁹;
- stosowanie działań korzystnych dla środowiska naturalnego w postaci ekstenzyfikacji produkcji oraz akcji zalesiania gruntów rolniczych lub udostępnienia ziemi pod tereny rekreacyjne, co miało na celu ochronę środowiska i zmniejszanie nadwyżek rolnych;
- redystrybucję środków dla rolników między większą liczbę gospodarstw¹⁰.

Zatem utrwalono zasygnalizowany wcześniej w WPR (np. poprzez renty strukturalne) kierunek zmian posługując się zasadą rozdzielności, czyli oddzielenia wsparcia dochodów rolniczych od stymulacji podaży produkcji poprzez ceny. Warto także zauważyć, że reforma Mac Sharry'ego dała częściową (ze względu na równoległe wprowadzenie limitów produkcji, które miały obniżyć „wysrubowaną” podaż do odpowiadającego jej poziomu popytu) możliwość rynkowej regulacji podaży, zabezpieczając jednocześnie dochody producentów rolnych. Równocześnie następowało stopniowe obniżanie cen gwarantowanych. Zasada rozdzielenia na tym etapie reformy Mac Sharry'ego dała po raz pierwszy sposobność łatwiejszego retransferu „wyciekającej” nadwyżki ekonomicznej do sektora rolnego z pominięciem mechanizmu rynkowego. Tym samym zjawiska zasygnalizowane w latach osiemdziesiątych, a potwierdzone reformą w 1992 r., stały się punktem wyjścia do analizy projekcji kierunków zmian WPR.

⁸ E. Kawecka-Wyrzykowska i E. Synowiec, *Unia Europejska – Integracja Polski z UE*, Warszawa 1996, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, s. 193.

⁹ Stabilizatory w postaci MGQ (maximum guaranteed quantities) różnią się od indywidualnych kwot produkcji, tym, że dotyczą całej produkcji Wspólnoty. System ten polega na tzw. „zasadzie jadącego bez biletu”, zgodnie z którą każdy indywidualny producent wykazuje tendencję do powiększania swojej produkcji w nadziei, że inni tego nie zrobią. Por. M. Tracy, *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej. Wprowadzenie do teorii i praktyki*, UW, Olympus CEiRB, Warszawa 1997, s. 185.

¹⁰ Środki zostały przy tym tak dobrane, aby nie powodowały wzrostu produkcji rolnej, a jednocześnie utrzymywały dochody rolników na właściwym poziomie. Osiągnięto to poprzez obniżenie cen gwarantowanych i wprowadzenie wspomnianych wyżej subwencji oraz odłogowania. Więcej na temat zmian w polityce strukturalnej: M. Wigier *Od Mansholta do Mac Sharry'ego – ewolucja polityki strukturalnej UE*, [w:] „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1995/2-3, s. 66.

Kształt WPR na kolejne lata został określony w porozumieniu zawartym przez ministrów rolnictwa krajów UE w Berlinie (Agenda 2000) i Luksemburgu (2003 r). Zasadniczym elementem (a wtedy obecnego kształtu) przyszłej reformy WPR jest utrzymanie zasygnalizowanej w reformie Mac Sharry'ego zasady rozdzielności (*decoupling*), polegającej tym razem na oddzieleniu płatności bezpośrednich od struktury i produkcji rolnej. Oznacza to zastąpienie większości dotychczasowych płatności bezpośrednich (specyficznych dla poszczególnych rodzajów produkcji rolnej), systemem jednolitej płatności niezależnej od produkcji (*Single Payment Scheme – SPS*)¹¹. Zasada ta w swej istocie zwiększa orientację prorynkową i pozostawia rolnikom większą swobodę w dostosowaniu wielkości i struktury produkcji do wymagań rynku, uniezależniając się (do pewnego stopnia) od decyzji administracyjnych. Jednocześnie poprzez stosunkowo uproszczoną¹² płatność bezpośrednią (SPS) daje się producentom rolnym gwarancje utrzymania dochodów na poziomie zbliżonym do parytetowego. Niestety, rodzi się równocześnie pewne zagrożenie, ale i szansa – kwota płatności bezpośredniej będzie wyliczona na podstawie okresu historycznego, w którym rolnik otrzymywał dopłaty z różnych tytułów i podzielona przez liczbę hektarów, na które uzyskiwał w tym okresie płatności. Zatem przepływ środków finansowych do gospodarstw dużych, towarowych będzie istotnie większy aniżeli małych.

Ważnym zjawiskiem w tym przypadku jest regulacja dochodów przez inne normatywizacje. Chodzi tu o wprowadzenie zasady wzajemnej zgodności (*cross-compliance*), polegającej na uzależnieniu otrzymywania płatności bezpośrednich od spełnienia przez gospodarstwo określonych wymagań, ogólnie mówiąc, w zakresie ochrony środowiska, bezpieczeństwa żywnościowego i dobrostanu zwierząt. Powyższa normatywizacja jest *de facto* pakietem pewnych wymogów, mających na celu ukierunkowanie popytu, jaki zrodzi się na skutek zwiększonej podaży pieniądza na rynek z tytułu płatności bezpośrednich (SPS). Nie jest bowiem wskazane ze względów ekonomicznych, „wypaczanie” rów-

¹¹ Do innych zasadniczych elementów tej reformy należą: dalsza redukcja cen interwencyjnych na rynku mleka w zamian za wyższe płatności bezpośrednie, zmniejszenie kwot płatności bezpośrednich dla największych gospodarstw z przeznaczeniem wygospodarowanych środków finansowych na wzmocnienie działań na rzecz wsi (*zasada modulacji*), mechanizm dyscypliny finansowej uniemożliwiający wzrost wydatków budżetowych na WPR ponad limity przyjęte przez Radę UE na szczycie w Berlinie w 2002 r., powiązanie otrzymywania płatności bezpośrednich (SPS) i płatności specyficznych dla określonych kierunków produkcji z obowiązkiem spełniania określonych standardów przez gospodarstwo – zasada wzajemnej zgodności (*cross-compliance*), zwiększenie roli (zakresu i poziomu wsparcia) rozwoju obszarów wiejskich. Por. *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013*, MRiRW, Warszawa, listopad 2004 r.

¹² Dopłaty bezpośrednie (SPS) są stosunkowo prostsze w obsłudze administracyjnej a jednocześnie łatwiejsze w zakresie procedury dokumentacyjnej dla rolnika.

nowagi rynkowej (np. poprzez inflację), ze względu na napływ „wolnego” pieniądza, który mógłby się przerodzić w niekontrolowany popyt. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, iż globalnie kwota przepływów do rolników przynajmniej z założenia ma się zmniejszać z uwagi na ograniczenia budżetowe. Ukie-runkowanie popytu jest zatem swoistym ograniczeniem swobód rynkowych w zamian za gwarancje dochodowe z tytułu płatności.

4. Próba oceny sytuacji ekonomicznej gospodarstw według wybranych państw i regionów w świetle dochodów rolniczych

Dokonując analizy badanego zjawiska w przekroju regionalnym obserwuje się znaczne zróżnicowanie. Ma to swoje uzasadnienie historyczne. Na skutek rewolucji przemysłowej w krajach Europy Zachodniej powstały duże aglomeracje miejskie, skupiające ludność zatrudnioną w przemyśle, która zgłaszała zwiększony popyt na żywność. To zaś powodowało wzrost cen, zwiększenie zyskowności produkcji rolnej, a tym samym rozwój rolnictwa. Sytuacja miała się dokładnie odwrotnie w południowych regionach kontynentu, gdzie większość ludności zamieszkiwała obszary wiejskie i górskie. Tam też udział produkcji na samozaopatrzenie był wysoki, jednocześnie popyt na żywność oraz dochodowość produkcji niska, tym samym rozwój – ograniczony. Należy dodać, że stan ten utrzymywał się przez lata, a zróżnicowanie narastało, co widoczne jest do dnia dzisiejszego, pomimo kilkudziesięciu lat prowadzenia Wspólnej Polityki Rolnej oraz polityki regionalnej.¹³

Przechodząc do wyników przeprowadzonej poniżej analizy (por. tab. 3) można ogólnie stwierdzić, iż: **po pierwsze** – produkcja rolna w badanych regionach UE w latach 1989-2004 ogółem wzrosła. Jednak wyraźnie widać, że dynamika tego przyrostu była zróżnicowana – największy wzrost odnotowano w Danii i Holandii (ponad 1,5 raza w stosunku do „1993”), zaś najmniejszy w Austrii (zaledwie o 9 pkt. proc., gdy w tym samym czasie w Danii i Holandii produkcja ogółem przyrosła blisko 40%). **Po drugie** – w badanym okresie zdecydowanie wyższy był przyrost nakładów (zużycia pośredniego), amortyzacji oraz kosztów czynników zewnętrznych aniżeli poziom produkcji ogółem, co może świadczyć o forsowaniu intensywnych sposobów produkcji. **Po trzecie** – w Danii dynamika przyrostu salda dopłat i podatków była najwyższa w stosunku do zmian pozostałych kategorii ekonomicznych (3-krotny wzrost, por. tab. 3). Pewnym wyjaśnieniem tego stanu rzeczy jest stwierdzenie, iż model industrialny rolnictwa poddany wymogom reformy Mac Sharry’ego „nakręcał” dynamikę

¹³ Por. A. Czyżewski, A. Henisz-Matuszczak, *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski; Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, AE Poznań, s. 232-233.

salda dopłat i podatków. W tym samym czasie w porównaniu z Danią, w Holandii odnotowano wzrost jedynie o blisko 40%. Jeśli porównamy sytuację w relacji do roku bazowego „1996”, wówczas nadal najwyższą dynamikę wzrostu notuje Dania (wzrost o połowę), w Austrii zmiany są niewielkie (7%), podczas gdy w Holandii miał miejsce spadek dodatniej wartości salda dopłat i podatków. **Po czwarte** – na szczególną uwagę zasługuje Dania, gdzie odnotowano najwyższy udział wspomnianego salda w dochodzie (aż 344,7% w „2003”). Może być to dowodem na prawdziwość tezy, iż rolnictwo wysoce intensywne potrzebuje wysokiego wsparcia, by utrzymać się na rynku. Co ciekawe, nie obserwuje się takiego zjawiska w Holandii. Tam udział salda dopłat i podatków w dochodzie utrzymywał się na stabilnym poziomie przez ostatnią dekadę i wynosił zaledwie 13,3% (w „2003”). Podobna sytuacja miała miejsce w Austrii, gdzie udział salda w dochodzie, chociaż na wyższym poziomie, nie zmieniał się istotnie od początku akcesji i wynosił 72,9% (w „2003”). **Po piąte** – w analizowanych regionach obserwuje się spadek dochodu z gospodarstwa rolnego – nieznaczny w przypadku Holandii i Austrii – odpowiednio o 4 i 5% (w relacji do roku bazowego „1996”) oraz w przypadku Danii głębszy – bo aż o 63%. Taki spadek dochodów w Danii (ponad 3-krotny w stosunku do okresu poprzedniego) był wynikiem spadku cen wieprzowiny w wyniku tzw. „świńskiej gorączki”, co może także tłumaczyć wysoki udział salda dopłat i podatków w dochodzie. Jednocześnie, gdyby wyłączyć z dochodów saldo dopłat i podatków, to w przypadku Holandii nie spowodowałoby to żadnych reperkusji, w Austrii można by mówić o głębszym spadku dochodów (odpowiednio o 26%), zaś w przypadku Danii nastąpiłby spadek, oznaczający dla gospodarstw stratę (dochód ujemny).

Konkluzja z analizy kategorii dochodowych zdaje się potwierdzać wcześniejsze obserwacje – likwidacja dopłat wspierających dochody mogłaby doprowadzić w pierwszej fazie do niewydolności dochodowej gospodarstw o intensywnych sposobach produkcji. Stąd twierdzenie, że uwarunkowania europejskie sprzyjają bardziej gospodarowaniu ekstensywnemu, zrównoważonemu, gdyż jak pokazuje analiza dochodów, poradziłyby sobie one lepiej bez wsparcia, aniżeli gospodarstwa intensywne np. duńskie. Pozostaje jednak retoryczne pytanie o akceptowalny poziom dochodów rolniczych bez instrumentów ich wspierania oraz ich relację do dochodów pozarolniczych. Okaze się wówczas, że bez retransferu dochodów do producentów rolnych utrzymanie równowagi międzysektorowej nie jest możliwe.

**Tabela 3. Rachunek dochodów gospodarstw rolniczych
w Danii, Holandii i Austrii (przeciętnie na 1 gospodarstwo w euro)**

Region	Lata	Produk- cja ogółem	Zużycie pośred- nie	Saldo dopłat i podat- ków	Udział proc. salda w docho- dzie	Amorty- zacja	War- tość dodana netto	Koszt czynników zewnętrz- nych	Dochód z gospodar- stwa rolnego	Dochód z gospodar- stwa rolnego bez bieżących dopłat
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
(370) Dania	1990	96 783	54 934	58	0,6	9 801	32 106	23 101	9 005	8 947
	1993	116 537	71 388	6 832	100,5	12 589	39 392	32 597	6 795	-37
	1996	135 334	81 112	13 443	83,4	14 889	52 776	36 671	16 105	2 662
	2003	187 260	122 421	20 490	344,7	24 371	60 958	55 013	5 945	-14 546
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	138	151	152		164	116	150	37	-
	2003/1993	161	171	299		194	155	169	87	-
(360) Holandia	1990	180 817	92 196	1 293	3,1	20 583	69 331	27 005	42 326	41 033
	1993	197 017	107 555	3 680	11,4	25 385	67 757	35 523	32 234	28 554
	1996	216 338	118 405	5 298	13,4	28 038	75 193	35 567	39 625	34 327
	2003	298 909	169 648	5 075	13,3	34 976	99 359	61 263	38 096	33 021
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	138	143	96		125	131	172	96	96
	2003/1993	152	158	138		138	147	172	118	116
(660) Austria	1996	51 942	25 738	18 309	63,6	11 814	32 700	3 899	28 801	10 492
	2003	56 736	30 857	19 651	72,9	13 578	31 952	4 572	27 380	7 729
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	109	120	107		115	98	117	95	74

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica.

4.1. Dania

Analizując dochody rolnicze w gospodarstwach w podziale na regiony, charakterystycznym jest fakt, iż najbardziej dotkliwie skutki reformy WPR z lat 90-tych odczuły gospodarstwa duńskie, i co ciekawe im mniejsze gospodarstwo tym następstwa dochodowe były głębsze. W „2003” roku dodatni dochód z gospodarstwa rolnego osiągały jedynie duże i bardzo duże gospodarstwa (por. tab. 4), a i tak stanowił on zaledwie połowę dochodów osiąganych przed reformą Mac Sharry’ego. Trzeba jednak zauważyć, że gdyby nie dynamiczny wzrost dopłat, nawet największe gospodarstwa nie byłyby w stanie wypracować dodatniego dochodu. Potwierdza to wcześniejsze obserwacje, że formuła subsydiowania stosowana w obecnej formie, istotnie wspiera intensywność produkcji rolnej i mimo że następuje reorientacja sposobów subwencjonowania w ramach WPR, w szeroko pojętym kierunku prośrodowiskowym, przez długi czas nie sposób będzie zrezygnować w Europie z rolnictwa intensywnego wspieranego z budżetu wspólnoty. Jednocześnie można by się dopatrywać wręcz konieczności utrzymania takiego sposobu produkcji, ze względu na aspekty społeczne tego zjawiska – rolnicy produkują subsydiowaną, dla wielu tańszą żywność, w ten sposób zapewniając sobie zbliżone do parytetu relacje dochodowe. Widać także wyraźnie, że saldo dopłat i podatków rośnie wraz z siłą ekonomiczną gospodarstwa, zaś jego dynamika jest podobna w poszczególnych grupach gospodarstw. Niestety, jak wyżej wspomniano, w przypadku Danii wprowadzone bezpośrednio instrumenty wsparcia dochodów nie zrekomensowały farmerom negatywnych skutków dochodowych reformy w postaci obniżki cen, zwłaszcza w gospodarstwach średnio małych i średnio dużych, gdzie dochody pozostają ujemne. Jest to tym bardziej ciekawe, że produkcja ogółem w analizowanym okresie (2003/1993) najbardziej przyrosła właśnie w gospodarstwach średnio małych, ponoszących stratę. Relatywnie najmniej wzrosło zużycie pośrednie, co można tłumaczyć tym, iż, jak wspomniano wcześniej, gospodarstwa duńskie wykreowały wysoki stopień intensywności w latach 80., a przez reformę Mac Sharry’ego zmuszone zostały do jej obniżki. Interesujące, iż odmiennie wyglądała sytuacja w przypadku amortyzacji – kapitałochłonność produkcji istotnie wzrosła, najbardziej w gospodarstwach bardzo dużych. Warto spojrzeć na bezwzględne wartości dochodu z gospodarstwa rolnego i odniesienie ich do wybranych kategorii produkcji¹⁴. Jednostka dochodu w gospodarstwie dużym była wypracowana przez 13,7 jednostek produkcji globalnej, zaś w gospodarstwie

¹⁴ Porównanie takie możliwe jest jedynie dla gospodarstw dużych i bardzo dużych, gdzie notuje się dodatni dochód gospodarstwa rolnego.

**Tabela 4. Rachunek dochodów gospodarstw rolniczych
według klas wielkości ekonomicznej¹ (ESU) oraz typów specjalizacji w Danii (w euro)**

Typ gospodarstwa/ Typ specjalizacji	Lata	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział proc. salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód z gospodarstwa rolnego	Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Średnio małe III	1990	20 878	15 543	-241	-	3 092	2 002	5 947	-3 945	-3 704
	1993	16 803	15 151	1 978	-	3 355	275	6 600	-6 325	-8 303
	1996	18 151	16 002	4 590	-	3 439	3 300	6 659	-3 359	-7 949
	2003	25 877	22 096	5 487	-	4 627	4 641	8 727	-4 086	-9 573
Zmiana w proc.	2003/1996	143	138	119		135	141	131	-121	-120
	2003/1993	154	146	277		138	1688	132	-64	-115
Średnio duże IV	1990	53 005	32 370	-296	-	5 948	14 391	10 707	3 684	3 980
	1993	37 292	30 866	3 760	-	6 161	4 025	11 670	-7 645	-11 450
	1996	41 511	29 962	8 045	431	6 258	13 336	11 468	1 868	-6 177
	2003	47 648	36 506	10 503	-	8 251	13 394	14 781	-1 387	-11 890
Zmiana w proc.	2003/1996	115	122	131		132	100,4	129	-	-
	2003/1993	128	118	279		134	333	127	-	-
Duże V	1990	142 392	78 197	507	2,6	13 960	50 742	31 116	19 626	19 119
	1993	100 642	74 424	6 878	-	13 196	19 900	30 050	-10 150	-17 028
	1996	125 423	75 254	13 156	68	13 998	49 327	29 961	19 366	6 210
	2003	129 911	89 743	21 616	228	18 592	43 192	33 715	9 477	-12 139
Zmiana w proc.	2003/1996	104	119	164		133	88	126	49	-
	2003/1993	129	121	314		141	217	112	-	-

cd. tabeli 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Bardzo duże VI	1990	405 469	216 737	826	2,1	36 316	153 242	114 668	38 574	37 748
	1993	362 241	211 324	17 802	70,3	34 962	133 757	108 441	25 316	7 514
	1996	391 759	222 949	30 139	61,2	39 164	159 785	110 568	49 217	19 078
	2003	476 404	297 973	39 461	212	57 808	160 084	141 438	18 646	-20 815
Zmiana w proc.	2003/1996	122	134	131		148	100,1	128	38	-
	2003/1993	132	141	222		165	120	130	74	-
Uprawy polowe (AB)	1990	53 825	30 508	-427	-	6 630	16 260	17 458	-1 198	-771
	1993	64 279	39 867	6 199	-	8 842	21 769	23 651	-1 882	-8 081
	1996	69 088	42 085	11 767	237	9 337	29 433	24 475	4 958	-1 945
	2003	116 582	75 270	19 372	644	16 585	44 099	41 090	3 009	-16 353
Zmiana w proc.	2003/1996	169	179	165		178	150	168	61	-841
	2003/1993	181	189	313		188	203	174	-	155
Uprawy ogrodnicze (C)	1990	256 426	143 979	2 245	29	21 269	93 423	85 597	7 826	5 581
	1993	262 426	134 883	3 659	32,9	22 489	108 713	97 603	11 110	7 451
	1996	395 778	192 312	4 934	17	35 401	172 999	143 244	29 755	24 821
	2003	613 437	304 686	5 604	13	48 777	265 578	221 091	44 487	38 883
Zmiana w proc.	2003/1996	155	158	114		138	154	154	150	157
	2003/1993	234	226	153		217	244	227	400	521
Uprawy trwałe (E)	1990	106 125	42 451	-130	-	7 014	56 530	44 386	12 144	12 274
	1993	119 698	50 688	1 427	2,7	8 674	61 763	56 431	53 089	51 662
	1996	157 971	60 331	2 520	11	9 730	90 430	67 154	23 276	20 756
	2003	178 975	80 943	1 079	5,5	13 368	85 743	65 948	19 795	18 716
Zmiana w proc.	2003/1996	113	134	43		137	95	98	85	90
	2003/1993	150	160	76		154	139	117	37	36

cd. tabeli 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Krowy mleczne (F)	1990	121 795	68 010	bd	-	13 336 ²	40 449	26 223	14 226	-
	1993	142 193	78 667	6 269	29	13 949	55 846	34 211	21 635	15 336
	1996	160 125	92 669	12 823	64	17 394	62 885	42 815	20 070	7 247
	2003	259 261	159 487	25 061	169	33 058	91 777	76 957	14 820	-10 241
Zmiana w proc.	2003/1996	162	172	195		190	146	180	74	-
	2003/1993	182	203	400		237	164	225	69	-
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)³	1990	63 411	38 880	980	-	7 909 ³	17 602	17 707	-105	-1 085
	1993	54 381	44 321	5 778	-	7 583	8 255	17 320	-9 065	-14 843
	1996	56 664	43 992	10 789	458	7 395	16 066	13 708	2 358	-8 431
	2003	33 858	32 961	9 444	-	6 530	3 811	15 054	-11 243	-20 687
Zmiana w proc.	2003/1996	60	75	88		88	24	110	-	-245
	2003/1993	62	74	163		86	46	87	-	-139
Zwierzęta ziarnożerne (H)	1990	278 804	164 142	565	1,2	21 029	94 198	47 413	46 785	46 220
	1993	280 545	192 325	9 312	80,9	25 775	71 757	60 252	11 505	2 193
	1996	360 538	223 069	16 343	27	29 822	123 990	63 018	60 972	44 629
	2003	552 644	376 439	22 050	126	62 106	136 149	118 686	17 463	4 587
Zmiana w proc.	2003/1996	153	169	135		208	110	188	29	10
	2003/1993	197	196	237		241	190	197	152	209
Mieszane (I)	1990	127 604	75 835	-257	-	11 211	40 303	25 829	14 474	14 730
	1993	124 442	83 681	7 341	204	12 916	35 186	31 580	3 606	-3 735
	1996	189 714	120 994	16 239	73	19 394	65 564	43 305	22 260	6 021
	2003	232 199	225 902	29 405	-	39 087	87 615	93 809	-6 194	-35 599
Zmiana w proc.	2003/1996	122	187	181		202	134	217	-	-
	2003/1993	187	270	401		303	249	297	-	-

¹ brak danych dla gospodarstw bardzo małych i małych, metoda wykluczyła je z analizy, co jest dowodem na postępującą industrializację; ² dane dla roku 1993; ³ dane tylko za lata 1991, 1992, 1993, 1994, 1996, 1999;

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.

bardzo dużym trzeba było aż 25,5 jednostek produkcji ogółem by ją otrzymać, co dowodzi nieproporcjonalnego wzrostu kapitałochłonności.

Spoglądając na dochody rolnicze przez pryzmat typu gospodarstwa według specjalizacji w Danii (por. tab. 4) wyraźnie widać, iż w badanym okresie największe nominalnie dochody osiągały gospodarstwa z uprawami ogrodnictwymi – typ C (średnio 44,5 tys. euro na 1 gospodarstwo). W tym typie gospodarstw wystąpiła także najwyższa (4-krotna) dynamika przyrostu tego dochodu. Ta prawidłowość zostanie potwierdzona także w innych badanych krajach/regionach. Gospodarstwa ogrodnicze oraz z uprawami trwałymi są najbardziej „niezależne” od wsparcia budżetowego, co więcej – poradziłyby sobie gdyby wyłączyć z analizy saldo dopłat i podatków (dochody ogrodników wzrosłyby jeszcze bardziej). Wynika to po części z faktu, iż sposób organizowania tych gospodarstw jest bliższy formule gospodarstwa rodzinnego z dużymi nakładami pracy własnej. Przyczyną może być także specyfika upraw ogrodniczych i na plantacjach trwałych, mianowicie charakteryzuje je relatywnie wyższa elastyczność cenowa i dochodowa popytu, co w bogatych społeczeństwach dodatnio wpływa na dochody producentów. W przypadku tych pierwszych ważne jest także wielokrotne plonowanie w ciągu roku (np. uprawy pod osłonami), co uniezależnia w dużym stopniu wyniki produkcyjne od warunków pogodowych. Nie bez znaczenia jest znacznie krótsza droga od producenta do konsumenta (nierzadko bezpośrednia), co skutecznie zatrzymuje wypracowaną nadwyżkę ekonomiczną.

Istotną stratę (11,2 tys. euro) odnotowały gospodarstwa hodujące zwierzęta w systemie wypasowym (typ G). W stosunku do roku „1993” straty w dochodach poniosły także gospodarstwa mieszane (typ I – 6,2 tys. euro), zaś spadek dochodów odnotowały gospodarstwa hodujące krowy mleczne (typ F – o 26%). Można to wytłumaczyć skutkami choroby wściekłych krów oraz pryszczycy i pomoru u świń, co zmusiło producentów do likwidacji znacznej ilości pogłowia zwierząt hodowanych w systemie intensywnym. Pozostałe typy gospodarstw odnotowały przyrosty dochodów. Warto jednocześnie zauważyć, iż we wszystkich typach gospodarstw, które odnotowały istotne spadki dochodów bądź stratę, produkcja ogółem wzrosła blisko dwukrotnie, przy jeszcze większej dynamice zużycia pośredniego i amortyzacji (średnio około 3-krotnie) oraz kosztach czynników zewnętrznych (średnio ponad 2,5-krotnie), z wyjątkiem zwierząt żywionych w systemie wypasowym (typ G), gdzie produkcja spadła blisko o połowę. Jeśli idzie o saldo dopłat i podatków, to największe wsparcie płynęło do gospodarstw mieszanych (29,4 tys. euro) wykazujących straty (typ I) oraz do hodowców krów mlecznych i zwierząt ziarnożernych, co można wyjaśnić faktem, iż gospodarstwa te bazują na paszach produkowanych z własnych zbóż, co jest droższe i z tego tytułu miały one relatywnie dużo dopłat do tej pro-

dukcji. Najmniejsze nominalnie przepływy wykazywały gospodarstwa o uprawach na plantacjach trwałych i ogrodnich; tam też dynamika przyrostu tegoż salda była najniższa (odpowiednio spadek o 24% i wzrost o 53%).

Odnosząc wypracowane dochody do zużycia pośredniego, okazuje się, że współczynnik produktywności nakładów materiałowych kształtował się najkorzystniej w przypadku gospodarstw typu E tj. w uprawach na plantacjach trwałych, gdzie na jednostkę dochodu przypadało zaledwie 4,1 jednostki kosztów materiałowych; relatywnie najmniej korzystny był on w przypadku gospodarstw typu AB (uprawy polowe), gdzie wyniósł 25 jednostek oraz typu G (zwierzęta ziarnożerne) i I (produkcja mieszana), gdzie nie sposób było, pomimo relatywnie wysokich nakładów, zrealizować dodatniego dochodu. To potwierdza wcześniejsze obserwacje, że materiałochłonność w gospodarstwach zajmujących się uprawami trwałymi jest w istocie substytuowana zwiększonymi nakładami pracy własnej rolnika i jego rodziny. Podobnie kształtował się współczynnik sprawności produkcji (produktywność), będący stosunkiem wartości dodanej brutto (WDB) do produkcji ogółem. Był on najkorzystniejszy w przypadku gospodarstw typu E (uprawy trwałe), gdzie jednostka produkcji globalnej dawała 0,55 WDB (a także AB i C – uprawy polowe i ogrodnicze – 0,52); relatywnie najgorzej sytuacja wyglądała w gospodarstwach typu G – zwierzęta wypasowe (0,31) i H – zwierzęta ziarnożerne (0,36). Abstrahując od salda dopłat i podatków, okazuje się, że najmniej dotkliwie odczuliby to właściciele gospodarstw typu C (ogrodnicze), E (uprawy trwałe) oraz H (zwierzęta ziarnożerne), którzy nie odnotowaliby strat, a w dodatku w przypadku gospodarstw z uprawami ogrodniczymi i uprawami na plantacjach trwałych odnotowano by istotny wzrost dochodów (odpowiednio: blisko 7-krotny i 1,6-krotny).

Jednocześnie można uznać, że im bardziej towarowe gospodarstwo, tym dopłaty do dochodów były mniejsze. Interesująca wydaje się być także dynamika salda dopłat i podatków oraz udziału tego salda w dochodzie rolniczym, co istotnie zmieniło strukturę dochodów. To właśnie w typie AB – uprawy polowe, odnotowano najwyższy udział salda dopłat i podatków w dochodzie – ponad 6-krotny. Tym samym wniosek jest jednoznaczny – bez rekompensaty dochodów w formie subwencji bezpośrednich tylko trzy z siedmiu typów gospodarstw byłyby zdolne do akumulacji i produkcji rozszerzonej.

4.2. Holandia

W Holandii sytuacja dochodowa potwierdza tendencje duńskie, niemniej była ona korzystniejsza (por. tab. 5). We wszystkich badanych typach gospodarstw produkcja ogółem wzrastała w stosunku do okresu bazowego¹⁵, najbardziej w gospodarstwach bardzo dużych (VI), bo aż o 37%. Podobną tendencją odznacza się zużycie pośrednie, jednak owe wzrosty były relatywnie wyższe (największy także w gospodarstwach bardzo dużych – 48%). To potwierdza obserwację, iż intensywność produkcji oraz jej wysoka skala stymulowana była niewspółmiernie wyższą materiałochłonnością. Jeśli idzie o udział salda dopłat i podatków w dochodzie, to był on najwyższy w gospodarstwach najmniejszych w analizowanym przykładzie – średnio dużych (IV) i wynosił blisko 40%, gdy w bardzo dużych (VI) zaledwie 10%. Jednocześnie w tych pierwszych dynamika amortyzacji oraz kosztów czynników zewnętrznych (w stosunku do okresu bazowego) była wyższa i wynosiła odpowiednio 66 i 87%, co ma swoje reperkusje dochodowe. Dochód z gospodarstwa rolnego w „2003”, w stosunku do okresu niedługo po reformie Mac Sharry’ego w gospodarstwach średnio dużych i bardzo dużych, wzrósł średnio o 11%, zaś w dużych spadł o tyle samo. Warto zauważyć, że wprowadzone reformą instrumenty bezpośredniego wsparcia dochodów nie wyrównały ich do poziomu sprzed 1991 r. Gdyby wyeliminować z tego rachunku dopłaty bezpośrednie, wówczas najbardziej dotkliwie odczułyby to także gospodarstwa duże, których dochody spadłyby prawie o 20%. Gdy przyjrzymy się bezwzględny wartościom dochodu z gospodarstwa rolnego i odniesiemy je do wybranych kategorii produkcji, okaże się, że przechodząc do coraz większych typów gospodarstw, zarówno produkcja ogółem jak i zużycie pośrednie rosną średnio o blisko 1/3, zaś dochody średnio o zaledwie 3%. Zatem coraz większa skala produkcji oraz jej materiałochłonność są w stanie utrzymać dochód na tym samym poziomie, bądź nieznacznie rosnącym, co jest dowodem na występowanie efektów skali, które reforma WPR miała zlikwidować. Niemniej można wnioskować, że dochodowość produkcji była tym większa, im większe było gospodarstwo. Jednostka dochodu w gospodarstwie średnio dużym zostaje wypracowana przez 8,6 jednostek produkcji globalnej, zaś w gospodarstwie bardzo dużym trzeba mniej, bo 7,9 jednostek produkcji ogółem, by ją otrzymać. Sytuacja, gdyby nie uwzględnić salda dopłat i podatków, wygląda jeszcze bardziej korzystnie w gospodarstwach bardzo dużych. Wtedy to, na jednostkę dochodu w gospodarstwie średnio dużym przypada 13,7 jednostek wytworzonej produkcji, zaś w gospodarstwie bardzo dużym jednostka dochodu zostaje wypracowana już przez 8,7 jednostek produkcji globalnej. Sytuacja

¹⁵ Dla możliwości porównania rokiem bazowym przyjęto „1993”.

**Tabela 5. Rachunek dochodów gospodarstw rolniczych
według klas wielkości ekonomicznej¹ (ESU) oraz typów specjalizacji w Holandii (w euro)**

Typ gospodarstwa/ Typ specjalizacji	Lata ²	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział proc. salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód z gospodarstwa rolnego	Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Średnio duże IV	1990	76 271	42 169	574	3,0	7 340	27 336	8 504	18 832	18 258
	1993	64 573	41 648	1 789	19,0	7 084	17 630	8 440	9 190	7 401
	1996	53 180	34 288	2 591	27,8	5 045	16 438	7 126	9 312	6 721
	2003	86 895	53 067	3 779	37,4	11 726	25 881	15 778	10 103	6 324
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	163	155	146		232	157	221	108	94
	2003/1993	135	127	211		166	147	187	110	85
Duże V	1990	147 162	76 624	1 331	3,5	15 944	55 925	18 327	37 598	36 267
	1993	137 452	79 056	2 787	11,4	16 603	44 580	20 032	24 548	21 761
	1996	134 708	78 837	4 010	16,3	17 092	42 789	18 185	24 604	20 594
	2003	162 636	96 069	3 956	18,3	18 670	51 853	30 286	21 567	17 611
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	121	122	99		109	121	166	88	86
	2003/1993	118	122	142		112	116	151	88	81
Bardzo duże VI	1990	398 904	198 384	2 162	2,8	49 982	152 700	74 639	78 061	75 899
	1993	383 999	199 488	6 361	10,6	52 142	138 730	78 888	59 842	53 481
	1996	397 101	208 845	8 263	11,1	51 817	144 702	70 523	74 179	65 916
	2003	527 694	294 256	6 702	10,0	61 242	178 898	111 851	67 047	60 345
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	133	141	81		118	124	159	90	92
	2003/1993	137	148	105		117	129	142	112	113

cd. tabeli 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Uprawy polowe (AB)	1990	137 395	62 927	1 927	4,8	14 665	61 730	21 550	40 180	38 253
	1993	137 261	67 828	4 642	15,9	17 887	56 188	27 057	29 131	24 489
	1996	149 321	74 722	7 707	20,4	19 164	63 142	25 308	37 835	30 128
	2003	272 757	161 939	10 035	39,3	35 208	85 645	60 113	25 532	15 497
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	183	217	130		184	136	238	67	51
	2003/1993	199	239	216		197	152	222	88	63
Uprawy ogrodnicze (C)	1990	320 482	155 105	-266	-	44 892	260 219	67 757	192 461	192 728
	1993	358 031	182 016	4 501	11,1	50 519	129 997	89 592	40 405	35 904
	1996	378 306	190 125	4 244	7,3	45 811	146 614	88 502	58 112	53 868
	2003	676 229	357 392	-3 093	-	81 135	234 609	107 158	127 451	130 544
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	179	188	-		177	160	212	219	242
	2003/1993	189	196	-		161	180	120	315	364
Uprawy trwałe (E)	1990	122 725	42 499	-568	-	15 984	63 674	20 330	43 344	43 912
	1993	132 714	54 291	2 829	9,4	21 089	60 163	29 954	30 209	27 380
	1996	179 122	63 580	4 279	7,3	23 811	96 010	37 529	58 481	54 202
	2003	364 780	163 617	-287	-	36 171	164 705	89 619	75 086	75 373
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	204	257	-		152	172	239	128	139
	2003/1993	275	301	-		172	274	299	249	275
Krowy mleczne (F)	1990	140 043	68 035	2 163 ³	7,0	17 457 ⁴	56 714	26 003 ⁵	30 711	28 548
	1993	166 149	77 832	3 437	8,0	22 714	69 040	26 248	42 792	39 355
	1996	172 658	89 703	4 386	13,6	28 964	58 377	26 177	32 200	27 814
	2003	211 889	110 703	6 265	14,0	24 562	82 889	38 221	44 668	38 403
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	123	123	143		85	142	146	139	138
	2003/1993	128	142	182		108	120	146	104	98

cd. tabeli 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)⁶	1994	72 128	42 978	2 692	29,3	9 250	22 592	13 398	9 194	6 502
	1996	60 471	40 791	5 719	123	9 179 ⁷	16 220	11 555 ⁸	4 665	-1 054
	2003	85 015	52 786	10 640	85	14 963	27 906	15 411	12 495	1 055
Zmiana w proc.	2003/1996	141	129	186		163	172	133	268	-
	2003/1994	118	123	395		162	124	115	136	29
Zwierzęta ziarnożerne (H)	1990	271 364	180 468	2 896	5,1	19 384	74 408	18 476	55 932	53 036
	1993	286 857	221 904	2 970	18,2	25 820	42 103	28 018	16 283	13 313
	1996	372 583	251 367	6 443	9,9	32 015	95 644	30 297	65 347	58 904
	2003	447 827	345 026	1 605	12	42 469	61 937	48 487	13 450	11 845
Zmiana w proc.	2003/1996	120	137	25		133	65	160	21	20
	2003/1993	156	155	54		164	147	173	83	89
Mieszane (I)	1990	175 960	106 280	1 707	4,5	15 270	56 117	18 594	37 524	35 817
	1993	179 676	124 073	3 237	17,3	18 632	40 208	21 455	18 753	15 516
	1996	224 709	142 728	5 839	15,2	25 004	62 817	24 522	38 295	32 456
	2003	228 372	161 471	8 702	55,5	26 332	49 272	33 637	15 685	6 983
Zmiana w proc.	2003/1996	102	113	149		105	78	137	41	22
	2003/1993	127	133	269		141	122	157	84	45

¹ brak danych dla gospodarstw bardzo małych, małych i średnio małych; ² brak danych za rok 1989 i 1991; ³ dane tylko od 1991 roku; ⁴ dane tylko od 1992 roku; ⁵ dane tylko od 1993 roku; ⁶ dane od roku 1994; ⁷ dane tylko od 1997 roku; ⁸ dane tylko do 1998 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh

wygląda analogicznie w stosunku do zużycia pośredniego oraz kosztów czynników zewnętrznych.

Analizując gospodarstwa sklasyfikowane według typu rolniczego, sytuacja holenderskich gospodarstw wygląda lepiej aniżeli duńskich – żadne z gospodarstw nie ponosiło straty, mimo, iż zróżnicowanie dochodowe było istotnie wysokie (por. tab. 5). Najwyższe nominalnie dochody osiągają, podobnie jak w Danii, gospodarstwa typu C i E (uprawy ogrodnicze 127,5 tys. euro i uprawy na plantacjach trwałych 75,1 tys. euro), najniższe – typu G i H (zwierzęta żywione w systemie wypasowym 12,5 tys. euro oraz zwierzęta ziarnożerne 13,5 tys. euro). Tym samym można uznać, że znajdują potwierdzenie wcześniejsze wnioski. W stosunku do roku bazowego najwyższą dynamiką dochodów charakteryzowały się gospodarstwa typu C i E – uprawy ogrodnicze i uprawy trwałe (odpowiednio 315 i 249% wzrostu), najslabszą – typu H i I (zwierzęta ziarnożerne i gospodarstwa mieszane 17 i 16% spadku). Analizując rolę wsparcia bezpośredniego, okazuje się, że udział salda dopłat i podatków w dochodzie rolniczym najwyższy jest w gospodarstwach typu G – zwierzęta w systemie wypasowym (85%) i typu I – mieszane (55%). W gospodarstwach zajmujących się hodowlą zwierząt w systemie wypasowym i mieszanych dynamika przyrostu salda była najwyższa (odpowiednio 4-krotna i 2,7-krotna). Największy nominalny strumień wsparcia płynął do gospodarstw typu AB – uprawy polowe i G – zwierzęta w systemie wypasowym (ponad 10 tys. euro), zaś co ciekawe, w gospodarstwach typu C i E (uprawy ogrodnicze i na plantacjach trwałych) ponownie, po blisko 14 latach, saldo dopłat i podatków było ujemne, co oznacza, że gospodarstwa te nie korzystają już z retransferu nadwyżki ekonomicznej za pośrednictwem interwencji budżetowej. We wszystkich typach gospodarstw produkcja ogółem wzrosła w stosunku do okresu bazowego, jednak najsilniej w typie AB, C i E. Równocześnie dynamika zużycia pośredniego, amortyzacji oraz kosztów czynników zewnętrznych była tam jeszcze wyższa.

Współczynnik produktywności nakładów materiałowych w przypadku gospodarstw holenderskich kształtował się najkorzystniej w przypadku gospodarstw typu E – prowadzących uprawy na plantacjach trwałych, gdzie na jednostkę dochodu przypadało 2,2 jednostki kosztów materiałowych, nieznacznie gorzej wypadły gospodarstwa ogrodnicze i hodujące krowy mleczne (2,8 i 2,5); relatywnie najmniej korzystny był on w przypadku gospodarstw typu H – hodujących zwierzęta ziarnożerne, gdzie wyniósł aż 25,6. Płynie stąd wniosek podobny do przypadku gospodarstw duńskich, gdzie mimo istotnie większych zróżnicowań – efektywność zużycia pośredniego względem dochodów w gospodarstwach o produkcji zwierzęcej w oparciu o pasze treściwe była najniższa. Świadczy to, jak zauważono wyżej, iż tam gdzie występuje wysoka skala pro-

dukcji zdecydowanie wyższą rolę odgrywa czynnik kapitału, przy małej skali (jak uprawy ogrodnicze, czy plantacje trwałe) znacznie ważniejszy jest zasób pracy, kapitał ludzki. Współczynnik sprawności produkcji był w tych gospodarstwach niemal identyczny jak w Danii, najkorzystniejszy, w przypadku gospodarstw typu C (uprawy ogrodnicze), gdzie jednostka produkcji globalnej dawała 0,55 WDB (a także F – hodujących krowy mleczne 0,51); relatywnie najgorzej sytuacja wyglądała w gospodarstwach typu H – zwierzęta ziarnożerne (0,23) i I – produkcja mieszana (0,33). Gdyby reforma Mac Sharry’ego nie zakładała rekompensaty dochodów z tytułu obniżenia cen, wówczas najmniej dotkliwie odczuliby to właściciele upraw trwałych, którzy odnotowaliby istotny wzrost dochodów (o 72%) oraz krów mlecznych (o 35%). Najgłębszy spadek dochodu odnotowano by w gospodarstwach typu I – o produkcji mieszanej (aż o 81%).

4.3. Austria

Nieco odmiennie sytuacja kształtowała się w przypadku gospodarstw austriackich. Rozpatrując dynamikę poszczególnych kategorii ekonomicznych zróżnicowanie ze względu na wielkość gospodarstwa było tu znikome (por. tab. 6). Nieznacznie w przypadku gospodarstw dużych (V) wzrastała produkcja ogółem (4%) w stosunku do okresu bazowego.¹⁶ Największa dynamika zużycia pośredniego i amortyzacji oraz zmian salda dopłat i podatków występowała w gospodarstwach średnio małych (III). Jednocześnie charakteryzował je najwyższy udział salda w dochodzie, bo aż 82% w stosunku do gospodarstw średnio dużych (72%), dużych (64%) oraz bardzo dużych (53%). Warto zauważyć, że dynamika dochodów z gospodarstwa rolnego także nie wykazuje istotnego zróżnicowania – dochody obniżyły się średnio o 11% w stosunku do okresu bazowego. Z kolei istotniejsze zmiany obrazuje dynamika dochodów bez uwzględnienia salda dopłat i podatków – wówczas spadek dochodów najbardziej odczułyby gospodarstwa średnio małe (blisko o 60%). Bezwzględne wartości dochodu z gospodarstwa rolnego odniesione do wybranych kategorii produkcji pokazują, że dochodowość produkcji jest tym mniejsza, im większe jest gospodarstwo. Jednostka dochodu w gospodarstwie średnio małym zostaje wypracowana przez 1,9 jednostki produkcji globalnej, zaś w gospodarstwie bardzo dużym trzeba 2,6 jednostki produkcji ogółem, by ją otrzymać. Sytuacja wygląda istotnie inaczej, gdy nie uwzględnimy salda dopłat i podatków. Wtedy to, na jednostkę dochodu w gospodarstwie średnio małym przypada 10,5 jednostki wytworzonej produkcji, zaś w gospodarstwie bardzo dużym jednostka dochodu zo-

¹⁶ Okresem bazowym do porównań jest w tym przypadku „1996”, jako średnia z lat 1995-1997.

Tabela 6. Rachunek dochodów gospodarstw rolniczych według klas wielkości ekonomicznej¹ (ESU) oraz typów specjalizacji w Austrii (w euro)

Typ gospodarstwa /Typ specjalizacji ²	Lata	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział proc. salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód z gospodarstwa rolnego	Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat
Średnio małe III	1996	31 869	14 690	11 636	62,9	8 233	20 582	2 081	18 501	6 865
	2003	31 470	17 131	13 373	81,8	9 217	18 495	2 139	16 356	2 983
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	99	117	115		112	90	103	88	43
Średnio duże IV	1996	56 996	28 361	20 383	64	13 052	35 966	4 047	31 919	11 536
	2003	57 183	30 738	20 831	72	14 204	33 072	4 094	28 978	8 147
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	100,3	108	102		109	92	101	91	71
Duże V	1996	110 063	58 693	36 757	65	21 101	67 026	10 396	56 630	19 873
	2003	114 279	63 247	31 641	64	22 490	60 183	11 031	49 152	17 511
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	104	108	86		107	90	106	87	88
Bardzo duże VI	2003	224 294	121 761	45 979	53	31 697	116 815	30 761	86 054	40 075
Uprawy polowe (AB)	1996	54 422	30 009	17 661	71,2	12 250	29 824	5 029	24 796	7 135
	2003	57 692	36 127	22 827	93,4	13 991	30 402	5 963	24 440	1 613
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	106	120	129		114	102	119	99	23
Uprawy trwałe (E)	1996	48 670	18 933	15 766	48,5	10 432	35 071	2 556	32 515	16 749
	2003	77 387	24 051	18 588	32,8	12 562	59 362	2 741	56 621	38 033
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	159	127	118		120	169	107	174	227
Krowy mleczne (F)	1996	41 040	18 106	14 887	59,0	10 039	27 782	2 452	25 330	10 443
	2003	47 814	25 131	17 531	72,0	13 107	27 107	2 697	24 410	6 879
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	117	139	118		131	98	110	96	66
Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	1996	43 408	20 243	16 927	64,3	11 089	29 003	2 694	26 309	9 382
	2003	41 588	24 420	21 641	91,0	12 295	26 514	2 729	23 785	2 144
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	96	121	128		111	91	101	90	23
Zwierzęta ziarnożerne (H)	1996	94 524	25 915	23 968	32	13 280	79 297	4 802	74 495	50 527
	2003	103 503	31 285	22 811	31,2	15 103	79 926	6 861	73 065	50 254
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	109	121	95		114	100,7	143	98	99,5
Mieszane (I)	1996	63 656	36 122	20 444	66,6	13 182	34 796	4 092	30 704	10 260
	2003	67 586	42 399	22 402	82,6	15 020	32 569	5 424	27 115	4 713
<i>Zmiana w proc.</i>	2003/1996	106	117	110		114	94	133	88	46

¹brak danych dla gospodarstw bardzo małych i małych oraz dla bardzo dużych dla „1996, ² brak danych dla upraw ogrodniczych (C)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rice/dwh.

staje wypracowana zaledwie przez 5,6 jednostek produkcji globalnej, co świadczy o preferowanym kierunku wsparcia gospodarstw mniejszych.

W przekroju według typu gospodarstwa, tendencje zaobserwowane w Austrii odbiegają od występujących w Danii i Holandii – najwyższe dochody osiągały gospodarstwa zajmujące się hodowlą zwierząt ziarnożernych (73,1 tys. euro), dalej plasują się plantatorzy upraw trwałych (56,6 tys. euro). Jednak to w tym drugim typie notuje się największą dynamikę przyrostu dochodów. Najniższe nominalne dochody uzyskali hodowcy zwierząt w systemie wypasowym (23,8 tys. euro). Na zbliżonym poziomie są one w gospodarstwach zajmujących się uprawami polowymi i hodowlą krów mlecznych. Nominalny strumień wsparcia utrzymuje się na zbliżonym poziomie we wszystkich gospodarstwach (ok. 22 tys. euro) z wyjątkiem gospodarstw hodujących krowy mleczne (17,5 tys. euro). Jednak największy udział salda dopłat i podatków w dochodzie gospodarstwa rolnego obserwuje się w gospodarstwach zajmujących się uprawami polowymi i hodującymi zwierzęta w systemie wypasowym (93,4 i 91%). Tutaj też ma miejsce relatywnie najwyższa dynamika przyrostu salda dopłat i podatków (wzrost o 28,5%). Najniższy udział tego salda notuje się w gospodarstwach typu E (uprawy trwałe) i H (zwierzęta ziarnożerne) ok. 32%. Podobnie jak w przypadku Danii i Holandii, dynamiki zużycia pośredniego, amortyzacji oraz kosztów czynników zewnętrznych były wyższe aniżeli produkcji ogółem.

W przypadku gospodarstw austriackich współczynnik produktywności nakładów materiałowych kształtował się najkorzystniej w przypadku gospodarstw typu E (uprawy trwałe) i H (zwierzęta ziarnożerne), gdzie na jednostkę dochodu przypadało zaledwie 0,42 jednostki kosztów materiałowych; relatywnie najmniej korzystny był on w przypadku gospodarstw typu I (mieszane), gdzie wynosił 1,56. Można zatem twierdzić, że z jednej strony podobnie jak w przypadku gospodarstw duńskich i holenderskich, najwyższa była efektywność zużycia pośredniego względem dochodów w jednostkach gospodarujących na plantacjach trwałych, z drugiej zaś, inaczej niż w analizowanych wcześniej przypadkach w gospodarstwach o produkcji zwierzęcej, w oparciu o pasze treściwe. Współczynnik sprawności produkcji był podobnie jak w Danii i Holandii najkorzystniejszy w przypadku gospodarstw typu G i H (specjalizujących się w hodowli zwierząt w systemie wypasowym i ziarnożernych), gdzie jednostka produkcji globalnej dawała 0,93 WDB. Relatywnie najgorzej sytuacja wyglądała w gospodarstwach typu I (produkcja mieszana) – 0,7. Brak rekompensaty dochodów (abstrahując od salda dopłat i podatków) najmniej dotkliwie odczuliby właściciele gospodarstw typu E (uprawy trwałe), co znalazło już potwierdzenie w analizie innych krajów, którzy odnotowaliby istotny wzrost dochodów (o 227%). Najgłębszy spadek dochodu w analizowanym okresie („2003”/„1993”)

zauważono by w gospodarstwach typu AB i G (uprawy polowe i zwierzęta ziarno-
żerne), aż o 77%.

4.4. Polska

Przechodząc do analizy wyników ekonomicznych dla Polski w ujęciu regionalnym należy zaznaczyć, iż: **po pierwsze** – jak wyżej wspomniano, nie są możliwe dla Polski porównania z latami wcześniejszymi ze względu na brak danych według FADN dla lat sprzed 2004 r.¹⁷ Naturalnie, istnieją opracowania sygnalizujące wcześniejsze tendencje, lecz datą progową powstałych zmian w strumieniach przepływów finansowych jest rok 2004, tj. rok integracji z UE.¹⁸ **Po drugie** – można ogólnie stwierdzić, że polityka rolna w Polsce po roku 2004, na skutek integracji z WPR, zmieniła radykalnie swoje oblicze, co pokazują dobitnie rachunki ekonomiczne. Największe zmiany notowane są w pozycji *Saldo dopłat i podatków*, którego to strumień, bez względu na klasyfikacje, jest dodatni, a wcześniej – przez większość okresu transformacji gospodarczej Polski (prócz okresu przełomu – sam początek lat 90. XX w.) – był ujemny. **Po trzecie** należy pamiętać, iż należne Polsce wsparcie finansowe ze środków unijnych za 2004 r. wpłynęło częściowo w 2004 r. a pozostałość dopiero w 2005 r. **Po czwarte** – dokonano analizy według regionów przyjętych przez rachunkowość FADN, co daje podstawę tylko ograniczonego wnioskowania, gdyż nie pokazuje pełnych wewnętrznych zróżnicowań. **Po piąte** – odczytując wyniki regionalne, należy mieć świadomość, że metoda FADN z założenia wyklucza gospodarstwa poniżej określonej wielkości ekonomicznej w efekcie tego w niektórych regionach (województwach) kryteria doboru spełniały tylko gospodarstwa duże i bardzo duże, w innych zdecydowanie więcej było małych i średnich.

Przechodząc do analizy według kryterium wielkości ekonomicznej (por. tab. 7) należy stwierdzić, iż wśród gospodarstw bardzo małych i małych relatywnie najniższe dochody w 2004 r. wypracowały gospodarstwa z regionów Wielkopolska i Śląsk, zaś najwyższe – w Małopolsce i na Pogórzu.

¹⁷ Chcąc rozpatrzeć dochody rolnicze w poszczególnych regionach Polski przed objęciem polskiego rolnictwa systemem FADN natrafiamy na istotną trudność – mianowicie, o ile rachunkowość rolna w „starej” UE obejmuje niemal wszystkie gospodarstwa i możliwa jest pełna analiza dochodów w przekroju regionalnym, o tyle w Polsce, przed integracją z UE, ze względu na zbyt niską populację gospodarstw objętych systemem rachunkowości rolnej (ok. 1 300) oraz dysproporcje liczbowe w ramach poszczególnych województw analiza na tym poziomie byłaby niewiarygodna.

¹⁸ Por. A. Czyżewski, A. Hennisz-Matuszczak, *Rolnictwo Unii Europejskiej...*, gdzie szczegółowo opracowano według różnych klasyfikacji podstawowe kategorie ekonomiczne dla gospodarstw polskich.

Tabela 7. Rachunek dochodów gospodarstw rolniczych według klas wielkości ekonomicznej (w ESU) oraz typów specjalizacji w Polsce według regionów (w zł)

Typ gospodarstwa/ Typ specjalizacji	Region/ województwo	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział proc. salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Saldo dopłat i podatków zw. z inwest.	Dochód z gospodarstwa rolnego
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Bardzo małe I	(785) Pomorze i Mazury	37 848	25 726	2 184	58,9	7 309	5 569	1 499	-365	3 705
	(790) Wielkopolska i Śląsk	26 266	16 860	865	25,6	6 047	4 223	655	-192	3 377
	Wielkopolska	29 452	19 526	310	8,6	5 795	4 441	769	-64	3 607
	(795) Mazowsze i Podlasie	26 607	16 060	620	17,4	6 740	4 427	729	-126	3 571
	(800) Małopolska i Pogórze	30 303	17 137	709	15,4	8 170	5 704	885	-205	4 614
Małe II	(785) Pomorze i Mazury	60 475	38 219	632	5,9	10 375	12 513	1 627	-155	10 733
	(790) Wielkopolska i Śląsk	48 461	30 719	1 862	18,8	8 269	11 336	1 163	-245	9 928
	Wielkopolska	55 802	35 309	429	3,8	8 322	12 601	1 110	-201	11 290
	(795) Mazowsze i Podlasie	46 908	27 511	1 348	13,6	9 084	11 660	1 329	-387	9 945
	(800) Małopolska i Pogórze	58 964	35 056	1 708	13,5	10 791	14 824	1 601	-524	12 698
Średnio małe III	(785) Pomorze i Mazury	102 807	64 443	1 770	8,3	15 169	24 965	2 884	-634	21 447
	(790) Wielkopolska i Śląsk	101 799	63 046	3 349	13,2	13 920	28 181	2 407	-489	25 284
	Wielkopolska	106 460	68 162	909	4,2	14 549	24 658	2 359	-657	21 642
	(795) Mazowsze i Podlasie	91 409	50 306	2 212	9,2	15 379	27 936	2 950	-968	24 017
	(800) Małopolska i Pogórze	117 556	64 208	2 841	8,7	18 408	37 780	4 327	-819	32 634
Średnio duże IV	(785) Pomorze i Mazury	255 578	164 554	4 107	7,2	26 718	68 412	9 050	-2 213	57 149
	(790) Wielkopolska i Śląsk	204 244	119 506	6 478	10,9	23 594	67 623	6 975	-1 284	59 364
	Wielkopolska	207 668	124 197	1 635	3,0	23 247	61 859	6 487	-1 081	54 291
	(795) Mazowsze i Podlasie	207 409	113 229	3 489	6,0	27 535	70 134	8 949	-2 982	58 204
	(800) Małopolska i Pogórze	302 993	174 340	2 548	3,8	41 697	89 504	20 090	-2 562	66 853

cd. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Duże V	(785) Pomorze i Mazury	656 046	411 553	14 180	8,8	55 551	203 123	39 209	-2 989	160 924
	(790) Wielkopolska i Śląsk	488 338	288 449	13 033	9,6	47 993	164 930	24 725	-4 057	136 148
	Wielkopolska	511 220	312 168	3 213	2,4	45 690	156 575	22 120	-4 016	130 440
	(795) Mazowsze i Podlasie	633 018	344 485	-1 066	-	75 172	212 296	43 891	-7 459	160 946
	(800) Małopolska i Pogórze	804 178	508 583	6 626	4,5	89 236	212 986	61 628	-4 035	147 322
Bardzo duże VI	(785) Pomorze i Mazury	2 978 477	2 570 762	108 917	-	264 551	252 081	607 354	-14 914	-370 188
	(790) Wielkopolska i Śląsk	2 777 487	1 683 361	140 459	19,6	148 523	1 086 062	363 639	-6 902	715 521
	Wielkopolska	2 343 077	1 563 099	45 677	12,2	139 815	685 840	305 132	-7 040	373 668
	(795) Mazowsze i Podlasie	1 610 210	920 818	-3 415	-	145 484	540 494	103 504	-2 207	434 783
	(800) Małopolska i Pogórze	1 263 411	745 052	53 361	16,2	96 659	475 060	143 045	-2 725	329 290
Uprawy polowe (AB)	(785) Pomorze i Mazury	152 621	91 092	4 551	15,3	21 253	44 827	13 758	-1 244	29 825
	(790) Wielkopolska i Śląsk	106 169	60 980	7 672	26,4	14 582	38 278	8 510	-693	29 074
	Wielkopolska	87 422	46 257	1 635	6,9	13 327	29 473	5 220	-743	23 510
	(795) Mazowsze i Podlasie	58 745	30 852	2 460	17,0	12 048	18 304	3 255	-609	14 441
	(800) Małopolska i Pogórze	59 849	30 565	2 128	14,1	12 627	18 785	3 060	-644	15 082
Uprawy ogrodnicze (C)	(785) Pomorze i Mazury	175 955	127 552	-5 076	-	29 100	14 228	9 801	-2 832	1 594
	(790) Wielkopolska i Śląsk	201 026	107 651	-4 245	-	24 739	64 391	16 568	-1 785	46 039
	Wielkopolska	227 155	124 808	-5 484	-	25 549	71 314	19 082	-2 288	49 943
	(795) Mazowsze i Podlasie	209 781	109 806	-6 881	-	34 959	58 135	17 304	-4 403	36 428
	(800) Małopolska i Pogórze	141 017	69 930	-3 404	-	22 698	44 986	12 316	-1 842	30 828

cd. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Uprawy trwałe (E)	(785) Pomorze i Mazury	118 211	43 810	-232	-	38 270	35 898	12 328	-1 216	22 355
	(790) Wielkopolska i Śląsk	127 775	40 402	2 715	7,5	31 523	58 565	17 178	-5 074	36 313
	Wielkopolska	134 526	39 893	3 971	7,7	25 890	72 714	16 133	-4 826	51 755
	(795) Mazowsze i Podlasie	84 712	30 950	856	5,0	25 099	29 519	10 193	-2 402	16 924
	(800) Małopolska i Pogórze	88 736	29 797	1 273	5,1	25 365	34 847	8 310	-1 733	24 803
Krowy mleczne (F)	(785) Pomorze i Mazury	73 324	39 341	2 745	12,0	11 503	25 226	1 693	-605	22 928
	(790) Wielkopolska i Śląsk	69 554	39 255	2 866	14,3	10 705	22 459	1 864	-575	20 020
	Wielkopolska	93 928	53 723	1 043	4,2	13 771	27 477	1 836	-831	24 810
	(795) Mazowsze i Podlasie	65 041	33 640	2 582	11,8	10 368	23 615	1 214	-483	21 918
	(800) Małopolska i Pogórze	39 957	19 481	2 589	18,9	7 959	15 107	772	-638	13 696
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)	(785) Pomorze i Mazury	87 458	48 991	2 317	9,8	13 021	27 763	3 379	-975	23 710
	(790) Wielkopolska i Śląsk	107 481	57 975	3 410	10,1	15 163	37 754	2 920	-1 211	33 623
	Wielkopolska	117 481	68 606	1 353	4,7	16 903	33 324	3 552	-1 198	28 574
	(795) Mazowsze i Podlasie	72 611	39 269	2 114	9,8	11 600	23 856	1 472	-866	21 518
	(800) Małopolska i Pogórze	40 706	23 749	2 513	39,5	10 953	8 518	1 970	-190	6 357
Zwierzęta ziarnożerne (H)	(785) Pomorze i Mazury	552 224	489 175	10 047	-	38 643	34 452	60 908	-1 222	-27 678
	(790) Wielkopolska i Śląsk	183 219	127 911	3 574	9,1	14 888	43 995	3 810	-827	39 257
	Wielkopolska	181 188	128 918	2 001	5,7	14 954	39 316	3 477	-717	35 123
	(795) Mazowsze i Podlasie	187 659	129 434	3 521	8,2	14 487	47 260	3 563	-769	42 928
	(800) Małopolska i Pogórze	287 490	220 641	4 787	10,8	19 440	52 195	7 406	-343	44 446
Mieszane (I)	(785) Pomorze i Mazury	97 072	61 108	2 071	11,0	13 468	24 567	5 161	-570	18 835
	(790) Wielkopolska i Śląsk	102 479	61 093	3 093	11,3	12 838	32 417	4 780	-331	27 306
	Wielkopolska	99 863	61 782	1 385	6,4	13 291	26 175	4 396	-279	21 501
	(795) Mazowsze i Podlasie	50 242	29 767	1 202	10,5	9 071	12 607	845	-316	11 446
	(800) Małopolska i Pogórze	43 307	24 492	1 315	14,0	9 629	10 500	869	-263	9 368

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dla 2004 r., IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

Gdyby jednak odjąć strumień dopłat, najtrudniejszą sytuację pod względem dochodowym miałyby gospodarstwa z Pomorza i Mazur. Obserwacja ta potwierdza wcześniejsze konkluzje dotyczące gospodarstw dużych i bardzo dużych z uprawami polowymi w Danii i Holandii, gdzie udowodniono, że ich byt jest absolutnie uzależniony od wsparcia budżetowego. Bardzo ciekawe jest to, że wśród gospodarstw dużych najkorzystniejsza sytuacja wystąpiła w gospodarstwach w regionie Mazowsza i Podlasia; ciekawe, iż w 2004 r. odnotowały one ujemne saldo dopłat i podatków. Przyczyną tego może być podwójna okoliczność: relatywnie ekstensywne sposoby hodowli krów mlecznych w tym regionie oraz względnie wysoki stopień integracji pionowej (kontraktowej, w ramach spółdzielni) producentów mleka w tym nowotworzonym w Polsce „zagłębiu mleczarskim”. Sprzyja to bardzo dochodowości produkcji (dzięki ograniczaniu kosztów transakcyjnych), mimo ujemnego salda dopłat i podatków. Słabiej w tym zakresie plasuje się Wielkopolska i Śląsk, jednak już w grupie gospodarstw bardzo dużych region ten wypada najlepiej.

Do otrzymanych wyników należy podchodzić z pewną dozą ostrożności, gdyż:

- dochód z gospodarstwa rolnego wynika m.in. z dopłat bezpośrednich, które to, jak wiemy w 2004 roku wpłynęły tylko do części gospodarstw i nie w pełnym zakresie (przesunięcie wypłat na 2005 r.);
- wyraźną, ale pozorną anomalię widać w przypadku Wielkopolski (rozpatrywanej bez Śląska), gdzie bez względu na klasę wielkości (prócz gospodarstw dużych i bardzo dużych) dopłaty są najniższe. Można wytłumaczyć to tym, że w Wielkopolsce 52% gleb mieści się w klasie tzw. marginalnej (V i VI klasa bonitacji), zatem połowę jej obszaru zalicza się do ONW, a płatność z tego tytułu była wypłacana na końcu (ze względu na najtrudniejszy algorytm obliczeniowy), tzn. dopiero w 2005 r. Zatem nie jest ona uwzględniona w poniższej analizie. Jak zaznaczono powyżej, jest to anomalia pozorna, gdyż Wielkopolska była największym beneficjentem wsparcia unijnego w Polsce, uwzględniając pełne należne dopłaty za 2004 r.¹⁹

Przyglądając się analizie kategorii ekonomicznych przez pryzmat typu gospodarstwa potwierdzają się trendy występujące w krajach „starej” UE, a także badanej powyżej Danii, Holandii czy Austrii, ale jedynie gdy rozpatrujemy Polskę jako całość. Ogromne zróżnicowanie wewnątrz kraju tylko częściowo

¹⁹ Znacznie szerzej na ten temat w Z. Szalczyk, A. Sapa, *Identyfikacja alokacji środków towarzyszących Wspólnej Polityce Rolnej w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004-2006*, [w:] A. Sapa, W. Czernasty, *Wsparcie finansowe sektora rolno-żywnościowego w Polsce i Wielkopolsce z krajowych i unijnych środków budżetowych*, Zeszyty Naukowe AEP nr 74, AE Poznań 2006.

i wybiórczo potwierdza te tendencje. Najbardziej prężnymi wydają się być gospodarstwa ogrodnicze (typ C), które mimo ujemnego salda dopłat i podatków osiągają jedne z najwyższych dochodów. Średnio w Polsce najniższe dochody reprezentują właściciele gospodarstw mieszanych (typ I) – 14,7 tys. zł, co okazuje się typowe, zaś najwyższe – hodujący zwierzęta ziarnożerne (typ H) – 45,5 tys. zł. Jednak warto zauważyć, że analiza regionalna nie jest jednorodna. Przykład Pomorza i Mazur wskazuje, że w badanym okresie najniższe dochody, a wręcz stratę generują hodowcy zwierząt ziarnożernych (-27,7 tys. zł) oraz prowadzący uprawy ogrodnicze (1,6 tys. zł), zaś najwyższe właściciele upraw polowych (29,8 tys. zł), co jest odmienne w porównaniu do badanych regionów UE.

Warto tu także odnieść się do Wielkopolski, która, jak wskazują wyniki, największe sukcesy osiąga w uprawach ogrodniczych (typ C), uprawach trwałych (typ E) i hodowli krów mlecznych (typ F). Relatywnie słabo wypada natomiast w hodowli zwierząt ziarnożernych (typ H), co jest paradoksalne ze względu na sławę „zagłębia świńskiego” np. w leszczyńskim. Trzeba jednak pamiętać, że zdecydowaną większość gospodarstw w Wielkopolsce stanowią, według rachunkowości FADN, gospodarstwa słabsze ekonomicznie (zaledwie spełniające kryterium 2 ESU), w szczególności leżące na północy regionu (w powiatach: złotowskim, czarnkowskim, pilskim) czy też w granicach dawnej Kongresówki (w powiatach: konińskim, kolskim, tureckim).

5. Dynamika wskaźników produkcji i dochodów według wielkości (ESU) i typów gospodarstw w badanych krajach i regionach

5.1. Aspekt produkcyjny

Dla pełnego obrazu sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw oraz ukazania podobieństw i różnicowań dokonano analizy w przekroju „poziomym”, tj. uwzględniając typ i wielkość gospodarstwa. W tabelach zamieszczono dynamiki, zaś w tekście dokonano analiz dotyczących porównań produktywności i kapitałochłonności. Ze względu na porównania „poziome”, wspólną płaszczyzną są dynamiki relacji „2003” do „1996”.

Produkcja globalna najsilniej przyrastała w Holandii, nieco słabiej w Danii, zaś w Austrii wzrost dotyczył jedynie gospodarstw średnio dużych i dużych (por. tab. 8). Jeśli natomiast idzie o analizę według typu gospodarstwa, to zauważamy tu podobne tendencje. Zmiany jednokierunkowe odnotowano we wszystkich typach gospodarstw, prócz gospodarstw zajmujących się hodowlą zwierząt żywionych w systemie wypasowym (G), gdzie nie można mówić

Tabela 8. Zmiany w produkcji ogółem według wielkości (w ESU) i typów specjalizacji w gospodarstwach rolniczych w Danii, Holandii i Austrii w okresie 1995-2004 (relacja 2003 do 1996)

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI	
Dania	143	→	115	→	104	↓	122	→
Holandia	bd.		163	→	121	→	133	→
Austria	99		100,3		104	↓	bd.	
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwałe (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)	
Dania	169 →	155 →	113 ↓	162 →	60 ←	153 →	122 →	
Holandia	183 →	179 →	204 →	141 →	141 →	120 →	102 ↓	
Austria	106 ↓	bd.	159 →	117 →	96 ↓	109 ↓	106 ↓	

bd. – brak danych

np. → = 200%, tzn. 2-krotny wzrost; ← = 50%, tzn. spadek o połowę; | = 100%, tzn. brak zmiany

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.

Tabela 9. Zmiany w zużyciu pośrednim według wielkości (w ESU) i typów specjalizacji w gospodarstwach rolniczych w Danii, Holandii i Austrii w okresie 1995-2004 (relacja 2003 do 1996)

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI	
Dania	138		122		119		134	
Holandia	bd.		155		122		118	
Austria	117		108		108		bd.	
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwałe (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)	
Dania	179 	158 	134 	172 	75 	169 	187 	
Holandia	217 	188 	257 	123 	129 	137 	113 	
Austria	120 	bd.	127 	139 	121 	121 	117 	

bd. – brak danych

np. = 200%, tzn. 2-krotny wzrost; = 50%, tzn. spadek o połowę; = 100%, tzn. brak zmiany

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.

o zbieżności. W przypadku Danii i Austrii produkcja globalna spadła, zaś w przypadku Holandii – wzrosła. Należy jednak zaznaczyć, że siła wzrostu była różna – relatywnie najniższa w Austrii, zaś najwyższa w Danii. Jednocześnie można uogólnić, że bez względu na położenie, produkcja globalna przyrasta najbardziej w gospodarstwach zajmujących się ogrodnictwem i uprawami trwałymi. Być może było to antidotum na malejące dopłaty do dochodów, a czasami wręcz ujemne saldo dopłat i podatków, przy jednoczesnym wysokim zaangażowaniu pracy własnej.

Jeśli idzie o zużycie pośrednie (por. tab. 9), to przyrosło ono we wszystkich gospodarstwach bez względu na typ, wielkość czy położenie (z jednym wszakoż wyjątkiem: gospodarstw duńskich zajmujących się hodowlą zwierząt żywnych w systemie wypasowym – G). Naturalnie siła tego wzrostu była różna, zwłaszcza jeśli rozpatrujemy typy gospodarstw. W Danii najwyższą dynamikę zużycia pośredniego wskazywały gospodarstwa mieszane, w Holandii – zajmujące się uprawami trwałymi, zaś w Austrii – hodujące krowy mleczne.

5.2 Aspekt dochodowy

Zmiany salda dopłat i podatków ze względu na wielkość gospodarstwa (ESU) są różnokierunkowe (por. tab. 10). Jednak zbieżnym jest fakt, że w gospodarstwach średnio małych i średnio dużych wzrastało ono we wszystkich badanych krajach. Prawidłowości tej nie obserwuje się w przypadku gospodarstw dużych i bardzo dużych. Ciekawe jest jednak to, że w Danii saldo dopłat i podatków w stosunku do „1996” wykazywało dynamikę dodatnią bez względu na wielkość gospodarstwa. Obserwacja ta potwierdza wcześniejsze wnioski związane z kosztem konwersji. W przekroju uwzględniającym typ gospodarstwa największą dynamikę subsydiowania notuje się w przypadku jednostek zajmujących się uprawami polowymi, produkcją mieszaną oraz hodujących krowy mleczne. Odmienne trendy występują w przypadku gospodarstw hodujących zwierzęta żywione w systemie wypasowym i zwierzęta ziarnożerne. Warto także podkreślić a zarazem powtórzyć, że najlepiej bez dopłat poradziłyby sobie gospodarstwa zajmujące się uprawami trwałymi i ogrodnictwem, w których saldo dopłat i podatków było ujemne, bądź na niskim dodatnim poziomie.

Analizując dochody gospodarstw rolnych według wielkości (ESU) (por. tab. 11), bez względu na położenie, ich dynamika jest ujemna, co oznacza, że nastąpił spadek dochodu w stosunku do okresu bazowego (z jednym wyjątkiem – gospodarstwa średnio duże w Holandii). Najbardziej dotyka to gospodarstwa duńskie, gdzie w przypadku średnio małych i średnio dużych odnotowuje się stratę. Przekrój przez typy gospodarstw (specjalizację) daje ciekawszy obraz – bez względu na region, rosnącą dynamiką dochodów charakteryzowały się go-

spodarstwa ogrodnicze. Zbliżona sytuacja występuje w przypadku podmiotów zajmujących się uprawami trwałymi (z wyjątkiem Danii). Znamienne jest także to, że w przypadku Danii, w dwóch typach gospodarstw dochód pozostaje ujemny.

5.3. Wybrane relacje nakładochłonności i efektywności

Analizując relacje amortyzacji do dochodu z gospodarstwa rolnego dochodzimy do jednoznacznego wniosku, iż gospodarstwa duńskie są najbardziej kapitałochłonne spośród badanych (por. tab.12). Zarówno przekrój uwzględniający wielkość ekonomiczną jak i typ gospodarstwa (specjalizację) potwierdza ten fakt. Dodatkowo warto zauważyć, że tylko w Danii, mimo wysokich nakładów kapitału w dwóch typach gospodarstw i wielkościach ekonomicznych (ESU) nie sposób wypracować dodatniego dochodu. Najmniej kapitałochłonną produkcję prowadzą gospodarstwa austriackie. Należy się domyślać, że następuje tu substytucja kapitału pracą i pracochłonność jest tam relatywnie najwyższa. Przekrój ze względu na typ (specjalizację) gospodarstwa pokazuje, że najbardziej kapitałochłonną produkcję wykazują gospodarstwa zajmujące się uprawami polowymi, hodujące zwierzęta ziarnożerne (z wyjątkiem Austrii) i mieszane. Najkorzystniejsze wyniki osiągają gospodarstwa z uprawami trwałymi.

Analiza produktywności wykazuje, iż relatywnie najwyższa była ona w gospodarstwach średnio małych, zaś najniższa w bardzo dużych we wszystkich badanych krajach (por. tab.13). Na tym etapie wnioskowania wyraźnie widać, że gospodarstwa austriackie wyróżnia relatywnie wysoka produktywność bez względu na wielkość gospodarstwa. Spostrzeżenie to jest tym bardziej ciekawe, że jak wykazano powyżej charakteryzuje je stosunkowo wysoka pracochłonność produkcji. Według typu (specjalności) gospodarstwa prym wiodą uprawy trwałe. Względnie najslabszą produktywność wykazują gospodarstwa hodujące zwierzęta ziarnożerne (w przypadku Danii i Holandii). Ciekawym jest przypadek Austrii, gdzie wykazują one relatywnie wysoką wartość, zaś najniższą w tym przypadku – gospodarstwa o produkcji mieszanej.

6. Podsumowanie

Uogólniając, należy podkreślić, że:

- w większości typów specjalizacyjnych gospodarstw produkcja w badanych krajach (regionach) ogółem wzrosła, przy znacznie wyższej dynamice zużycia pośredniego, amortyzacji i kosztów czynników zewnętrznych;

Tabela 10. Zmiany w saldzie dopłat i podatków według wielkości (w ESU) i typów specjalizacji w gospodarstwach rolniczych w Danii, Holandii i Austrii w okresie 1995-2004 (relacja 2003 do 1996)

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI	
Dania	119	⇒	131	⇒	164	⇒	131	⇒
Holandia	bd		146	⇒	99		81	⇐
Austria	115	⇒	102		86	⇐	bd.	
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwałe (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)	
Dania	165	114	43	195	88	135	181	
	⇒	⇐	⇐	⇒	⇐	⇒	⇒	
Holandia	130	saldo w „2003” ujemne	saldo w „2003” ujemne	143	186	25	149	
	⇒			⇒	⇒	⇐	⇒	
Austria	129	bd.	118	118	128	95	110	
	⇒		⇐	⇐	⇒	⇐	⇐	

bd. – brak danych

np. ⇒ = 200%, tzn. 2-krotny wzrost; ⇐ = 50%, tzn. spadek o połowę; | = 100%, tzn. brak zmiany

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.

Tabela 11. Zmiany w dochodzie z gospodarstwa rolnego według wielkości (w ESU) i typów specjalizacji w gospodarstwach rolniczych w Danii, Holandii i Austrii w okresie 1995-2004 (relacja 2003 do 1996)

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI	
Dania	dochód ujemny w badanym okresie		dochód ujemny w „2003”		49	←	38	←
Holandia	bd.		108	→	88	←	90	↔
Austria	88	↔	91	↔	87	↔	bd.	
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwale (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)	
Dania	61	150	85	74	dochód ujemny w „2003”	29	dochód ujemny w „2003”	
Holandia	67	219	128	139	268	21	41	
Austria	99	bd.	174	96	90	98	88	

bd. – brak danych

np. = 200%, tzn. 2-krotny wzrost; = 50%, tzn. spadek o połowę; = 100%, tzn. brak zmiany

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh

Tabela 12. Kapitałochłonność¹ gospodarstw rolnych według wielkości (ESU) i typów specjalizacji w Danii, Holandii i Austrii w latach 2002-2004

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI
Dania	*		*		1,96		3,10
Holandia	bd.		1,16		0,87		0,91
Austria	0,56		0,49		0,46		0,31
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwałe (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)
Dania	5,50	1,09	0,67	2,20	*	3,60	*
Holandia	1,38	0,64	0,48	0,55	1,20	3,16	1,68
Austria	0,57	bd.	0,22	0,54	0,52	0,21	0,55

¹według relacji amortyzacji do dochodu z gospodarstwa rolnego w proc.ł * ujemny dochód

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh

Tabela 13. Produktywność¹ gospodarstw rolnych według wielkości (ESU) i typów specjalizacji w Danii, Holandii i Austrii w latach 2002-2004

Region	Średnio małe III		Średnio duże IV		Duże V		Bardzo duże VI
Dania	0,36		0,45		0,48		0,46
Holandia	bd.		0,43		0,43		0,46
Austria	0,88		0,83		0,72		0,66
Region	Uprawy polowe (AB)	Uprawy ogrodnicze (C)	Uprawy trwałe (E)	Krowy mleczne (F)	Zwierzęta żywione w syst. wypasowym (G)	Zwierzęta ziarnożerne (H)	Mieszane (I)
Dania	0,52	0,51	0,55	0,48	0,31	0,35	0,55
Holandia	0,44	0,47	0,55	0,51	0,50	0,23	0,33
Austria	0,77	bd	0,93	0,84	0,93	0,92	0,7

¹według relacji wartości dodanej brutto do produkcji ogółem w %

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh

- we wszystkich typach gospodarstw duńskich i austriackich w badanym okresie udział salda dopłat i podatków w dochodzie gospodarstwa rolnego był większy niż 50%, co w istotny sposób decyduje o akumulacji pierwotnej a także wtórnej; odmiennie sytuacja kształtowała się w Holandii, gdzie udział ten nie odgrywał aż tak znaczącej roli, co świadczy także o tym, iż gospodarstwa holenderskie były najmniej „uzależnione” od interwencji i wsparcia instytucjonalnego;
- wsparcie bezpośrednie będące rekompensatą obniżonych cen skupu okazało się najbardziej pożądane w gospodarstwach duńskich, o czym świadczy bardzo wysoka dynamika salda dopłat i podatków. Mimo tak ogromnego wsparcia gospodarstwa według badanych typów specjalizacyjnych wykazywały bądź straty, bądź istotnie niższy (o połowę) poziom dochodów z gospodarstwa rolnego w stosunku do okresu bazowego (tj. sprzed reformy Mac Sharry’ego); może być to dowód, iż rolnictwo wysoce intensywne potrzebuje wysokiego wsparcia, by utrzymać się na rynku;
- najbardziej „stabilnymi” okazują się być gospodarstwa austriackie, które nie wykazują istotnego zróżnicowania w poszczególnych typach wielkości; charakteryzuje je jednak stosunkowo wysoki, o niskiej dynamice udział salda dopłat i podatków w dochodach rolniczych;
- uwarunkowania europejskie sprzyjają bardziej gospodarowaniu ekstensywnemu, zrównoważonemu, gdyż jak pokazuje analiza dochodów, poradziłyby sobie one lepiej bez wsparcia, aniżeli gospodarstwa intensywne np. duńskie i holenderskie. Wystąpiły jednak istotne różnice w wartościach nominalnych osiągniętych dochodów, a także strumieni dopłat, przy czym w przypadku gospodarstw specjalizujących się w uprawach na plantacjach trwałych, czy uprawach ogrodniczych tendencje bez względu na region w jakim występują były podobne.

Literatura:

1. Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A., *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, AE, Poznań 2006.
2. Czyżewski A., Poczta A., Wawrzyniak Ł., *Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej*, „*Ekonomista*” 2006/3.
3. Czyżewski A., Wawrzyniak Ł., *Polityka rolna UE po reformie Mac Sharry’ego w warunkach różnych opcji gospodarczej*, „*Więś i Rolnictwo*” 2004/4.

4. Kawecka-Wyrzykowska E., Synowiec E., *Unia Europejska – Integracja Polski z UE*, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 1996.
5. *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013*, MRiRW, Warszawa, listopad 2004 r.
6. Szalczyk Z., Sapa A., *Identyfikacja alokacji środków towarzyszących wspólnej Polityce Rolnej w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004-2006*, [w:] A. Sapa, W. Czternasty *Wsparcie finansowe sektora rolno-żywnościowego w Polsce i Wielkopolsce z krajowych i unijnych środków budżetowych*, Zeszyty Naukowe AEP nr 74, AE, Poznań 2006.
7. Tracy M., *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej. Wprowadzenie do teorii i praktyki*, UW, Olympus CEiRB, Warszawa 1997.
8. Wigier M., *Od Mansholta do Mac Sharry’ego – ewolucja polityki strukturalnej UE*, [w:] „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1995/2-3.
9. www.europa.eu.int/comm/agriculture/rice/dwh.

Mgr Justyna Kalińska
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa

DOŚWIADCZENIA AUSTRII W SPORZĄDZANIU RACHUNKÓW EKONOMICZNYCH DLA ROLNICTWA ze szczególnym uwzględnieniem szacunku wartości drugorzędnych działalności nierolniczych i dopłat bezpośrednich

1. Wprowadzenie

Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (RER) są narzędziem opracowanym przez Europejski Urząd Statystyczny (Eurostat), służącym do porównywania wyników produkcyjno-ekonomicznych oraz monitorowania dochodów sektora rolniczego w krajach Unii Europejskiej (UE). Jednym z nadrzędnych celów, do których służą uzyskiwane w rachunkach wyniki jest wykorzystywanie ich w trakcie ustalania głównych priorytetów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) oraz podejmowania decyzji dotyczących unijnego rolnictwa.

Podstawą prawną RER jest Rozporządzenie WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 roku dotyczące rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie. Powyższa ustawa obliguje kraje UE do opracowania RER¹ i jednocześnie określa zakres i metodę rachunków². W ustawodawstwie WE nie istnieje natomiast dokument dotyczący Regionalnych Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (R – RER). Państwa sporządzające rachunki dla regionów opierają się na porozumieniu z Eurostatem oraz na wewnętrznych umowach z instytucjami krajowymi odpowiedzialnymi za ich sporządzanie.

Niniejsze opracowanie prezentuje metodologię obliczania Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa w Austrii. Głównie ukazuje szacunek drugorzędnych działalności nierolniczych oraz dopłat do produktów i do produkcji. Celem artykułu jest przedstawienie różnic w sposobie sporządzanych rachunków w Austrii i w Polsce oraz próba wskazania na możliwości usprawnienia polskich obliczeń w ramach RER na bazie dotychczasowych doświadczeń austriackich.

¹ Do chwili wprowadzenia rozporządzenia obowiązek sporządzania RER wynikał z umowy dżentelmeńskiej pomiędzy Eurostatem a państwami członkowskimi UE.

² Metodologię sporządzania rachunków określa także „Podręcznik dla Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa i Leśnictwa”.

Austria została wybrana jako kraj odniesienia, głównie z uwagi na posiadaną praktykę w zakresie sporządzania rachunków. Przede wszystkim posiada ona sprawny system zbierania danych statystycznych na temat rolnictwa w obrębie kraju jak i poszczególnych landów, co umożliwia sporządzanie rachunków dla regionów. Z kolei od strony metodologicznej istnieje w Austrii długa lista działalności drugorzędnych, jakiej w Polsce brakuje. W rachunkach rejestrowane są również wszystkie środki wspierające rolnictwo, w inny sposób jest liczona również liczba przepracowanych godzin w rolnictwie.

2. Zmiany w metodologii

RER, podobnie jak Rachunki Narodowe sporządzane dla sektora rolniczego, jest rachunkiem o charakterze makroekonomicznym. Oba rachunki będące wzajemnym uzupełnieniem, są obliczane na bazie tych samych danych statystycznych jednak ich wyniki nieznacznie różnią się od siebie, co wynika z różnego zakresu produkcji rolniczej³.

Zmiana metodologii w 2000 roku wprowadziła istotne zmiany w RER. Przede wszystkim obliczana dotąd wspólna wartość produkcji sektora rolnictwa i leśnictwa została rozdzielona na dwa odrębne: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (EAA) oraz Rachunki Ekonomiczne dla Leśnictwa (EAF). Z produkcji rolniczej oprócz wytwarzanych produktów roślinnych i zwierzęcych, wyodrębniono wielkość prowadzonych usług rolniczych oraz drugorzędnych działalności nierolniczych⁴. Wprowadzona została cena bazowa będąca sumą ceny producenta, dopłat oraz podatków do produktów. W RER rozdzielono również wartość płatności bezpośrednich na dopłaty do produktów ściśle związane z wytwarzaniem konkretnych towarów, dopłaty do produkcji wynikające z prowadzonego rodzaju produkcji rolniczej oraz transfery kapitałowe. Skutkiem wprowadzonych zmian w metodologii była znacznie wyższa wartość produkcji rolniczej liczonej według nowej metody oraz inna struktura produkcji⁵.

³ W Rachunkach Narodowych produkcja rolnicza uwzględnia jedynie wielkość wytwarzanych dóbr i usług, natomiast RER uwzględnia dodatkowo wartość drugorzędnych działalności nierolniczych, których kosztów nie można wyłączyć z procesu produkcji. Przykładem tej działalności jest świadczenie usług turystycznych przez rolników. RER są sporządzane według zasady memoriałowej – w momencie zaistnienia zdarzenia gospodarczego, kiedy wartość ekonomiczna produktu jest tworzona, a nie w chwili, kiedy płatność jest rzeczywiście dokonywana.

⁴ O czym była mowa powyżej.

⁵ Modyfikacja metodologii wprowadziła istotne zmiany w wartości i strukturze wytwarzanej produkcji rolniczej, co wyraźnie widać na przykładzie wielkości produkcji Austrii. Wartość wytworzona przez rolnictwo w 1998 r. według starej koncepcji RER wyniosła 3,6 mld euro, przy czym 63,0% stanowiła produkcja zwierzęca, a 37,0% produkcja roślinna. Z kolei według nowej metody wartość produkcji dla tego samego roku wyniosła 5,5 mld euro, z czego na produkcję zwierzęcą przypadło 44,0%, roślinną – 47,0%; 6,0% na drugorzędne działalności nierolnicze i 3,0% na usługi. W Polsce rachunki były liczone jedynie według nowej metody.

3. Organizacja prac nad RER w Austrii i w Polsce

W każdym państwie członkowskim UE jednostkami odpowiedzialnymi za sporządzanie rachunków oraz przekazywanie wyników do Eurostatu są narodowe urzędy statystyczne. Kwestia obliczeń oraz tego, która jednostka kraju odpowiada za sporządzanie RER jest indywidualną sprawą każdego państwa członkowskiego.

W Austrii sporządzaniem rachunków zajmuje się Urząd Statystyczny Austrii (Statistik Austria) przy ścisłej współpracy z Uniwersytetem Zasobów Naturalnych Ziemi oraz Państwowym Instytutem Ekonomiki Rolnictwa (AWI). Statistik Austria jest odpowiedzialny za wszystkie wyliczenia, natomiast do zadań AWI należy podział między poszczególne pozycje rachunku płatności bezpośrednich oraz środków w ramach wsparcia rolnictwa z programów krajowych i unijnych. Istotną rolę podczas sporządzania rachunków pełnią instytucje odpowiedzialne za dostarczanie danych liczbowych dotyczących rolnictwa, do których należą: Agrarmarkt Austria (AMA)⁶, austriacki FADN, Izby Rolnicze oraz Statistik Austria. Generalnie od sześciu lat rachunki sporządzane są przez dwuosobowy zespół Urzędu Statystycznego Austrii. W roku 2000 przejął to zadanie od Austriackiego Instytutu Badań nad Rolnictwem (WIFO).

Z kolei rachunki ekonomiczne dla polskiego rolnictwa są obliczane przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB oraz Departament Statystyki Rolnictwa i Środowiska GUS. Prace nad RER Głównego Urzędu Statystycznego polegają na gromadzeniu i odpowiednim agregowaniu, zgodnie z metodologią rachunków, danych liczbowych, natomiast same obliczenia są wykonywane przez pracowników IERiGŻ-PIB. Dane statystyczne do polskich rachunków pochodzą z GUS, MRiRW, ARiMR, ARR, FADN i innych.

4. Rozwiązania metodologiczne przyjęte przez Austrię

4.1. Działalności drugorzędne i usługi rolnicze

Z produkcji rolniczej w RER została wydzielona dodatkowa kategoria – drugorzędnych działalności nierolniczych, których charakterystyczną cechą jest nierozdzielność. Oddzielenie kosztów ponoszonych w wyniku drugorzędnych działalności nierolniczych w procesie produkcji jest technicznie niemożliwe, dlatego też działalności te zostały włączone do wielkości produkcji sektora rolniczego⁷.

⁶ Odpowiednik polskiej Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

⁷ Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, *Handbuch zur Landwirtschaftlichen und Forstwirtschaftlichen Gesamtrechnung LGR/FGR 97* (Rev.1.1).

W krajach Unii Europejskiej działalności drugorzędne stanowią przeciętnie jedynie 2,0% wartości produkcji sektora rolniczego. Ich charakter zależy w dużej mierze od specyfiki prowadzonego rolnictwa, która wynika z warunków naturalnych danego kraju⁸. Przypadek Austrii znacznie wyróżnia się na tle krajów UE, gdzie działalności drugorzędne stanowią prawie 7,0% wartości produkcji sektora rolniczego. W Austrii, z uwagi na obszerną grupę działalności nierozłącznych, zostały one podzielone na cztery grupy⁹:

- agroturystyka;
- kółka maszynowe;
- przetwórstwo i sprzedaż produktów rolnych;
- gospodarstwa pomocnicze.

Rozwój agroturystyki w Austrii był możliwy głównie dzięki sprzyjającym warunkom naturalnym, około 75% całego obszaru kraju zajmują tereny góryste¹⁰. Z jednej strony tego rodzaju ukształtowanie powierzchni znacznie utrudnia prace w rolnictwie¹¹, z drugiej jednak warunki te są idealne dla rozwoju turystyki, dlatego też rolnicy tam gospodarujący część dochodów czerpią ze świadczonych usług rekreacyjnych. W niektórych regionach Austrii, tj.: Salzburg, Tyrol prowadzone usługi turystyczne wynikają także z wieloletniej tradycji.

Na terenie Austrii działają 94 kółka maszynowe¹² zrzeszające około 40,0% wszystkich gospodarstw rolnych¹³. Są one skutecznym instrumentem obniżającym koszty mechanizacji rolnictwa oraz źródłem dodatkowych dochodów. Działalność kółek rolniczych została włączona w rachunku RER do drugorzędnych działalności nierolniczych, ponieważ rolnicy świadczą nie tylko tradycyjne usługi polowe, ale często wykonują prace komunalne, do czego wykorzystują posiadane maszyny, a tym samym uzyskują przychody spoza rolnictwa. Do tych czynności należy głównie pielęgnowanie terenów zielonych czy kompostowanie odpadów.

Przetwórstwo produktów rolnych w Austrii nie sprowadza się jedynie do przetwarzania dóbr wytworzonych w gospodarstwie, ale obejmuje również działania wspierające sprzedaż tych produktów. Tabela nr 1 zawiera listę przetwarzanych produktów.

⁸ Np. Austria specjalizuje się w agroturystyce z uwagi na sprzyjające ukształtowanie terenu, Finlandia natomiast w przetwórstwie drewna, ze względu na dużą liczbę lasów.

⁹ *Grüner Bericht 2006*, Wiedeń 2006, s. 43-44.

¹⁰ Alpy i Masyw Czeski.

¹¹ Około 2/3 powierzchni kraju znajduje się w strefie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

¹² Kółka maszynowe to związki rolników użytkujących jedną bądź dwie maszyny rolnicze zakupione ze wspólnych środków. Jest to formalne stowarzyszenie świadczące usługi rolnicze nie tylko dla członków koła, ale również dla rolników spoza niego.

¹³ Liczba kółek maszynowych działających w Austrii w 2005 roku na podstawie *Grüner Bericht 2006*, Wiedeń 2006, s. 44.

**Tabela 1. Przetwarzane dobra rolnicze
w ramach działalności drugorzędnych (w Austrii)**

Dobra rolnicze	Produkty przetworzone
Ryby, mięso i produkty mięsne: ryby, drób, zające, króliki, owce i jagnięta, ślimaki, gołębie, przepiórki, dziczyzna	Mięso wieprzowe, drobiowe i wołowe, szynka, kiełbasy, kaszanka, boczek, smalec, ryby marynowane i pieczone
Mleko i produkty mleczne: mleko krowie, kozie, owcze	Masło, jogurt, kefir, śmietana, ser
Zboża, produkty zbożowe	Mąka, makaron, chleb, ciasta, ciastka, bułki
Owoce, warzywa, kwiaty: jagody, warzywa, owoce, rośliny strączkowe, kasztany, ziarna słonecznika i dyni, kwiaty	Konfitury, dżemy, galaretki, marmolady, mus, kwiaty ozdobne i doniczkowe
Napoje: moszcz z owoców (jabłek i gruszek), winnych, wino	Wino, likiery, nalewki, soki, ocet, wino musujące
Produkcja leśna: Drewno, choinki, rośliny leśne, chrust, kloce	Drewno kominkowe, deski, wióry, okrągłaki, drewno na pokrycie dachu
Pozostałe produkty: Jaja, miód, воск, nawóz naturalny, wełna, puch, włosy	Olejki eteryczne, olej jadalny ze słonecznika, rzepaku, dyni, jaja malowane, skórki zwierząt futerkowych, len, drewniane rzeźby, wełna owcza i angorowa

Źródło: *Bäuerliche Direktvermarktung (Rechtsvorschriften und Produktkatalog) Gfrerer/Holzer/Lahner/Lattner/Massauer/Ruth/Staudinger, Agrarvertrag, s. 144- 176.*

Działalność „gospodarstw pomocniczych”¹⁴ skupia się głównie na usługach, do których należy wynajem budynków i maszyn rolniczych. Do tego rodzaju usług należy zaliczyć głównie prace w parkach przyrodniczych, odśnieżanie dróg w okresie zimowym, prowadzenie tartaku.

Wykorzystywane w RER dane liczbowe dotyczące działalności drugorzędnych w Austrii, pochodzą z bazy FADN. Statistik Austria, od rolników dobrowolnie prowadzących księgowość, uzyskuje jedynie informacje o wytworzonej wartości w ramach działalności drugorzędnych. Do zadań Urzędu Statystycznego należy wyliczenie indeksów zmian wolumenu i ceny.

W polskich Rachunkach Ekonomicznych dla Rolnictwa do drugorzędnych działalności nierolniczych zaliczany jest jedynie przerób mleka na sery i śmietanę, co stanowi 1,1% wartości sektora rolniczego. Nie oznacza to, iż w Polsce rolnicy nie prowadzą innych działalności; przeciwnie, na obszarach bogatych przyrodniczo, zwłaszcza na południu kraju rozwija się agroturystyka. Główną przeszkodą dla rejestracji wpływów pieniężnych z tego rodzaju działalności jest

¹⁴ Z niem. *Nebenbetrieb*.

uzyskanie informacji statystycznych. Generalnie źródłem tego rodzaju danych mogłaby być baza FADN, jednakże nie dawałaby ona rzeczywistego obrazu, gdyż badana próba wynosi 12 tys. gospodarstw indywidualnych o wielkości ekonomicznej, co najmniej 2 ESU, generalnie są to gospodarstwa wytwarzające łącznie 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) w Polsce.

4.2. Dopłaty do produktów i do produkcji

Metodologia rachunków ekonomicznych dla rolnictwa wymaga rejestrowania wsparcia finansowego, bezpośrednio trafiającego do gospodarstw rolniczych. W rachunkach subwencje są uwzględniane w dwóch pozycjach jako dopłaty do produktów i do produkcji. Pomimo iż w Polsce i w Austrii istnieją dwa różne systemy płatności, środki finansowe są rejestrowane w rachunkach ekonomicznych na tych samych pozycjach. Jedyną różnicą jest to, iż w Austrii są ewidencjonowane wszystkie pieniądze pochodzące zarówno z programów wsparcia krajowego i unijnego, nie tylko te bezpośrednio powiększające wartość wytwarzanej produkcji rolniczej dopłaty do produktów czy do produkcji, ale również wpływające na sytuację ekonomiczną rolników pośrednio, np. premie dla młodych rolników i inne. W Polsce środki pochodzące z tego rodzaju wsparcia nie są uwzględniane w rachunkach.

Dopłaty do określonych rodzajów produktów są ujmowane w rachunku wielkości produkcji poszczególnych produktów i bezpośrednio powiększają wytworzoną wartość danego produktu. Podział środków finansowych z tytułu dopłat bezpośrednich do produktów roślinnych odbywa się podobnie jak w Polsce, w oparciu o powierzchnię zasiewów, natomiast do produktów zwierzęcych o stan pogłowia zwierząt. Sposób ten wynika z technicznych trudności wygenerowania danych dotyczących wielkości dopłat, jakie trafiły do poszczególnych produktów.

Austria znalazła się wśród państw, które jako jedno z pierwszych wdrożyły System Jednolitej Płatności¹⁵, w następstwie czego, połączono większość dopłat bezpośrednich, zarówno płatności przysługujących do produktów roślinnych, jak również płatności do zwierząt i zastąpiono je płatnością na gospodarstwo.

Subwencje do produktów roślinnych obejmują płatności do powierzchni określonych rodzajów roślin oraz premie do produktów. Dopłatami w Austrii

¹⁵ System Jednolitej Płatności jest głównym elementem nowej WPR na lata 2007-2013, który został ustalony w Luksemburgu w 2003 roku. Polega on na oddzieleniu płatności bezpośrednich od struktury i wielkości produkcji rolnej (z ang. *decoupling*) i zastąpieniu większości dotychczasowych płatności bezpośrednich przysługujących do określonych rodzajów produktów, systemem jednolitej płatności.

objęte są następujące rośliny: pszenica, chmiel, len, konopie, nasiona, groch na ziarno, tytoń, ziemniaki skrobiowe¹⁶. W przypadku zwierząt płatności przysługują do jednej sztuki cieląt, krów mamek i buhai, natomiast dopłaty do mleka przypadają do ilości wyprodukowanej¹⁷.

Dopłaty do produkcji obejmujące płatności z tytułu prowadzonej działalności rolniczej w RER są ewidencjonowane na rachunku *pozostałe subwencje*. W Austrii pod tą kategorią są uwzględniane środki pieniężne pochodzące z następujących sposobów wsparcia: płatność na gospodarstwo, program rolnośrodowiskowy, poprawa jakości produkcji, płatności wyrównawcze, dopłaty do kredytów, ubezpieczenia, odszkodowania i inne. W Polsce natomiast rejestruje się wsparcie z tytułu: jednolitej płatności obszarowej, dopłat do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, wsparcie gospodarstw niskotowarowych, gospodarstwa ekologiczne, wsparcie postępu biologicznego (roślinny i zwierzęcy) oraz dopłaty do kredytów preferencyjnych.

Jak zostało wcześniej wspomniane w austriackim rachunku są rejestrowane wszystkie środki wspierające działalność rolniczą, a więc również kwoty przyznane w ramach działań wsparcia, które jedynie pośrednio wpływają na sytuacją ekonomiczną rolników. Środki tego rodzaju są ewidencjonowane na rachunku kapitałowym jako kategoria – transfery kapitałowe. Obejmują wsparcie przekazane z programów krajowych oraz unijnych (np. PROW), do których należą: inwestycje w gospodarstwach rolnych, premie dla młodych rolników, wsparcie przetwórstwa produktów rolnych, dostosowanie gospodarstw do wymogów UE, połączenia drogowe na obszarach wiejskich, pomoc dla producentów wina i inne¹⁸.

Istotne jest, iż środki przekazywane w ramach PROW czy też pomocy krajowej w Polsce nie są uwzględniane w polskim RER. Z pewnością wynika to z krótkiego okresu korzystania polskich rolników z unijnego wsparcia, należy jednak zastanowić się nad próbą rejestracji tych środków, gdyż są to kwoty znaczące oraz istotnie poprawiające sytuację dochodową polskiego rolnictwa.

W Austrii za rejestrację i podział dopłat w ramach RER, a także analizę instrumentów wsparcia rolnictwa na dochody rolników odpowiedzialny jest Państwowy Instytut Ekonomiki Rolnictwa (AWI). Głównym źródłem danych

¹⁶ Karl M. Ortner, *Erste Schätzung der Agrarsubventionen und -steuern 2005 nach Bundesländern*, Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, Wien 2006, s. 2.

¹⁷ Statistik Austria, *Auszug aus dem dem vorläufigen Entwurf zum Qualitätsbericht für die Landwirtschaftliche Gesamtrechnung (Stand August 2005)*, Wien 2005, s. 15.

¹⁸ Obidem, s. 16.

o dopłatach do produktów i do produkcji, wykorzystywanych w rachunkach jest budżet państwa oraz budżety poszczególnych krajów związkowych¹⁹ oraz Agrarmarkt Austria – AMA²⁰.

4.3. Siła robocza

Zmiana metody RER w następstwie wprowadzenia nowego Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych i Regionalnych (ESA 95) spowodowała również zmiany w sposobie rachunku liczby osób zatrudnionych w rolnictwie. W rachunku ekonomicznym dla rolnictwa uwzględniana jest liczba osób pracujących na własny rachunek, będących właścicielami ziemi i kapitału, a także liczba osób najemnych. Jednocześnie sposób ustalania liczby osób zatrudnionych w rolnictwie w Austrii jest odmienny niż w Polsce.

Nieopłacana siła robocza w Austrii, na podstawie dostępnych danych, jest obliczana łącznie dla rolnictwa i leśnictwa²¹. Zgodnie z obowiązującą metodologią RER w rachunku uwzględnia się liczbę osób pełnozatrudnionych w rolnictwie, których czas pracy wynosi 2 120 godzin roboczych w ciągu roku²². Liczba osób pracujących na własny rachunek, w pełnym wymiarze godzin jest szacowana na podstawie danych dotyczących przepracowanego czasu. Informacje pochodzące ze spisów rolnych z lat 1995, 1999 i 2003 w Austrii posłużyły do ustalenia przeliczników czasu przepracowanego w rolnictwie na jednostki pracy²³. Na podstawie poniższych proporcji jest szacowana liczba jednostek pracy:

- 1-24% czasu pracy w ciągu roku = 0,020 jednostki pracy,
- 25-49% = 0,280,
- 50-74% = 0,530,
- 75-99% = 0,875,
- 100% = 1,000.

Natomiast informacje na temat liczby osób pracujących w sektorze rolnictwa i otrzymujących wynagrodzenie za wykonywaną pracę, pochodzą z rachunków narodowych, których obliczenia bazują na danych miesięcznych z ubezpieczeń społecznych zatrudnionych osób.

¹⁹ *Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, Kochbuch LGR Förderungen*, AWI, 2006.

²⁰ Instytucja odpowiedzialna za wypłatę środków finansowych rolnikom w ramach płatności bezpośrednich w Austrii. Dane na temat płatności bezpośrednich i ich podziału są umieszczane na stronach internetowych AMA w postaci raportów.

²¹ Istnieje związek pomiędzy liczbą osób zatrudnionych w rolnictwie a liczbą zatrudnionych w leśnictwie, ponieważ znaczna część właścicieli gospodarstw rolnych posiada również działki leśne. W związku z czym, rozdzielenie liczby osób pracujących w rolnictwie i pracujących w leśnictwie jest trudne pod względem technicznym, wręcz niemożliwe.

²² Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, *Handbuch zur...*, op. cit.

²³ Statistik Austria, *Auszug aus dem ...* op. cit., s. 21-22.

4.4. Publikacje

Zgodnie z Rozporządzeniem WE²⁴ Austria, identycznie jak pozostali członkowie UE, jest zobowiązana do przekazywania wyników RER do Eurostatu trzy razy w ciągu roku:

- I prognozę Rachunków w listopadzie roku bieżącego – prognoza ta z racji nie kompletnych jeszcze danych jednostkowych nie jest publikowana.
- II prognozę Rachunków w styczniu roku następnego – szacunki tej prognozy są bliskie faktycznym wynikom i są umieszczane na stronie internetowej Statistik Austria, w formie raportu.
- Ostateczne wyniki RER we wrześniu roku następnego. W Austrii rachunki te są opracowane już w lipcu, na potrzeby „Zielonego Raportu” (niem. *Grünen Bericht*) redagowanego przez ekspertów z Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa, Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Regionalne rachunki ekonomiczne dla rolnictwa, ze względu na trudności w zgromadzeniu danych dla poszczególnych rejonów kraju są przesyłane do Eurostatu dopiero w wrześniu roku $n + 2$ ²⁵, natomiast w kwietniu roku $n + 1$ jest szacowana wielkość produkcji roślinnej i zwierzęcej wytworzonej w poszczególnych regionach. Otrzymane rachunki nie są publikowane ze względu na rozbieżność wyników z I i II szacunkiem RER dla całego kraju i danymi zawartymi w „Zielonym Raporcie”.

Uzyskane wyniki produkcyjno-ekonomiczne rolnictwa są publikowane przez Urząd Statystyczny Austrii. Pierwszą ukazującą się publikacją jest zamieszczany na stronie internetowej Statistik Austria, już wspomniany, „Szybki raport”²⁶, zawierający wyniki II prognozy RER. Rachunki ostateczne są publikowane w „Roczniku Statystycznym Rolnictwa” (*Statistik der Landwirtschaft*), w formie artykułów w „Wiadomościach Statystycznych” (*Statistische Nachrichten*), a także w prasie i czasopismach oraz umieszczane na stronach internetowych.

4.5. Regionalne Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa

Urząd Statystyczny Austrii rozpoczął prace nad rachunkami dla regionów stosunkowo niedawno, bo od 2003 roku. Jednocześnie Statistik Austria dysponuje wynikami produkcyjno-ekonomicznymi regionów za lata 1995-2004.

Głównym problemem podczas obliczeń R – RER jest zgromadzenie niezbędnych danych liczbowych, dlatego też wyniki za dany rok są dostępne dopie-

²⁴ Rozporządzenie WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 roku dotyczące rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie.

²⁵ Rok n oznacza rok, dla którego są liczone rachunki ekonomiczne dla rolnictwa.

²⁶ *Schnellbericht* ukazuje się od 2005 roku.

ro w listopadzie roku następnego. Podstawowym źródłem obok rolniczych statystyk produkcji są wyniki pochodzące z księgowości rolnej prowadzonej przez rolników na potrzeby „Zielonego Raportu” (wyniki FADN). Jednocześnie poszczególne regiony są zobligowane do dostarczania danych dotyczących cen niektórych produktów rolnych, liczby zatrudnianych osób, powierzchni zasiewów i pogłównia zwierząt.

Ustaleniem wartości dopłat, jakie trafiły do rolników w poszczególnych regionach zajmuje się AWI. Często zdarza się, że kwota dopłat czy podatków jest rozdzielana na podstawie kwoty krajowej bądź odwrotnie.

5. Wnioski dla Polski

Austria posiada większe doświadczenie w sporządzaniu RER niż Polska, głównie ze względu na dłuższy okres członkostwa w UE. Polska, jako kraj będący we Wspólnocie dopiero od dwóch lat, może skorzystać z doświadczeń innych krajów unijnych.

Z pewnością w polskim RER należałoby powiększyć listę działalności drugorzędnych uwzględnianych w rachunkach, na początek może nie aż tak szczegółowo jak ma to miejsce w przypadku Austrii. Rejestrowany dotychczas w Polsce przerób niektórych dóbr rolniczych, a dokładnie przetwórstwo mleka, stanowi jedynie 1,1% produkcji rolnej i powinien być uzupełniony o przychody rolników z tytułu prowadzonych usług turystycznych, które są rozwinięte zwłaszcza na obszarach górskich, na południu kraju. Istotne jest tu ustalenie sposobu rejestracji tego rodzaju przychodów rolniczych.

Kwestią do rozważenia pozostaje również rejestracja wpływów z tytułu programów wsparcia krajowego i unijnego, dotychczas nie uwzględnianych w polskim RER. Środki przysługujące rolnikom w ramach niektórych działań PROW czy SOP tj.: renty strukturalne, inwestycje w gospodarstwa rolne, program młody rolnik i inne, nie zwiększają bezpośrednio wytwarzanej wartości produkcji rolniczej, ale jednocześnie istotnie wpływają na sytuację ekonomiczną rolników. Jednocześnie jednak wpływy te byłyby rejestrowane na rachunku kapitałowym jako kategoria transferów kapitałowych, tak jak ma to miejsce w przypadku rachunku w Austrii, i nie powiększałyby rachunku produkcji i rachunku dochodów, ale pokazywałyby kondycję ekonomiczną polskich gospodarstw.

Generalnie poziom zaawansowania prac nad RER w Austrii jest wyższy niż w Polsce, głównie ze względu na sporządzane rachunki dla regionów. Administracyjny podział Austrii na poszczególne kraje związkowe, znacznie ułatwia opracowywanie R – RER, głównie ze względu na większe możliwości dostępu danych statystycznych. Na obecnym etapie sporządzania RER w Polsce, opracowywanie rachunków dla regionów nie jest możliwe, głównie ze względu na trudności w zgromadzeniu danych dla poszczególnych regionów.

6. Podsumowanie

Konkludując, rachunki ekonomiczne dla rolnictwa w Austrii są sporządzane na podstawie tych samych dokumentów i instrukcji, które obowiązują w krajach członkowskich. Wszystkie wyliczenia, niezbędne do uzyskania końcowych wyników są opracowane na bazie programu EXCEL. Sposób i rozwiązania stosowane przez austriackich ekspertów w niewielkim stopniu różnią się od metod polskich. Jednakże uzupełnienie RER w Polsce o wypracowane metody i doświadczenia w Austrii z pewnością dałyby bardziej jasny i dokładny obraz polskiego rolnictwa.

Literatura

1. *Bäuerliche Direktvermarktung (Rechtsvorschriften und Produktkatalog)* Gferrer/Holzer/Lahner/Lattner/Massauer/Ruth/Staudinger, Agrarvertrag, s. 144-176.
2. Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, *Kochbuch LGR Förderungen*, AWI, 2006.
3. *Grüner Bericht 2006*, Wiedeń 2006, s. 44.
4. Ortner K.M., *Erste Schätzung der Agrarsubventionen und -steuern 2005 nach Bundesländern*, Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, Wien 2006, s. 2.
5. Rozporządzenie WE nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 roku dotyczące rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie.
6. Statistik Austria, *Auszug aus dem vorläufigen Entwurf zum Qualitätsbericht für die Land-wirtschaftliche Gesamtrechnung (Stand August 2005)*, Wien 2005, s. 21-22.
7. Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, *Handbuch zur Landwirtschaftlichen und Forstwirtschaftlichen Gesamtrechnung LGR/FGR 97 (Rev.1.1)*.

KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI I GŁÓWNE ŹRÓDŁA DOCHODU INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

1. Wstęp

Rolnictwo to dział gospodarki, który poniósł znaczne koszty transformacji lat 90. Był to okres pogorszenia warunków makroekonomicznych dla produkcji rolniczej, co obok znacznie lepszego zainwestowania innych gałęzi gospodarki, miało duży wpływ na spadek udziału tego sektora w krajowym PKB (z 12% w 1989 r. do 4,5% w 2004 r.) i poziomu dochodów w gospodarstwach rolnych [Transformacja..., 2002, s. 18]. Według J. Zegara (2001) w latach 1990-1999 dochody rolników spadły o 15-17%, przy jednoczesnym w tym czasie wzroście dochodów pracowniczych o 14%. Poziom dochodów ludności rolniczej w Polsce w 1995 r. stanowił zaledwie 40% ich poziomu z roku 1989, a w dwóch kolejnych latach sytuacja dochodowa rolników pogorszyła się jeszcze bardziej [Czerna-Grygiel 2001].

Transformacja gospodarki pociągnęła też za sobą duży wzrost bezrobocia i rozszerzenie się sfery ubóstwa na wsi [Bieda na wsi..., 2001]. Problemy te, w powiązaniu z członkostwem Polski w Unii Europejskiej powodują, że w ostatnich latach wzrosło zainteresowanie problematyką poziomu i źródłami dochodów ludności związanej z rolnictwem, zamieszkującej na wsi.

W literaturze ekonomicznej i geograficznej pojawiło się wiele opracowań poświęconych analizie dochodów ludności rolniczej – Zegar 2001, Czerna-Grygiel 2001, Nietupski 2001, Frenkel 2005 (tab. 19 na str. 99), Kulikowski 2004, 2005. Analizę źródeł utrzymania ludności, w skali kraju, prowadzi się według trzech następujących grup: a) pracujący w swoim gospodarstwie rolnym, b) uzyskujący dochody z innej pracy, c) utrzymujący się ze źródeł niezarobkowych. B. Fedyszek-Radziejowska (2005) wykorzystując wyniki badań Instytutu Spraw Publicznych dokonuje porównania źródeł utrzymania mieszkańców wsi i rolników w latach 1999 i 2002 (dane dla całego kraju). W. Józwiak (2004) wykazał, że źródłem dochodów coraz większej części rodzin wiejskich związanych z gospodarstwem rolnym stają się dochody ze źródeł pozarolniczych (wzrost o 9,6 p.p. w latach 1996-2002). A. Sikorska (2001, 2004) jest autorką interesujących prac na temat źródeł utrzymania rodzin wiejskich sprzed okresu restruktu-

ryzacji i gospodarstw rolnych nietowarowych. Zdaniem tej autorki gospodarstwa te znajdują się w przyszłości poza sektorem rolnym, a obecnie posiadają pozytywne znaczenie w łagodzeniu negatywnych skutków wysokiej stopy bezrobocia. Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu ludności wiejskiej są przedmiotem zainteresowania J. Bańskiego (2004). Analizie przestrzennej pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce wiele uwagi poświęca D. Kołodziejczyk (2004). Inni autorzy zajmują się tą problematyką w wybranych regionach kraju (por. Pałka red. 2004).

Opracowaniem ściśle związanym z problematyką tego artykułu jest praca R. Szczęsnego (2000). Autor ten wykorzystując dane Powszechnego Spisu Rolnego 1996 (Systematyka, 1998), dokonał charakterystyki indywidualnych gospodarstw rolnych pod kątem kierunku prowadzonej działalności i źródeł dochodów w 1996 r. Praca ta jest dobrą podstawą do porównań kierunków działalności i głównych źródeł dochodów gospodarstw rolnych w okresie pomiędzy spisami 1996 i 2002.

Celem tego opracowania jest zbadanie w układzie przestrzennym rodzajów działalności rolniczych gospodarstw wiejskich i źródeł dochodów ludności związanej z rolnictwem. Podstawą statystyczną pracy są dane Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) 2002. Jednostką przestrzenną badań jest gmina.

2. Kierunki działalności indywidualnych gospodarstw rolnych

Według danych PSR 2002 ludność w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego o powierzchni powyżej 1 ha liczyła 7 457 tys., z czego ponad połowa (54,6%) mieszkała z użytkownikami indywidualnych gospodarstw rolnych o przeciętnej powierzchni do 5 ha, a tylko 7% w gospodarstwach o powierzchni ponad 20 ha. W rolnictwie pracowało w tym roku (włącznie lub głównie) 2 016 tys. osób, zatrudnionych w 1 956,1 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha.

W latach 90. nasiliło się zjawisko rezygnacji właścicieli gospodarstw rolnych z produkcji rolnej [J. Zegar 2003, s. 20]. W latach 1996-2002 liczba indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o 212,6 tys. (12,4%). Powodem tego procesu było, wspomniane na wstępie, pogorszenie makroekonomicznych warunków produkcji rolnej w pierwszej połowie lat 90., a także szybsze tempo wzrostu cen artykułów kupowanych przez rolników na cele produkcji niż wzrost cen sprzedawanych przez nich produktów rolnych. Pojawiły się też duże trudności z eksportem żywności z Polski do krajów powstałych po rozpadzie ZSRR. Nastąpił też spadek konsumpcji wewnętrznej, utrudniający zbyt wielu produktów rolnych na rynku krajowym [Szczęsny 2000].

Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą był zależny w dużym stopniu od wielkości gospodarstw jak też zróżnicowany przestrzennie. Najniższym udziałem gospodarstw prowadzących działalność rolniczą cechowały się gospodarstwa o przeciętnej powierzchni 1-2 ha (67,8%), bardzo wysokim zaś grupa gospodarstw 15-20 ha (98,1% w 1996 r. i 97% w 2002 r.). Ciekawe, że w grupie gospodarstw największych (powyżej 50 ha) udział ten jest nieco niższy i wynosił 93,6% (por. tab. 1). Można przypuszczać, że część tych gospodarstw to nowo zakupione obiekty, których właściciele oczekując na wzrost cen gruntów rolnych po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w roku 2002 nie rozpoczęli jeszcze produkcji rolnej. Spadek powierzchni ugorów i odłogów z 2,3 mln ha w 2002 r. do 1,4 mln w 2005 r. świadczy o tym, że polscy rolnicy oczekując na unijne dopłaty bezpośrednie zwiększyli powierzchnię gruntów uprawnych po wstąpieniu naszego kraju do UE w 2004 r.

Zróżnicowanie przestrzenne udziału gospodarstw prowadzących działalność rolniczą ilustruje ryc. 1. Najniższy udział tych gospodarstw w ogólnej liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych występuje w niektórych gminach nadmorskich (Międzyzdroje – 22%, Dziwnów – 30%, Rewal – 33%). Są to gminy o dobrze rozwiniętych funkcjach turystycznych. Podobnie wysokie udziały tej kategorii gospodarstw są charakterystyczne dla silnie zurbanizowanych gmin podmiejskich, o zaawansowanym poziomie rozwoju funkcji pozarolniczych, głównie usług (Wasilków – 23%, Kamienica Polska – 24%, Izabelin – 26%). Gminy o niskim udziale gospodarstw prowadzących działalność rolniczą położone są też w terenach niekorzystnych dla rolnictwa np. w Sudetach i w Górach Świętokrzyskich.

Bardzo wysoki udział tej kategorii gospodarstw (powyżej 95%) miał miejsce w licznych gminach Wielkopolski, gdzie dochodził prawie do 100% (Pępowo – 99,8%, Krobia – 99,4%, Koźmin Wielkopolski – 99,3%), Kujaw (Bądkowo – 99,4%, Radziejów – 94,4%), Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej (Dębowa Łąka – 99,3%) i Niziny Śląskiej (Głogówek – 99,3%). Są to obszary o przeciętnych lub korzystnych warunkach naturalnych dla rolnictwa, gdzie gospodarstwami kierują ludzie z wykształceniem ponadpodstawowym rolniczym (ryc. 2) i bez wykształcenia rolniczego (ryc. 3). Duży udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą charakteryzuje ponadto liczne gminy wyróżniające się korzystnymi warunkami dla rolnictwa na terenach wyżynnych południowej Polski, oraz część gmin podlaskich wysoko wyspecjalizowanych w chowie bydła i produkcji towarowej mleka.

Tabela 1. Indywidualne gospodarstwa rolne według rodzaju działalności i struktury obszarowej

Kategoria gospodarstw	Gospodarstwa ogółem		Gospodarstwa o powierzchni (w ha)						
			1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	ponad 50
	liczba	%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
I. Ogółem gospodarstwa rolne	1 956 141	100	–	–	–	–	–	–	–
w tym:									
1. Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	1 621 238	82,9	67,8	80,8	92,0	95,9	97,0	97,2	93,6
w tym:									
a) produkujące głównie na rynek	917 238	46,9	10,0	32,4	72,5	89,8	93,8	95,1	90,0
b) produkujące głównie na potrzeby własne	497 104	25,4	37,7	35,2	15,8	4,9	2,4	1,4	1,6
c) produkujące wyłącznie na potrzeby własne	206 896	10,6	20,1	13,2	3,7	1,2	0,8	0,7	2,0
2. Gospodarstwa nie prowadzące działalności rolniczej	334 903	17,1	32,2	19,2	8,0	4,1	3,0	2,8	6,4
w tym:									
a) gospodarstwa nie prowadzące żadnej działalności	282 364	14,4	27,4	16,2	6,6	3,3	2,3	1,9	3,4
b) gospodarstwa prowadzące działalność wyłącznie pozarolniczą	52 539	2,7	4,8	3,0	1,4	0,8	0,7	0,9	3,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Gospodarstw prowadzących działalność wyłącznie rolniczą było w 2002 roku 1 419 tys. (72,5% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych). Podobny był udział gospodarstw, które sprzedawały swoje produkty na rynek (72,3%). Jednakże aż w 62,0% tych gospodarstw wartość produkcji towarowej rolnictwa wynosiła poniżej 10 tys. zł w skali roku (ryc. 4), a w gospodarstwach najmniejszych, o powierzchni 1-2 ha przeciętna roczna wartość produkcji towarowej wynosiła zaledwie 3 380 zł. Według J. Zegara (2003, s. 23) gospodarstwom sprzedającym za mniej niż 10 tys. zł, po odliczeniu wydatków na produkcję bieżącą, pozostaje najczęściej tyle, że nie wystarcza na spłaty zaciągniętych zadłużeń. Wysoki udział gospodarstw rolnych o niskiej wartości produkcji towarowej przypadającej na 1 gospodarstwo pokrywał się z wysokim udziałem gospodarstw małych użytkowanych przez osoby w wieku powyżej 65 lat (por. R. Kulikowski 2003, rys. I. 7, s. 53 i I. 14, s. 60) oraz z wysokimi udziałami gospodarstw domowych o przeważającym udziale dochodów z rent i emerytur (por. ryc. 15 na str. 9).

Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw, przeciętna roczna wartość produkcji towarowej 1 gospodarstwa wzrastała i wynosiła odpowiednio: w grupie gospodarstw 2-5 ha – 5,8 tys. zł, 5-10 ha – 13,5 tys. zł, 10-15 ha – 26,5 tys. zł, 15-20 ha – 40 tys. zł, 20-50 ha – 71,9 tys. zł i w gospodarstwach powyżej 50 ha – 572 tys. zł. Gospodarstw wysoko towarowych, o produkcji towarowej ponad 50 tys. zł jest tylko 118,4 tys. (7,3% ogółu gospodarstw rolnych).

Za gospodarstwa półtowarowe można uznać te, które w 2002 r. sprzedawały produkty rolne za sumę 10-30 tys. zł. Było ich około 320 tys. i stanowiły 16,4% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych oraz 22,6% gospodarstw sprzedających swoje produkty na rynku. Gospodarstwa towarowe, o rocznej wartości sprzedanych produktów rolnych wynoszącej 30-50 tys. zł zajmowały odpowiednio 5,1 oraz 7,1%, a gospodarstwa wysokotowarowe o łącznej wartości sprzedanych produktów powyżej 50 tys. zł, zajmowały odpowiednio 6,0 i 8,3% (Przestrzenne rozmieszczenie gospodarstw wysokotowarowych ilustrują ryc. 5 i 6). Wartość sprzedanych produktów rolnych powyżej 100 tys. zł osiągało w roku spisowym 69% gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha i 18,7% gospodarstw o powierzchni 20-50 ha. W gospodarstwach o przeciętnych rozmiarach 5-10 ha ten poziom produkcji towarowej osiągało już tylko 0,5% w tej grupie. Interesujące, że wartość produkcji towarowej ponad 100 tys. zł osiągnęły w 2002 r. 1154 gospodarstwa ogrodnicze o powierzchni poniżej 1 ha, co stanowiło blisko 20% gospodarstw z tej grupy, prowadzących produkcję pod osłonami.

Przestrzenne zróżnicowanie wysokiego udziału indywidualnych gospodarstw rolnych o wartości sprzedanych produktów rolnych wynoszącej ponad

50 tys. zł w 2002 r. zdecydowanie bardziej nawiązywało do przestrzennego zróżnicowania poziomu wykształcenia, w tym zwłaszcza poziomu wykształcenia zawodowego (por. ryc. 2), niż do zróżnicowania wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (ryc. 7). Mniejsze natomiast podobieństwo odnotowano pomiędzy przestrzennym rozmieszczeniem gospodarstw wysokotowarowych i zróżnicowaniem ich przeciętnych rozmiarów (ryc. 8). Często, zwłaszcza na obszarach popegeerowskich północnej i zachodniej Polski właściciele gospodarstw o średnich i dużych rozmiarach powierzchniowych prowadzili produkcję mało wyspecjalizowaną, osiągając stosunkowo słabe efekty ekonomiczne.

Znacznie bliższe podobieństwo zróżnicowania przestrzennego występuje natomiast pomiędzy zróżnicowaniem przeciętnych rozmiarów gospodarstw i wysokiego udziału gospodarstw produkujących głównie na rynek (ryc. 9). Spośród ogólnej liczby 1621,2 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą 46,9% (917 tys.) stanowiły gospodarstwa produkujące głównie na rynek. Ich udział w ogólnej liczbie był jednak zróżnicowany i zależny od powierzchni gospodarstwa. W obiektach o powierzchni 1-2 ha wynosił zaledwie 10%, a w gospodarstwach powyżej 10 ha był bliski, bądź przekraczał 90% (por. tab. 1).

W 1996 r. indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek było nieco więcej, ale ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw był nieznacznie niższy i wynosił 45,8% (*Systematyka...* 2003, s. 23).

Według PSR 2002 ponad 80% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na rynek znajdowało się w gminach Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej, które od lat są obszarami o wysokim poziomie kultury rolnej, gdzie udział kierowników gospodarstw z wykształceniem ponadpodstawowym był wysoki. Podobnie wysoki udział tych gospodarstw jest charakterystyczny dla licznych gmin północno-zachodniego Mazowsza i na Podlasiu. Ten ostatni obszar charakteryzuje dynamiczny rozwój mleczarstwa, dzięki zaangażowaniu obcego kapitału w budowę i modernizację zakładów przetwórstwa mleka. Dla odmiany w licznych gminach południowo-wschodniej części kraju oraz na obszarze Gór Świętokrzyskich udział indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek wynosił mniej niż 25% ogólnej liczby gospodarstw.

Indywidualnych gospodarstw rolnych, łączących działalność rolniczą i pozarolniczą było w Polsce 202,4 tys. Stanowiły one 10,3% ogólnej liczby gospodarstw rolnych w 2002 r. i 6,0% w 1996 r. Wysoki ich udział (powyżej 20%) charakteryzował liczne gminy środkowo-wschodniej części kraju, przygraniczne gminy podlaskie oraz część gmin karpaccich, sudeckich i pomorskich (zwłaszcza Pomorza zachodniego i środkowego). Stosunkowo dużo takich gospodarstw

(15-20%) było też na południowym Mazowszu i w Górach Świętokrzyskich oraz na znacznych obszarach woj. podkarpackiego (por. ryc. 10).

Na szczególną uwagę zasługuje dość znaczna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych, które nie prowadziły żadnej działalności (ryc. 11). W 2002 r. indywidualnych gospodarstw rolnych, które nie prowadziły żadnej działalności było w Polsce 282,4 tys. i stanowiły one aż 14,4% ogólnej liczby gospodarstw domowych posiadających grunty rolne o powierzchni powyżej 1 ha. Dla porównania – gospodarstwa tej grupy w 1996 r. stanowiły zaledwie 1,1%. Najwięcej tych gospodarstw występowało w grupie o przeciętnej powierzchni 1-2 ha (27,2%), najmniejszy zaś ich udział dotyczył gospodarstw o powierzchni 20-50 ha (1,9%).

Zaskakującym wydaje się fakt że 9,6 tys. gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha należało do kategorii gospodarstw nie prowadzących żadnej działalności. W znacznej części były to nowo zakupione obiekty od ówczesnej Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, których właściciele nie prowadzili żadnej działalności oczekując znacznej podwyżki cen gruntów po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Spośród właścicieli wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych, które w 2002 r. nie prowadziły żadnej działalności, jako przyczynę zaniechania działalności 34,3% podało przyczyny ekonomiczne, 24,3% zdrowotne i rodzinne, 16,8% podawało przyczyny mieszane (ekonomiczne, rodzinne, zdrowotne). Pozostali respondenci (24,6%) wymienili inne niż powyższe, przyczyny zaniechania działalności w rolnictwie.

Duże udziały gospodarstw nie prowadzących żadnej działalności dotyczyły przede wszystkim obszarów silnie zurbanizowanych i popegeerowskich terenów Polski północnej i zachodniej. Likwidacja gospodarstw państwowych przeprowadzona została w znacznej mierze z pominięciem czynnika społecznego. Spowodowała ona utratę miejsc pracy dużej liczby byłych pracowników PGR, którzy nie znaleźli zatrudnienia w nowych gospodarstwach rolnych sektora prywatnego ani innych zawodach.

Na pozostałych terenach kraju najwyższe udziały tych gospodarstw występowały w sąsiedztwie dużych aglomeracji, zwłaszcza warszawskiej i górnośląskiej. Bliskie sąsiedztwo wielkich miast sprzyjało podejmowaniu przez rolników dodatkowej pracy poza swoim gospodarstwem. Dość powszechna redukcja dodatkowego zatrudnienia, zwłaszcza w dużych zakładach przemysłowych spowodowały, że wiele osób, które powróciły na wieś pozostało bez pracy lub powiększyło sferę ukrytego bezrobocia na wsi.

Duży udział indywidualnych gospodarstw rolnych (powyżej 50%), które w okresie spisu nie prowadziły żadnej działalności, dotyczą też trudnych dla rol-

nictwa terenów górskich w Karpatach, Sudetach i w Górach Świętokrzyskich oraz południowo-wschodnich gminach woj. podlaskiego.

Gospodarstw, które posiadały grunty powyżej 1 ha i prowadziły w 2002 r. działalność wyłącznie pozarolniczą było w Polsce 52,5 tys. (24,5 tys. w 1996 r.) i stanowiły one 2,7% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych.

Najwyższy udział tych gospodarstw charakteryzował gminy nadmorskie o dobrze rozwiniętych funkcjach rekreacyjnych i turystycznych oraz część gmin położonych w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich i większość gmin sudeckich (ryc. 12).

W 2002 r., było w kraju blisko 335 tys. (17,1%) indywidualnych gospodarstw rolnych nie prowadzących działalności rolniczej. Były to przede wszystkim gospodarstwa najmniejsze 1-2 ha; aż 32% spośród nich zaliczało się do tej grupy.

Przeprowadzona tu analiza zróżnicowania rozmieszczenia przestrzennego i udziału różnych kategorii gospodarstw z punktu widzenia kierunków ich działalności, wskazuje na dominującą rolę rolnictwa jako działu aktywności gospodarczej na przeważającym obszarze kraju. Potwierdza to też rozkład przestrzenny opracowanego przez K. Czapiewskiego (2005) tzw. wskaźnika agraryzacji obszarów wiejskich.

3. Poziom i struktura dochodów ludności rolniczej

W okresie transformacji dochody z pracy we własnym gospodarstwie rolnym uległy znacznemu obniżeniu. W latach 1990-1999 realne dochody rolnicze obniżyły się o 50% [Zegar 2001]. Według tego autora, przeciętny miesięczny dochód przypadający na 1 osobę w gospodarstwie domowym rolników wynosił w 2003 r. zaledwie 474 zł i stanowił 65% dochodu przypadającego na 1 osobę w gospodarstwie domowym pracujących poza rolnictwem. W większości krajów Europy Zachodniej udział ten jest nieco wyższy, zwłaszcza tam, gdzie przeciętne rozmiary gospodarstw rolnych są znacznie większe. W kolejnych kilku latach dochody gospodarstw wiejskich nieznacznie wzrosły, ale tylko w odniesieniu do gospodarstw pozarolniczych.

W latach 1995-2002 dochody, do dyspozycji ogółu gospodarstw domowych, wzrosły o 24,7%, a w gospodarstwach rolników spadły o 51,7% (*Rolnictwo...*, 2004, s. 27).

Zmiany struktury dochodów ludności w gospodarstwach rolnych, według głównych źródeł utrzymania w latach 1996 i 2002 (ryc.13), wskazują na spadek dochodów z pracy w gospodarstwach rolnych o blisko 4% i wzrost udziału ludności utrzymywanej przez pracujących członków rodzin rolników – o 6%.

W tabeli nr 2 przedstawiono strukturę indywidualnych gospodarstw rolnych według głównego źródła dochodów, za które uznano dochody z konkretnej działalności, gdy stanowiły one ponad 50% ogólnych dochodów gospodarstwa.

Według danych PSR 2002 działalność rolnicza była źródłem dochodów dla 84,1% indywidualnych gospodarstw rolnych. Jednak tylko dla 29,9% tych gospodarstw stanowiła ona źródło główne. Dla 1,3% indywidualnych gospodarstw rolnych głównym źródłem dochodów było łączenie działalności rolniczej z pracą najemną (z przewagą dochodów z rolnictwa), a w przypadku 3,4% gospodarstw gros dochodów pochodziło z pracy najemnej. Ponad połowa gospodarstw domowych na wsi, posiadających grunty rolne o powierzchni ponad 1 ha czerpało dochody z emerytur i rent, a w przypadku 24,9% były to dochody przekraczające ponad 50% dochodów ogółem. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych, dla których emerytura i renta stanowiły główne źródło utrzymania wzrosła z 433,3 tys. w 1996 r. do 485,2 tys. w 2002 r. Najwięcej gospodarstw indywidualnych, w zamian za emerytury i renty, przekazywano swoim następcom do połowy lat 90. (np. w 1995 r. przekazano 62,6 tys.), po czym ich liczba systematycznie spadała – do 33,4 tys. w 2002 r. i 32,6 tys. w 2004 r.

Z niezarobkowych źródeł (poza emeryturą i rentą) czerpało dochody 9,5% gospodarstw indywidualnych, a dla 3,9% tych jednostek był to dochód podstawowy. Łącznie więc, blisko 2/3 ogólnej liczby właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce, czerpało dochody ze źródeł socjalnych, a dla 33,8% gospodarstw było to główne źródło.

Trzecią liczną grupę stanowiły indywidualne gospodarstwa rolne czerpiące dochody z pracy najemnej. Aż 41,2% gospodarstw czerpało dochody z tego źródła, a dla 23,6% z nich praca najemna była źródłem dominującym.

Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z działalności rolniczej stanowiących ponad połowę dochodów ogółem jest bardzo zróżnicowany, zależnie od ich położenia (ryc. 14) i powierzchni (por. tab. 2). W grupie gospodarstw 1-2 ha stanowią one zaledwie 6,6%, a w gospodarstwach o przeciętnej powierzchni ponad 20 ha ich udział znacznie przekraczał 80%.

W nadmorskiej gminie Dziwnów nie było gospodarstw indywidualnych o przewadze dochodów z rolnictwa. W niektórych, silnie zurbanizowanych gminach aglomeracji górnośląskiej i krakowskiej (np. gminy: Krupski Młyn, Chełmek, Trzebinia, Alwernia) dochody rolników z innych źródeł są na tyle wysokie, że udział gospodarstw o przewadze dochodów z działalności rolniczej wynosi mniej niż 1%. Są to tereny o dominacji małych gospodarstw i dużym zatrudnieniu pozarolniczym, czemu sprzyja bliskie sąsiedztwo dużych i chłonnych rynków pracy. Podobnie niski udział gospodarstw czerpiących gros dochodów

Tabela 2. Indywidualne gospodarstwa rolne według głównego źródła dochodu* i zajmowanej powierzchni

Kategoria gospodarstw		Gospodarstwa ogółem		Gospodarstwa o powierzchni (w ha)						
				1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	ponad 50
		Liczba (w tys.)	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
1.	Gospodarstwa o dochodach z działalności rolniczej	585 389	29,9	6,6	14,8	40,8	67,0	78,4	86,1	83,4
2.	Gospodarstwa o dochodach z działalności rolniczej i pracy najemnej	24 796	1,3	0,2	0,9	2,4	2,6	2,1	1,3	0,7
3.	Gospodarstwa o dochodach z pracy najemnej	461 107	23,6	34,9	28,5	18,0	9,0	5,2	3,1	3,9
4.	Gospodarstwa o dochodach z pracy najemnej i działalności rolniczej	66 434	3,4	2,9	4,6	4,1	2,1	1,2	0,5	0,3
5.	Gospodarstwa o dochodach z emerytury i renty	485 202	24,8	34,6	33,2	19,2	8,5	4,7	2,2	1,3
6.	Gospodarstwa o dochodach z działalności pozarolniczej	110 040	5,8	7,6	6,5	4,3	3,0	2,6	2,8	6,3
7.	Gospodarstwa o dochodach z niezarobkowych źródeł utrzymania	75 623	3,9	6,8	4,5	2,0	1,1	0,8	0,6	1,1
8.	Pozostałe gospodarstwa	142 567	7,3	6,4	7,0	9,2	6,7	5,0	3,4	3,0

* Za główne źródło uznano dochody gospodarstwa stanowiące powyżej 50% jego dochodów ogółem

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

z rolnictwa charakteryzuje też niektóre gminy świętokrzyskie, np. Stąporków i Wąchock.

Na terenach o wysokim poziomie kultury rolnej w Wielkopolsce oraz w części gmin położonych na Kujawach, charakteryzujących się dużym udziałem urodzajnych gleb (np. gminy Pogorzela, Barcin, Radziejów) udział tych gospodarstw jest bliski lub przekracza 80%. Dużo gospodarstw, w których dochód z działalności rolniczej przekracza ponad 50% ogółu dochodów jest w gminach o korzystnych warunkach naturalnych, położonych na wyżynach: Lubelskiej, Miechowskiej i częściowo Sandomierskiej, a także na Nizinie Śląskiej. Są to tereny o znacznym udziale roślin przemysłowych w strukturze zasiewów (głównie buraków cukrowych), które w blisko 100% są uprawami towarowymi. Stosunkowo wysoki udział tej kategorii gospodarstw dotyczy także północnego Mazowsza i Podlasia (wysoka specjalizacja w chowie bydła mlecznego) oraz kilku gmin położonych na południe od Warszawy, wyspecjalizowanych w produkcji sadowniczej (gminy: Belsk Duży, Błędów, Warka, Góra Kalwaria, Goszczyn). Podobnie wysokim udziałem dochodów z rolnictwa charakteryzowało się kilka gmin położonych na zachód od Radomia i wyspecjalizowanych w produkcji papryki pod osłonami (gminy: Klwów, Potworów, Przytyk).

Nie zawsze jednak duży udział dochodów z rolnictwa w strukturze dochodów indywidualnych gospodarstwach rolnych pokrywa się z ich wysokością. Świadczy o tym między innymi przestrzenne zróżnicowanie wartości produkcji towarowej rolnictwa w Polsce przypadającej na 1 ha użytków rolnych (por. ryc. 6).

Kolejną bardzo liczną grupę tworzą gospodarstwa, których podstawowym źródłem dochodów są świadczenia socjalne. W roku ostatniego spisu było ich aż 560,8 tys., z czego 485,2 tys. (24,8%) to gospodarstwa o przewadze dochodów z emerytury i renty.

Indywidualne gospodarstwa rolne, w których dochody z emerytury i renty przekraczały 50%, występowały najliczniej w południowo-wschodniej części kraju (ryc.15) – w wielu gminach tego regionu było ich ponad 40%. W znacznej mierze ich występowanie pokrywało się z małymi rozmiarami gospodarstw i dużym udziałem kierowników gospodarstw w wieku powyżej 65 lat (por. R. Kulikowski 2003, rys. I.14, str. 60), a także z obszarami o wysokim udziale w przeszłości ludności dwuzawodowej. Dużo gospodarstw, dla których środki socjalne w postaci rent i emerytur są głównym źródłem dochodów, znajduje się także na niektórych obszarach wschodniego pogranicza Polski oraz na Ziemi Lubuskiej i w Sudetach.

Stosunkowo liczną grupę stanowiły gospodarstwa, których głównym źródłem dochodów była praca najemna (461 tys. i 23,6%). Znacznie mniej było gospodarstw o przewadze dochodów z połączenia pracy najemnej jako źródła

głównego i działalności rolniczej (66,4 tys. i 3,4%) oraz z działalności rolniczej jako źródła głównego i pracy najemnej stanowiącej źródło uzupełniające (24,8 tys. i 1,3%). Największy udział gospodarstw o przewadze dochodów z pracy najemnej był w grupie gospodarstw małych 1-2 ha (34,9%) i 2-5 ha (28,5). Dochody z rolnictwa w tych gospodarstwach, jeśli nie były to obiekty wyspecjalizowane w produkcji warzyw lub roślin przemysłowych (np. tytoniu), nie wystarczały na pokrycie potrzeb rodzin rolników. Stąd wynikała konieczność poszukiwania dodatkowego zajęcia.

Rolnikom posiadającym duże gospodarstwa rzadko wystarczało czasu na dodatkowe zajęcia poza rolnictwem, dlatego w grupach gospodarstw 20-50 ha i powyżej 50 ha, udział gospodarstw o przewadze dochodów z pracy najemnej wynosił odpowiednio 3,1 oraz 3,9%. Fakt, że w drugiej z wymienionych grup obszarowych dochody z pracy najemnej są minimalnie wyższe może świadczyć o tym, iż gospodarstwa te lepiej wyposażone są w środki transportowe i maszyny, co umożliwia ich właścicielom świadczenie różnych usług poza swoim gospodarstwem.

Największe udziały gospodarstw o przewadze dochodów z pracy najemnej (ryc. 16) charakteryzowały rolnictwo gmin położonych w bezpośrednim sąsiedztwie dużych zakładów przemysłowych (gminy: Bełchatów – 49,1%, Kleszczów – 43,1%, Polkowice – 44,6%) oraz gminy położone w zasięgu podmiejskich linii kolejowych, umożliwiających dogodny i szybki dojazd do pracy w dużych aglomeracjach (gminy: Pilawa – 44,2%, Tłuszcz – 44,1%, Mińsk Mazowiecki – 43,9%). Duże udziały takich gospodarstw (powyżej 30 i 35%) występują także w pasie licznych gmin położonych w bliskim sąsiedztwie linii kolejowej biegnącej z Warszawy przez okolice Łodzi, Częstochowę, do Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego oraz od zachodniej granicy kraju przez Wrocław, Opole, Kraków, Rzeszów po Medykę na wschodzie. Podobnie wysokimi udziałami tego źródła dochodu w ogólnych dochodach, charakteryzują się gminy położone w sąsiedztwie Lublina, Kielc, i Białegostoku. Interesujące, że na terenach podmiejskich tak dużych ośrodków, jak: Poznań, Toruń czy Bydgoszcz udział tej kategorii gospodarstw jest niski, a udział gospodarstw, które uzyskiwały swoje główne dochody z pracy w rolnictwie był bliski lub nieznacznie przekraczał 50%. Wynika to zapewne z tego, że na terenach o wysokim poziomie kultury rolnej dochody z działalności rolniczej są na tyle konkurencyjne w stosunku do innych dochodów, że rolnicy nie podejmują zbyt często pracy poza swoim gospodarstwem.

Niskim udziałem gospodarstw o przewadze pracy najemnej jako źródła dochodu rolników charakteryzują się trzy typy obszarów. Pierwszy – to tereny o wysokim poziomie kultury rolnej (Wielkopolska, Kujawy, Ziemia Chełmiń-

sko-Dobrzyńska, Żuławy), drugi – obszary z dużym udziałem urodzajnych gleb (wyżyny: Lubelska, Sandomierska, Miechowska i okolice Pырzyc), trzeci zaś – tereny o przeciętnych lub słabych warunkach rolnictwa, położone w większej odległości od dużych okręgów przemysłowych (północne Mazowsze, większość gmin województwa podlaskiego oraz północna część województwa warmińsko-mazurskiego).

Indywidualne gospodarstwa rolne, w których przeważały dochody z niezarobkowych źródeł stanowiły w 2002 r. 3,9%. Ich udział był najwyższy w grupie obszarowej od 1 do 2 ha, najniższy zaś w gospodarstwach o przeciętnie dużych rozmiarach (0,8% w jednostkach o przeciętnej powierzchni 15-20 ha i 0,6% w gospodarstwach 20-50 ha). Skupiska indywidualnych gospodarstw rolnych o dominacji niezarobkowych źródeł dochodów – innych niż emerytury i renty (6-10% i pow. 10%) są dość podobnie rozmieszczone jak gospodarstwa z przewagą dochodów z pracy najemnej, z nieco większą ich koncentracją na terenach popegeerowskich w Polsce północnej i zachodniej.

W pozostałych 142,6 tys. (7,2%) indywidualnych gospodarstwach rolnych struktury podstawowych dochodów nie ustalono, bądź pochodziły one z wielu źródeł, bez wyraźnej dominacji któregośkolwiek z nich.

4. Podsumowanie

Po zmianach ustrojowych w Polsce w 1989 r. znacznemu pogorszeniu uległy warunki makroekonomiczne dla rolnictwa, zwłaszcza w kilku pierwszych latach okresu transformacji lat 90. Efektem tego pogorszenia był między innymi dość powszechny proces wycofywania się małych gospodarstw z produkcji rolniczej, a zwłaszcza produkcji przeznaczanej na sprzedaż. Nastąpił też spadek produkcji ogółem, co spowodowało zmniejszenie się dochodów ludności rolniczej.

Przeprowadzona w tej pracy analiza kierunków działalności i źródeł dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych w okresie przemian i pomiędzy spisami rolnymi 1996 i 2002 wskazuje na słabnącą rolę rolnictwa jako miejsca pracy i źródła utrzymania ludności zamieszkującej z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Świadczą o tym między innymi następujące fakty:

1. Stopniowe wycofywanie się gospodarstw z produkcji rolniczej. W latach 1996-2002 liczba indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o 12,4%. Wzrósł natomiast udział gospodarstw posiadających grunty powyżej 1 ha, nie prowadzących działalności rolniczej (z 2,4% w 1996 r. do 17,1% w 2002 r.). Zwłaszcza w małych tradycyjnych gospodarstwach rolnych produkcja przestała być opłacalna.
2. Wspomniane zaniechanie produkcji rolniczej dotyczyło dużych obszarów kraju. W latach 1990-2002 powierzchnia ugorów i odłogów wzrosła w Pol-

sce ze 163 tys. ha (1,1% ogólnej powierzchni gruntów ornych) do 2,3 mln ha (17,6%). Pomiedzy spisami rolnymi 1996 i 2002 ogólna powierzchnia zasiewów zmniejszyła się o 12,5% (z 12 296,7 tys. ha do 10 764,3 tys. ha).

3. Wzrost udziału gospodarstw domowych na wsi utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (z 23,4% w 1988 r. do 44,5% w 2002 r).
4. Spadek udziału gospodarstw domowych na wsi czerpiących dochody z pracy w swoim gospodarstwie rolnym z 33,3% w 1988 r. do 14,3% w 2002 r. W ostatnim z tych lat 1/4 ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych stanowiły jednostki, dla których emerytury i renty były podstawowym źródłem dochodów.
5. Wzrost liczby indywidualnych gospodarstw rolnych nie prowadzących żadnej działalności ze 179,8 tys. w 1996 r. do 282,4 tys. w 2002 r. (wzrost o 16,7%).

Przestrzenne zróżnicowanie indywidualnych gospodarstw rolnych pod kątem prowadzonej działalności i źródeł dochodów jest bardzo duże. W oparciu o przeprowadzone badania można wyróżnić kilka typów obszarów. Pierwszy to tereny o wysokim udziale gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i cechujących się przewagą dochodów z tej działalności. W ramach tego typu występują cztery następujące podtypy:

- tereny o wysokim poziomie kultury rolnej (Wielkopolska, Kujawy, Ziemia Chełmińsko-Dobrzyńska),
- tereny wyżynne, charakteryzujące się dużym udziałem dobrych gleb,
- tereny o niezbyt korzystnych warunkach dla rolnictwa, położone jednak z dala od większych aglomeracji miejskich,
- tereny o wysokiej specjalizacji rolnictwa, np. gminy sadownicze położone na południe od Warszawy oraz gminy wyspecjalizowane w produkcji papryki pod osłonami w okolicach Radomia.

Drugi typ – to tereny położone w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich, z małym udziałem gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, a wysokim – gospodarstw socjalnych (o dominacji dochodów z rent i emerytur) oraz gospodarstw z przewagą dochodów z pracy najemnej.

Trzeci typ obszarów pokrywa się w pewnej mierze z powszechnym występowaniem gospodarstw państwowych w przeszłości; charakteryzuje go przeciętny udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, wysoki – gospodarstw nie prowadzących żadnej działalności i podwyższony udział gospodarstw o dominacji dochodów z rent i emerytur.

W kilkanaście miesięcy po uzyskaniu przez nasz kraj członkostwa w Unii Europejskiej (maj 2004), odnotowano wzrost zainteresowania właścicieli gospodarstw produkcją rolniczą. Jednym z powodów tego zainteresowania są bez wątpienia dopłaty bezpośrednie, innym duży wzrost eksportu polskiej żywności

do krajów Europy Zachodniej, co ułatwiło sprzedaż produktów rolnych na rynku krajowym. Dzięki niskiemu zużyciu nawozów mineralnych i środków ochrony roślin produkty żywnościowe z Polski traktowane są przez konsumentów z krajów byłej Piętnastki jako czyste ekologicznie. Kontynuacja tego zainteresowania w przyszłości oraz wspomniane bezpośrednie dopłaty dla rolników (choć kilkakrotnie niższe niż w 15 krajach UE przed rozszerzeniem), mogą mieć pozytywny wpływ na ożywienie produkcji rolnej i wzrost dochodów ludności związanej z rolnictwem. Za wcześnie jednak na głębsze potwierdzenie tych informacji i porównania z danymi RSP 2002.

Literatura

1. Bański J., 2004, *Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich*, [w:] E. Pałka (red.) *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich (Non-agricultural economic activity in rural areas)*, Studia Obszarów Wiejskich, vol. 5, s. 9-22.
2. Czapiewski K., 2005, *Spatial Co-occurrence of Agricultural Areas and Regions of Social Exclusion*, [in:] T. Komornicki K., Ł. Czapiewski (eds), *Europa XXI*, 12, s. 39-52.
3. Czarnecki A., Heffner K., 2003, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w strukturze funkcjonalnej wsi aglomeracji łódzkiej*, „Wieś i Rolnictwo” 1 (118), s. 86-99.
4. Czerna-Grygiel J., 2001, *Poziom i struktura dochodów ludności wiejskiej*, [w:] W. Wawrzywoda-Kruszyńska, E. Kośmicki, H. Januszek (red.) *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Polskie Towarzystwo Socjologiczne w Warszawie, Poznań, s. 129-138.
5. Fedyszak-Radziejowska B., 2005, *Wewnętrzne i zewnętrzne czynniki zmian na polskiej wsi a proces jej „demarginalizacji”*, [w:] A. Rosner (red.), *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, s. 133-164.
6. Frenkel I., 2005, *Struktura demograficzno-zawodowa ludności wiejskiej w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego 2002*, [w:] A. Rosner (red.) *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, s. 65-106.
7. Józwiak W., 2004, *Polskie gospodarstwa rolne w latach 1996-2006 – analizy i średnioterminowe prognozy*, „Wieś i Rolnictwo” 2 (123), s. 199-208.
8. Kaleta A., 2004, *Dywersyfikacja dochodów jako wyzwanie dla polityki rozwoju obszarów wiejskich Europy*, „Wieś i Rolnictwo” 2 (123), s. 98-107.

9. Kamiński R., 2004, *Wspieranie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2 (123), s. 79-97.
10. Klank L., 2003, *Distribution of income in Polish agriculture*, [w:] J. Bański and J. Owsiański (red.), *Alternatives for European Rural Areas*, European Rural Development Network, vol. 1, s. 111-122.
11. Kołodziejczak A., 2004, *Działalność pozarolnicza gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej*, [w:] E. Pałka (red.) *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, vol. 5, s. 47-55.
12. Kołodziejczyk D., 2004, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali gmin*, [w:] E. Pałka (red.) *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, vol. 5, s. 23-33.
13. Kulikowski R., 2003, *Szczegółowy przegląd czynników opisujących produkcję rolną i charakterystyka możliwości produkcyjnych rolnictwa*, [w:] A. Ciołkosz (red.) *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 9-87.
14. Kulikowski R., 2004, *Przestrzenne zróżnicowanie i przemiany rolnictwa w Polsce po 1990 r.*, [w:] Parysek J. (red.) *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989-2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 193-219.
15. Kulikowski R., 2005, *Działalność i źródła dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 77 (4), s. 527-549.
16. Nietupski T., 2001, *Sytuacja finansowa gospodarstw indywidualnych w Polsce*, [w:] W. Wawrzywoda-Kruszyńska, E. Kośmicki, H. Januszek, (red.) *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Polskie Towarzystwo Socjologiczne w Warszawie, Poznań, s. 321-330.
17. Pałka E., red., 2004, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, vol. 5, s. 93-102.
18. *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
19. Sikorska A., 2001, *Źródła utrzymania wiejskich rodzin*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2000 r.*, IERiGŻ, Warszawa.
20. Sikorska A., 2004, *Gospodarstwa bez produkcji towarowej w społeczno-ekonomicznej strukturze wsi*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2, s. 6-20.

21. *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych*, Powszechny Spis Rolny 1996, GUS, Warszawa 1998.
22. Szczęsny R., 2000, *Współczesne problemy rolnictwa w Polsce. Indywidualne gospodarstwa rolne u progu XXI wieku*, Przegląd Geograficzny, t. 72, z. 1-2. s. 15-28.
23. Wawrzywoda-Kruszyńska W., Kośmicki E., Januszek H. (red.), 2001, *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Polskie Towarzystwo Socjologiczne w Warszawie, Poznań.
24. Zegar J., 2001, *Dylematy dochodowe rolnictwa chłopskiego na przełomie XX i XXI wieku*, „Wieś i Rolnictwo” 2 (111), s. 106-120.
25. Zegar J. (red.), 2003, *Zróżnicowania regionalne rolnictwa*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań. Powszechny Spis Rolny 2002, GUS, Warszawa.

Spis map

Ryc. 1. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w 2002 roku.

Ryc. 2. Udział kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych z ponadpodstawowym wykształceniem rolniczym w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw w 2002 roku.

Ryc. 3. Udział procentowy kierowników gospodarstw rolnych bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 4. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o rocznej wartości produkcji towarowej poniżej 10 tys. zł w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 5. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o rocznej wartości sprzedanych produktów rolnych powyżej 50 tys. zł, w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 6. Poziom towarowości rolnictwa. Wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha UR w 2002 roku.

Ryc. 7. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Udział użytków rolnych o wskaźniku powyżej 1,0 w ogólnej powierzchni użytków rolnych gminy w 2002 roku.

Ryc. 8. Średni obszar użytków rolnych (w ha) przypadający na jedno gospodarstwo indywidualne (powyżej 1 ha) w 2002 roku.

Ryc. 9. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 10. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 11. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych nie prowadzących żadnej działalności w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 12. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku.

Ryc. 13. Struktura ludności w gospodarstwach rolnych według źródeł utrzymania w 1996 i 2002 roku. (w proc.).

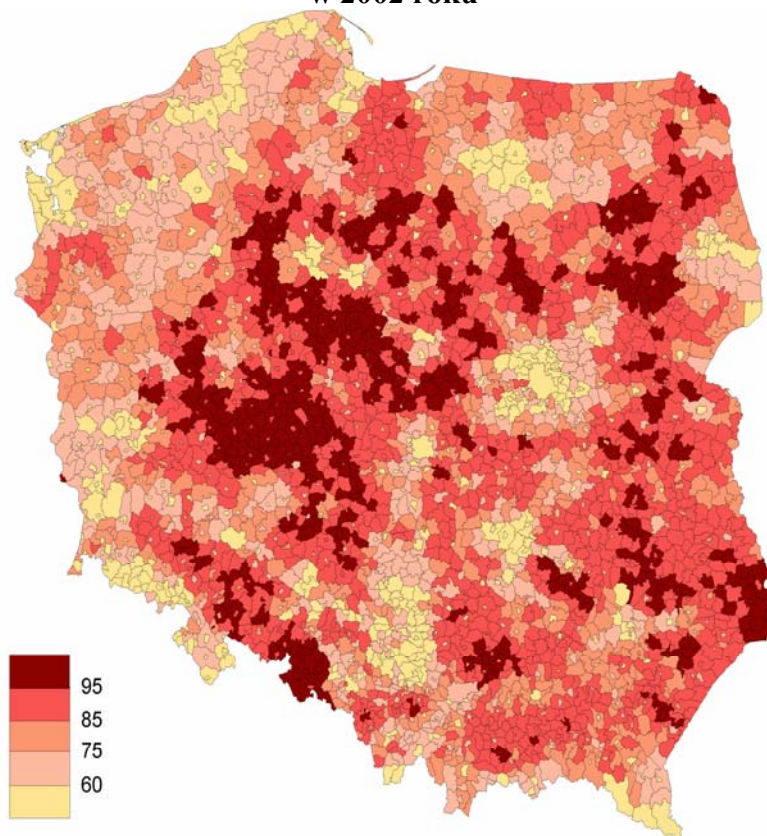
Ryc. 14. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z działalności rolniczej przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku.

Ryc. 15. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z rent i emerytur przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku.

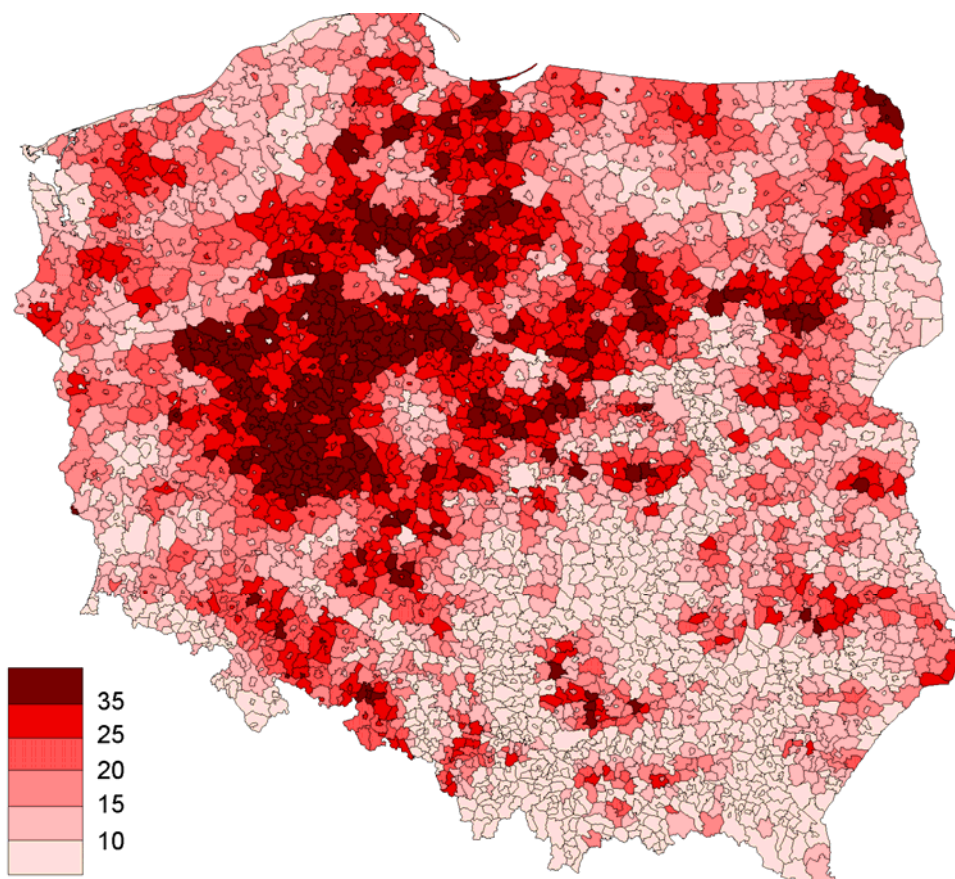
Ryc. 16. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z pracy najemnej przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku.

ANEKS

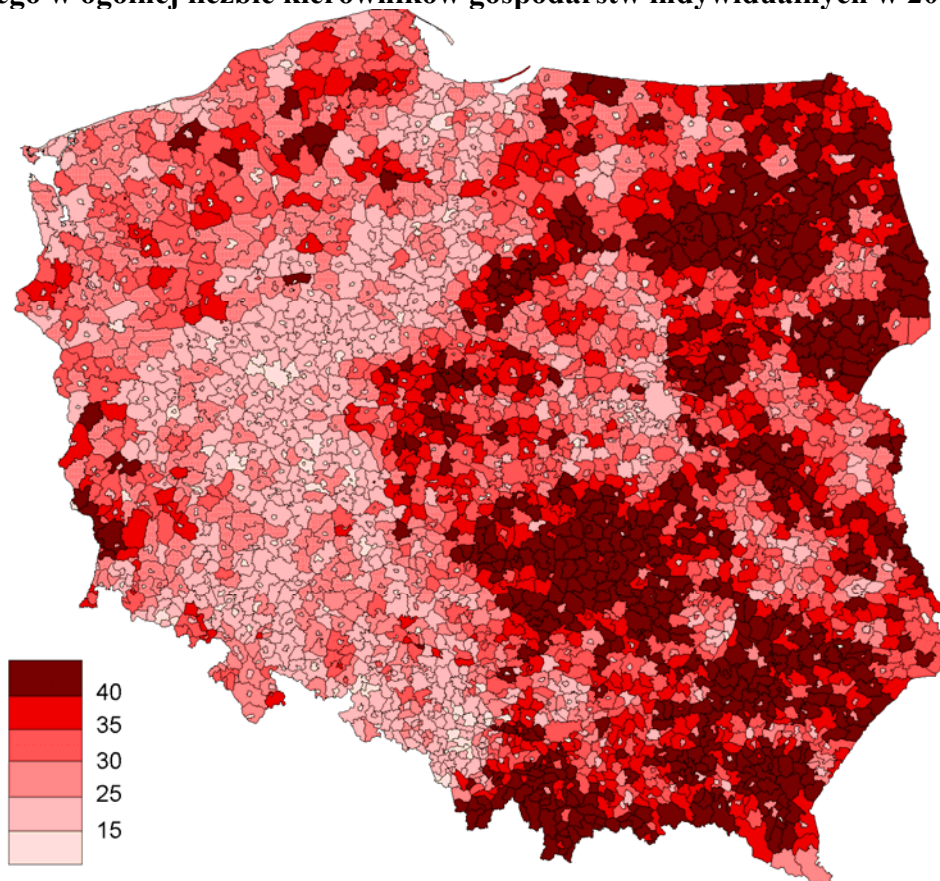
Ryc. 1. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w 2002 roku

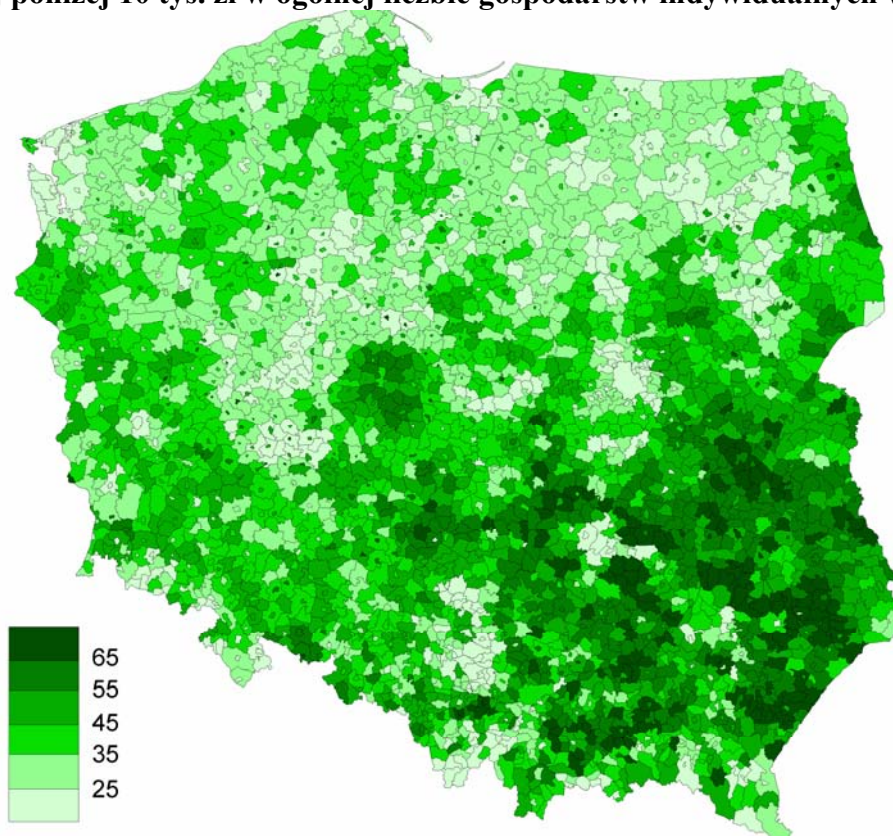
Ryc. 2. Udział kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych z ponadpodstawowym wykształceniem rolniczym w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw w 2002 roku

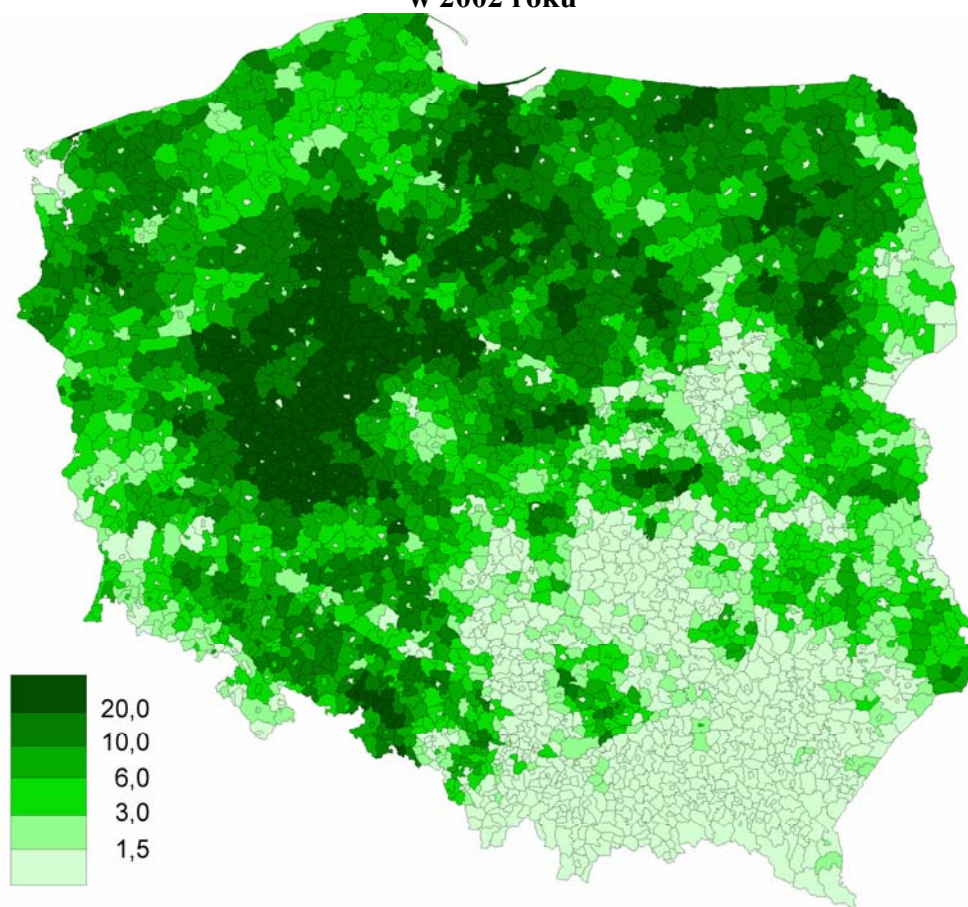
Ryc. 3. Udział procentowy kierowników gospodarstw rolnych bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

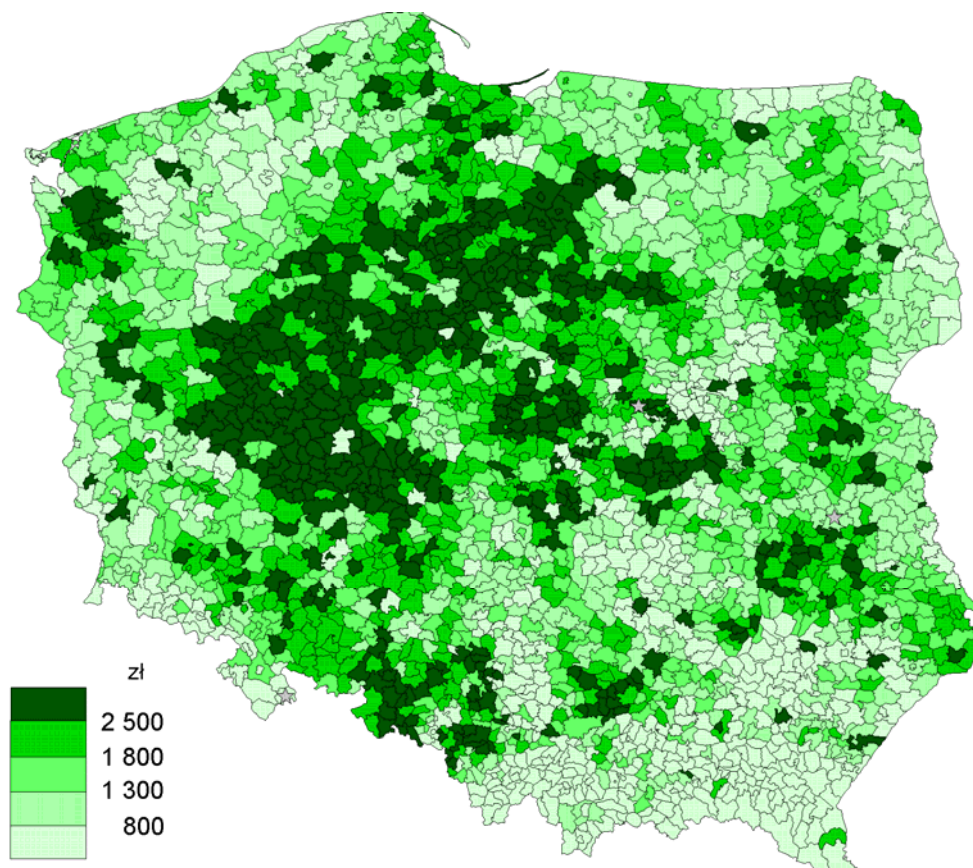
Ryc. 4. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o rocznej wartości produkcji towarowej poniżej 10 tys. zł w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

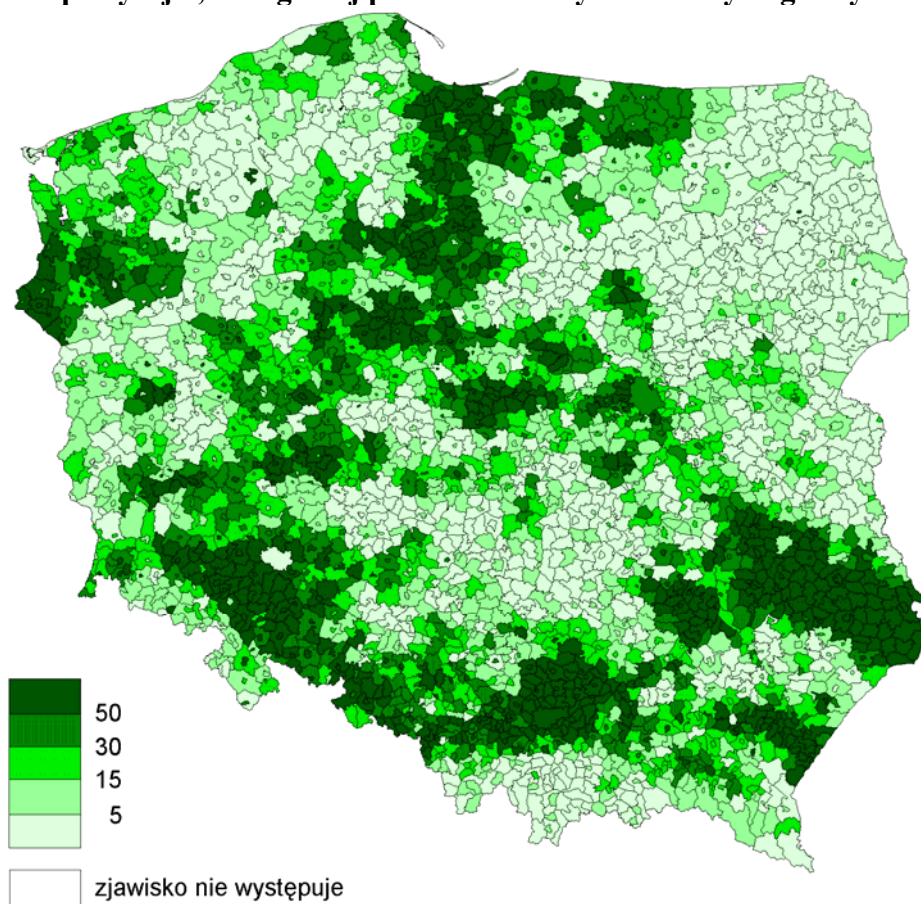
Ryc. 5. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o rocznej wartości sprzedanych produktów rolnych powyżej 50 tys. zł, w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

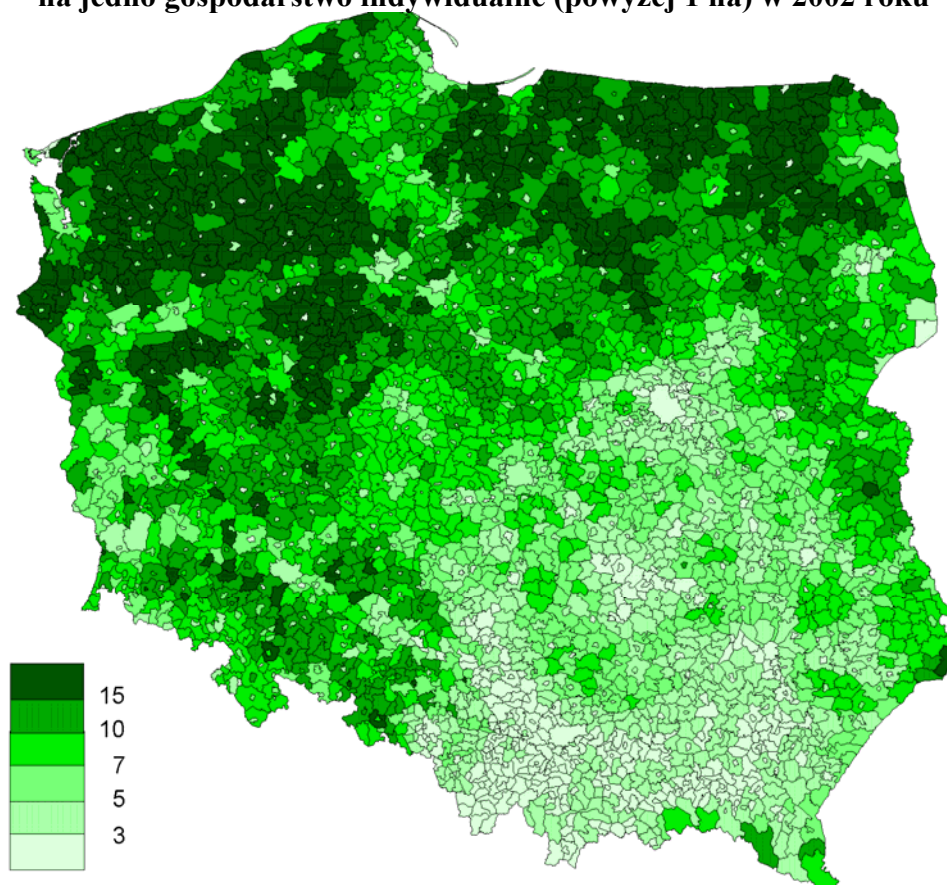
**Ryc. 6. Poziom towarowości rolnictwa
Wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha UR w 2002 roku**

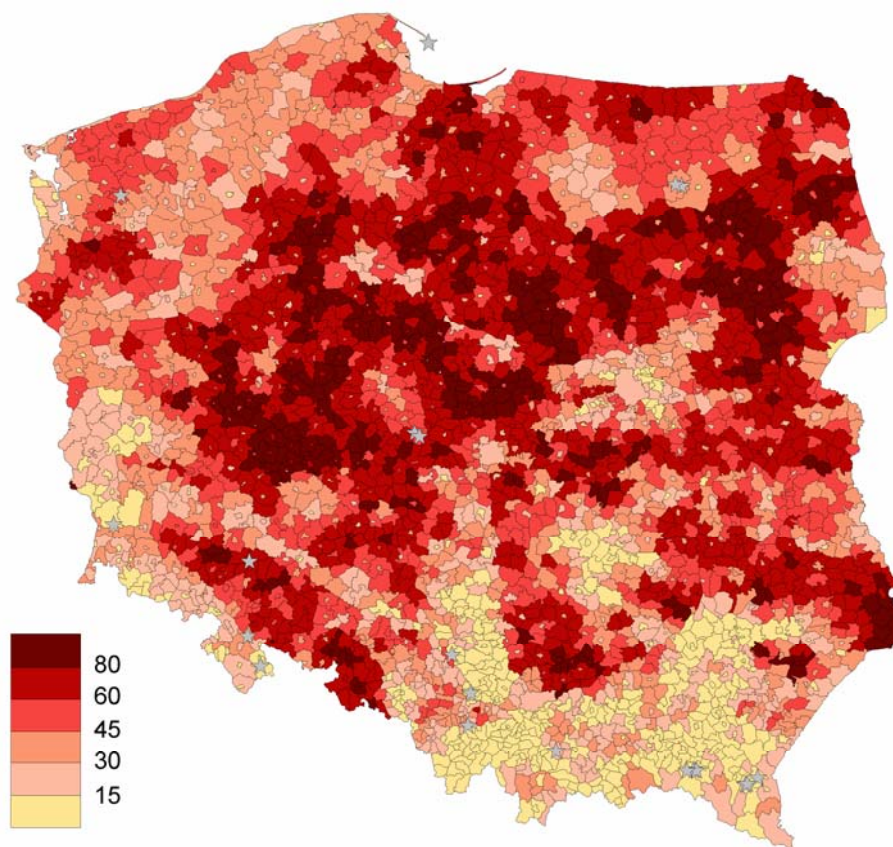
Ryc. 7. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Udział użytków rolnych o wskaźniku powyżej 1,0 w ogólnej powierzchni użytków rolnych gminy w 2002 roku

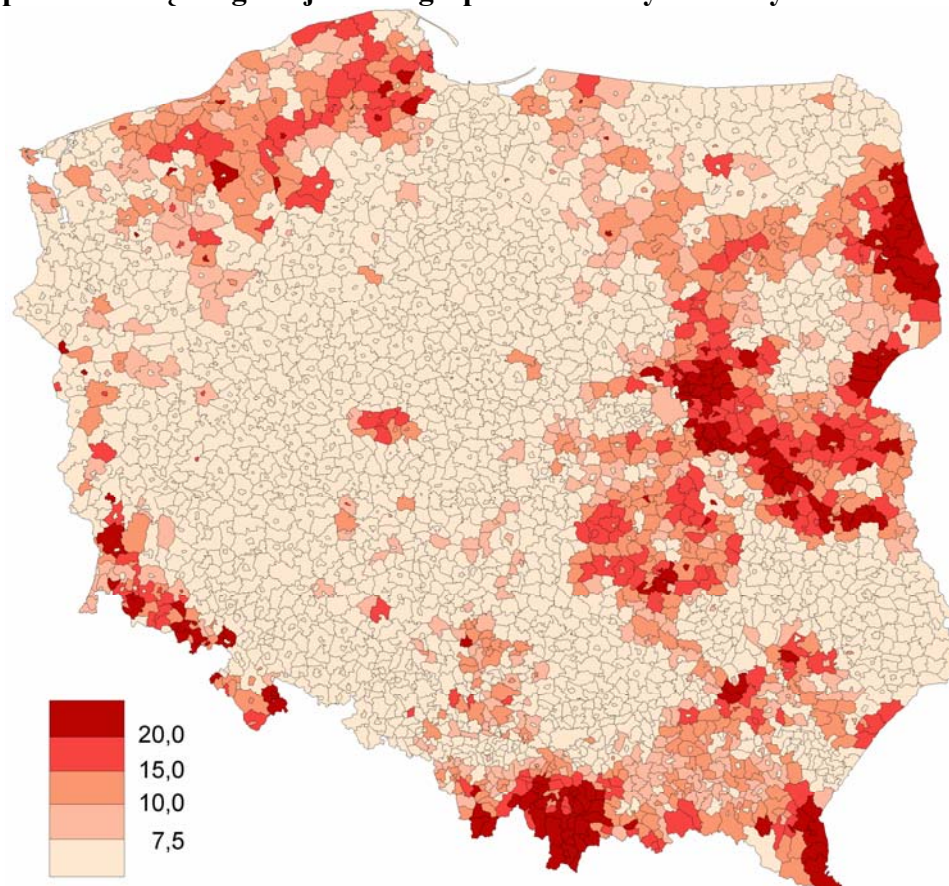
Ryc. 8. Średni obszar użytków rolnych (w ha) przypadający na jedno gospodarstwo indywidualne (powyżej 1 ha) w 2002 roku

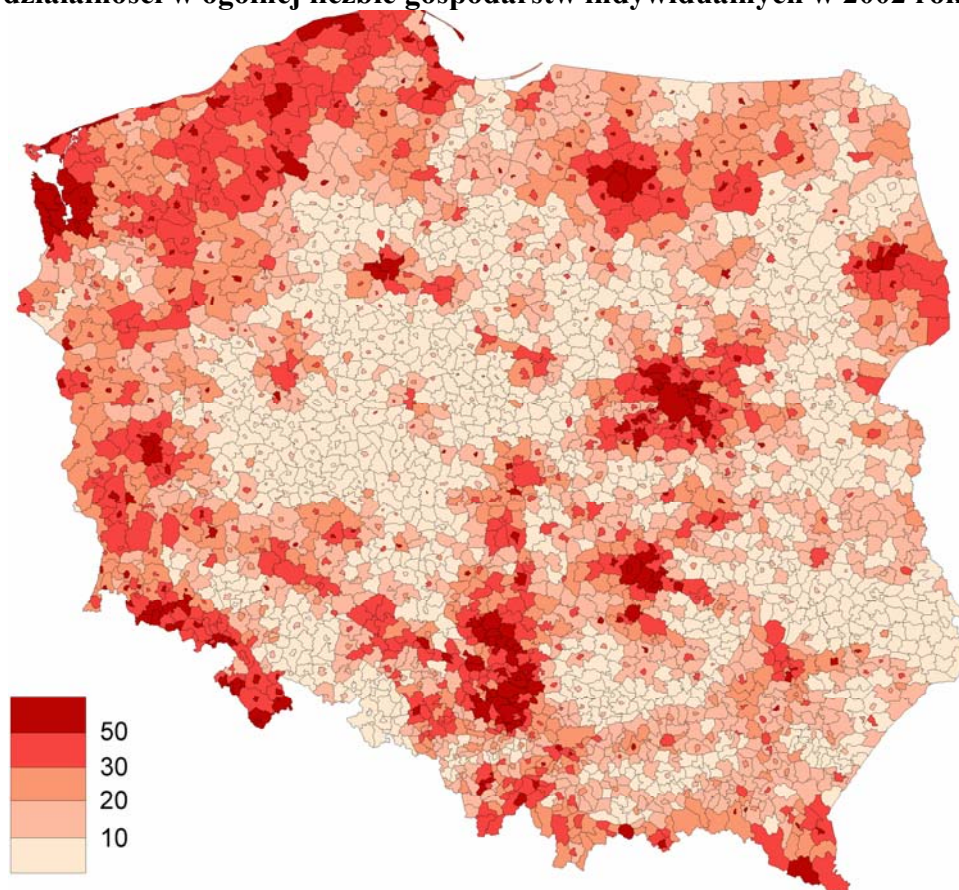
Ryc. 9. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

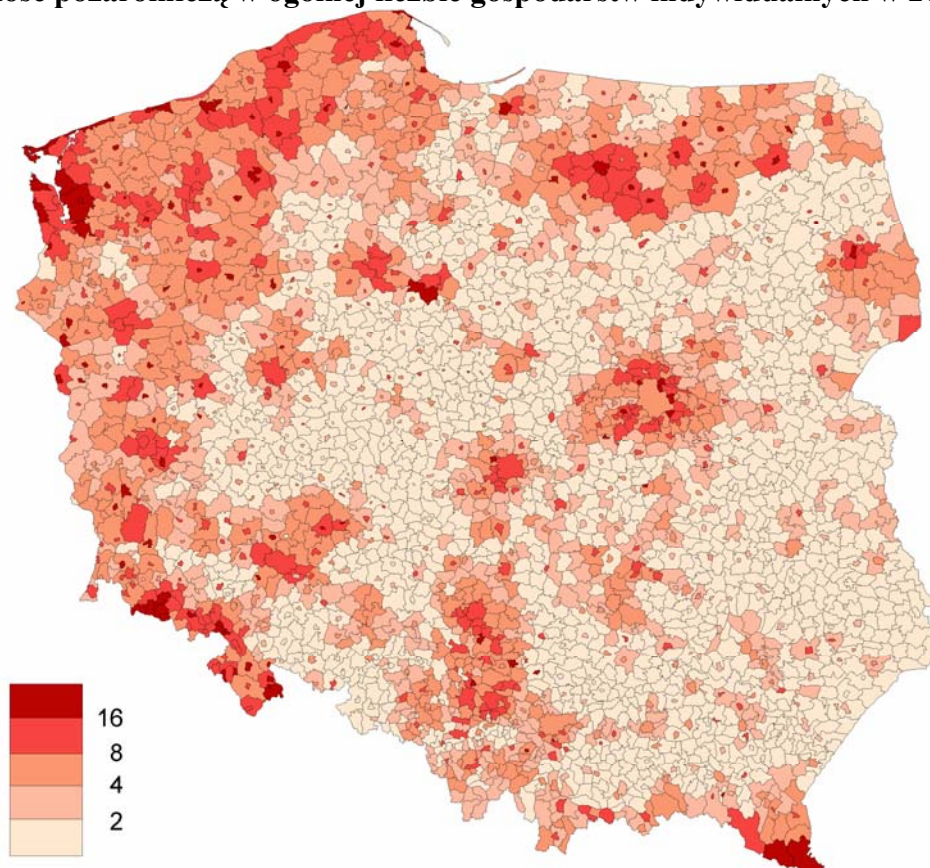
Ryc. 10. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

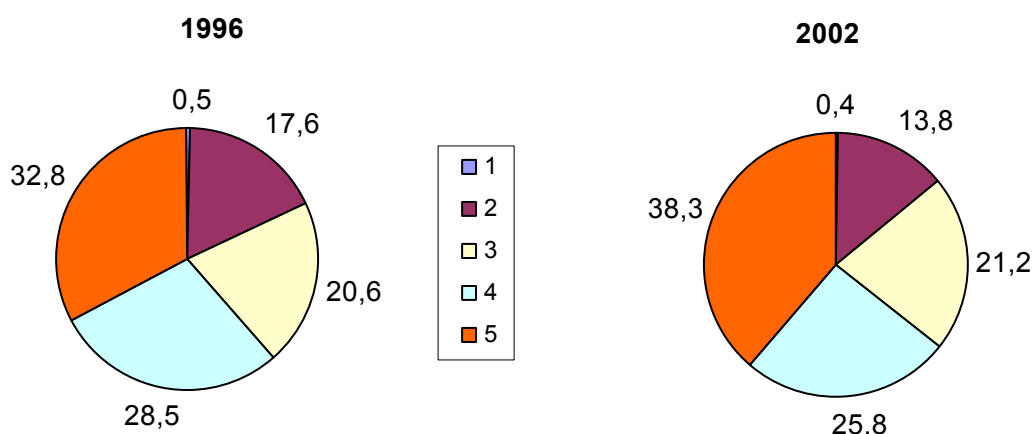
Ryc. 11. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych nie prowadzących żadnej działalności w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

Ryc. 12. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

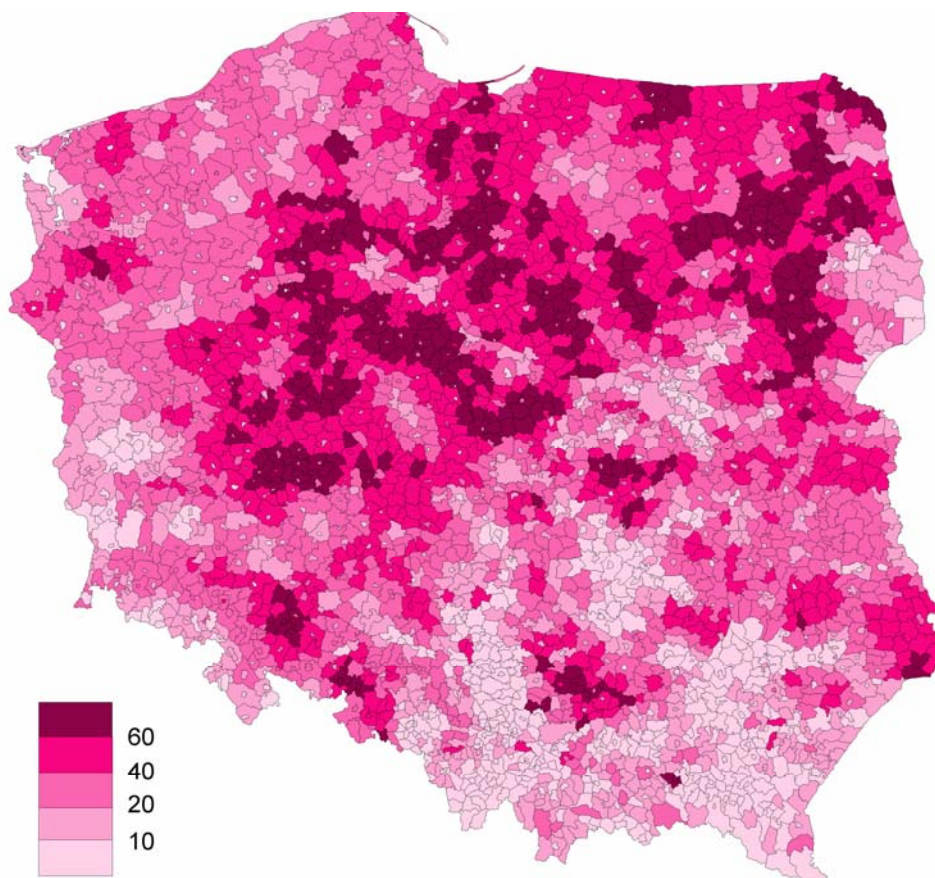
Ryc. 13. Struktura ludności w gospodarstwach rolnych według źródeł utrzymania w 1996 i 2002 roku (w proc.)

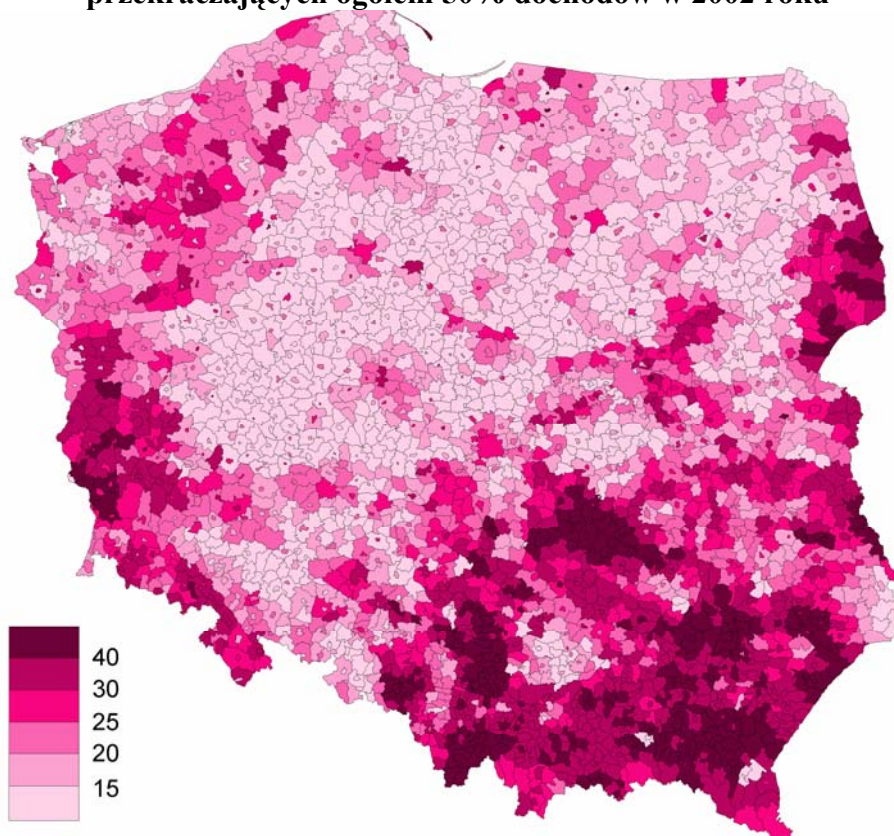
- 1 – Utrzymujący się z pracy wyłącznie lub głównie w gospodarstwie rolnym;
- 2 – Utrzymujący się z pracy wyłącznie lub głównie poza gospodarstwem rolnym;
- 3 – Utrzymujący się wyłącznie lub głównie z niezarobkowego źródła;
- 4 – Utrzymywani;
- 5 – Nie ustalone źródła utrzymania.

Źródło: *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce, 2004, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, s. 26, nieco zmienione.*

Ryc. 14. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z działalności rolniczej przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku

Ryc. 15. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z rent i emerytur przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku

Ryc. 16. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z pracy najemnej przekraczających ogółem 50% dochodów w 2002 roku

